

Hyveet ja Tykhe

Historiaa ajavat voimat Prokopios Kesarealaisen teoksissa 500-luvun puolivälissä

Juha-Petteri Kanerva

Pro gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Yleinen historia

Kesäkuu 2018

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sisällysluettelo

1. Johdanto	s. 1
1.1. Prokopios Kesarealainen ja jälkimaailma	s. 1
1.2. Prokopioksen elämä	s. 3
1.3. Prokopioksen teokset	s. 13
1.4. Tutkimustilanne	s. 15
1.5. Tutkimuskysymykset ja metodi	s. 19
1.6. Käännöksistä	s. 22
2. Prokopios ja uskonto	s. 25
2.1. Prokopios, Tykhe ja demonit	s. 27
2.2. Prokopios ja kristillinen doktriini	s. 34
2.3. Hellenismi ja konservatiivisuus	s. 44
2.4. Tykhen vaikutus historiaan	s. 47
3. Prokopioksen henkilökuvat	s. 48
3.1. Belisarius, Justinianuksen sotien sankari	s. 49
3.2. Goottikuninkaat Totila ja Teja Belisariuksen peleinä	s. 64
3.3. Eunukkikenraali Narses	s. 72
3.4. Hyveiden vaikutus historiaan	s. 77
4. Myöhäisantiikkinen maailmankuva	s. 78
5. Lähdeluettelo	s. 81

1. Johdanto

1.1. Prokopios Kesarealainen ja jälkimaailma

Prokopios Kesarealainen oli itä-roomalainen eli bysanttilainen historioitsija, joka eli 500-luvun alkupuoliskolla ja kirjoitti kreikaksi laajan historiateoksen *Ἔπερ των πολεμων* (*Sodista*), joka käsitteli keisari Justinianus I:n hallituskauden tapahtumia, sekä kaksi lyhyempää teosta nimiltään *Περί κτισματων* (*Rakennuksista*) ja *Ἀνεκδοτα* (*Salainen historia*¹). Hän kirjoitti teoksensa ympäristössä, jossa antiikin klassillinen kulttuuri ja kristinuskon opinkappaleet sekoittuivat toisiinsa. Myös Prokopioksen teoksissa perinteisen thukydideläiset yksilöt ajavat historian tapahtumia eteenpäin yliluonnollisen voiman ohjauksella taustalla heidän toimiaan.

Prokopioksen vaikutus jälkimaailmaan on ollut suuri, ja häntä on kutsuttu viimeiseksi suureksi antiikin historiankirjoittajaksi ja suurimmaksi bysanttilaiseksi historioitsijaksi.² Jo omana aikanaan *Sodista*-teos nautti suurta suosiota, ja seuraavassa sukupolvessa moni historioitsija matki ja kopioi häntä.³ Esimerkiksi Agathias Myrinalainen aloittaa oman historiateoksensa siitä, mihin Prokopios jäi, koska katsoo tämän kertoneen aiemmista tapahtumista pistämättömällä tavalla. Hän jäljittelee myös tyyllisesti Prokopiosta siinä missä klassisempiakin auktoreita.⁴ Huolimatta maallisuudestaan Prokopioksen historia kelpasi lähteenä myös Evagrioksen Skholastikoksen kirkkohistorialle.⁵ Hän ja Theofanes Tunnustaja jopa ohittivat tärkeitä tapahtumia omissa teoksissaan siksi, että Prokopios oli heidän mielestään kuvannut ne jo paremmin, tai sitten he kopioivat lähestulkoon sanasta sanaan Prokopioksen version tapahtumista.⁶

Agathiaan ja Evagrioksen jälkeisinä kahtena vuosisatana Prokopioksen klassillisoivat⁷

1 Perinteisesti suomennettu nimellä *Salainen historia*, mutta vaihtoehtoinen käännös voisi olla *Julkaisematon*. Liddle-Scott-Jones (Tästä lähin LSJ) s.v. *Ἀνεκδοτα*.

2 BRODKA 2004, s. 233-234; TREADGOLD 2007, s. 178.

3 CAMERON 1985, s. ix; KALDELLIS 2004b, s. 2, 115; TREADGOLD 2007, s. 189.

4 CAMERON 1970, s. 57-64.

5 CAMERON 1985, s. 26.

6 WHATELY 2016, s. 221.

7 ”Klassillisoiva” on jokseenkin ongelmallinen termi Prokopioksen yhteydessä, sillä aivan tarkalleen ottaen hänen teoksensa eivät olleet puhtaasti klassillisia, vaan selvästi myöhäisantiikin muuttuvien standardien tuotteita, joissa on vaikutteita myös ”rahvaanomaisesta” kirjallisuudesta. Silti tutkimuksessa on tavattu käyttää tätä tai jotakin vastaavaa termiä, sillä Prokopioksen tyyllinen ero oman aikansa ”matalan tyylin” kirjoittajiin on selkeä. Ks. esim. CAMERON 1985, s. 45 ja WHATELY 2016, s. 2-3, etenkin nootti 11.

teokset jäivät Itä-Roomassa vähemmälle huomiolle samalla kun klassinen sivistys ylipäänsä koki notkahduksen, kunnes 700- ja 800 -lukujen taitteessa elänyt Theofanes Tunnustaja käytti häntä jälleen lähteenään kronikassaan.⁸ Prokopioksen klassillisoiva tyyli teki hänestä jäljittelyn kohteen myös myöhemmille bysanttilaisille historioitsijoille kuten Anna Komneneelle ja Niketas Khoniatekselle.⁹ Prokopios olikin varhaisbysanttilaisista historioitsijoista suosituin myöhäisemmässä Bysantissa. Hänen *Sodista*-teoksensa oli liian suuri mahtuakseen yhteen käsikirjoitukseen ja täten kallis kopioida ja ostaa. Kirjat I-IV sisältänyttä ensimmäistä osaa on säilynyt silti 21 käsikirjoitusta ja V-VIII sisältänyttä toista osaa on säilynyt 33 käsikirjoitusta. Vertailun vuoksi toiseksi suosituinta myöhäisantiikkista historiateosta, niinikään kesarealaisen Eusebioksen yhteen käsikirjoitukseen mahtuvaa kirkkohistoriaa, on säilynyt 24 käsikirjoitusta. Näiden perässä säilyneiden käsikirjoitusten määrässä tulee neljä kirkkohistorioitsijaa, Sokrates Skholastikos, Sozomen, Theodoret Kyrrholainen ja Evagrios Skholastikos, jotka jatkoivat teoksillaan Eusebioksen työtä, sekä Agathias Myrinalaisen historia, joka oli kirjoitettu jatko-osaksi Prokopioksen *Sodista*-teokselle. Heidän teoksiaan on säilynyt kymmenestä neljääntoista käsikirjoituksessa. Näiden teosten suosio oli selvästi riippuvainen paitsi niiden omista ansioista, myös niiden asemasta suositumman teoksen ”jatko-osana”. Voidaankin arvella, että Prokopioksen *Sodista*-teoksen oli lukenut suurin osa sivistyneenä itseään pitäneistä bysanttilaisista.¹⁰

Länsi-Eurooppaan Prokopioksen teokset levisivät vuonna 1423, kun Bysantin keisari Manuel II lahjoitti Giovanni Aurispalle käsikirjoituksen, jonka tämä vei mukanaan Italiaan. *Sodista* oli käännetty kokonaan latinaksi jo 1500-luvun alkuun tultaessa. Se käännettiin myös italiaksi ja ranskaksi vielä 1500-luvun puolella ja englanniksi 1653.¹¹ Etenkin Justinianuksen lainsäädännöstä innostuneet renessanssilakimiehet ottivat keisarin elämää ja tekoja käsittelevät kirjat suopeasti vastaan.¹²

Myöhemminkin Prokopioksen teokset ovat olleet siinä määrin vaikutusvaltaisia oman aikakautensa lähteinä, että Peter BELL on valittanut Prokopioksen haamun riivaavan kaikkea Justinianuksen aikaa käsittelevää tutkimusta.¹³ Anthony KALDELLIS

8 CAMERON 1985, s. ix.

9 CAMERON 1985, s. 261, ks. etenkin nootti 1.

10 TREADGOLD 2007, s. 372-375.

11 RUBIN 1957, s. 274-275.

12 CAMERON 1985, s. ix.

13 BELL 2013, s. 15.

puolestaan toteaa, että normaalisti Justinianuksen lakien johdannot olisivat ensiarvoisen tärkeä lähde historiantutkijoille, mutta Prokopios hyökkää niin tehokkaasti ja järjestelmällisesti keisarillisten ediktien sisältämää tekopyhyyttä ja propagandaa vastaan, ettei johdannoista ole viitsitty laatia edes kunnollista käännöstä saati että niitä käytettäisiin tutkimuksessa laajemmin.¹⁴

Prokopioksen versio Justinianuksen ajan persoonallisuuksista ja tapahtumista on vaikuttanut vahvasti myös fiktion ja populaarikulttuuriin. Aina 1500-luvulta nykypäivään Prokopios on ollut runoilijoiden sekä näytelmä- ja romaanikirjailijoiden ensisijainen lähde heidän halutessaan käsitellä Justinianuksen hallituskautta.¹⁵

1.2. Prokopioksen elämä

Prokopios, Illustrius, Kesareasta Palestiinassa, reetori ja sofisti. Kirjoitti Roomalaisen Historian, se on patriisi Belisariuksen sodista, toimiessaan Roomassa ja Libyassa. Eli keisari Justinianuksen aikana, toimi Belisariuksen sihteerinä ja seuraten tätä kaikissa tapahtuneissa sodissa sekä tapahtumissa, joista hän kirjoitti. Kirjoitti myös toisenlaisen kirjan, jota kutsutaan Salaiseksi historiaksi, samoista tapahtumista: niinpä ovat molemmat teokset [yhteensä] 9 osaa. Huomattava, että Prokopioksen Salaiseksi historiaksi kutsuttu teos kaataa ankaria syytöksiä ja komediaa keisari Justinianuksen ja hänen vaimonsa Theodoran ylitse, tosiaan myös itse Belisariuksen ja hänen aviovaimonsa.¹⁶

Yllä on 900-luvulla kirjoitetun ensyklopedia Sudan artikkeli hakusanan Prokopios Kesarealainen kohdalta kokonaan. Tämä on käytännössä kaikki mitä Prokopioksesta tiedetään hänen omien kirjoitustensa ulkopuolella. Ainoastaan Prokopioksen *Sodista*-teokselle oman jatko-osansa kirjoittanut Agathias Myrinalainen mainitsee Prokopioksen, mutta hänkään ei käsittele tämän henkilöä niinkään kuin hänen teostaan.

14 KALDELLIS 2004b, s. 153.

15 CAMERON 1985, s. 261-262, ks. etenkin nootti 5.

16 Προκόπιος, Ἰλλούστριος, Καισαρεὺς ἐκ Παλαιστίνης, ῥήτωρ καὶ σοφιστῆς. ἔγραψεν Ἱστορίαν Ῥωμαϊκὴν, ἥγουν τοὺς πολέμους Βελισαρίου πατρικίου, τὰ κατὰ Ῥώμην καὶ Λιβύην πραχθέντα. γέγονεν ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως, ὑπογραφεὺς χρηματίσας Βελισαρίου καὶ ἀκόλουθος κατὰ πάντας τοὺς συμβάντας πολέμους τε καὶ πράξεις τὰς ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσας. ἔγραψε καὶ ἕτερον βιβλίον, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα, τῶν αὐτῶν πράξεων: ὡς εἶναι ἀμφοτέρω βιβλία θ#. ὅτι τὸ βιβλίον Προκοπίου τὸ καλούμενον Ἀνέκδοτα ψόγους καὶ κωμῳδίαν Ἰουστινιανοῦ βασιλέως περιέχει καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς γαμετῆς αὐτοῦ. <http://www.stoa.org/sol/pi/2479>

Mitään lähdettä Prokopioksen syntymävuodelle, kuten niin monelle muullekaan asialle hänen elämässään, ei ole. Yleisesti kuitenkin arvellaan, että Prokopioksen on oltava ollut lähempänä kolmeakymmentä toimiessaan kenraali Belisariuksen esikunnassa tämän sotaretkillä Afrikkaan ja Italiaan 530-luvulla. Tämän vuoksi hänen syntymävuotensa on perinteisesti ajoitettu noin vuoteen 500.¹⁷

Prokopios itse kertoo olleensa Kesareasta kotoisin ja Suda tarkentaa sen olleen Palestiinan Kesarea, joka oli Prokopioksen aikaan paitsi kukoistava satama myös Palaestina Priman provinssin pääkaupunki. Tämä sopiikin hyvin, sillä Kesarean seudulta löytyneistä piirtokirjoituksista voidaan päätellä Prokopioksen – etenkin kun mukaan otetaan feminiininen variantti Prokopia – olleen hyvin yleinen nimi alueella, syynä ilmeisesti paikallinen pyhimyskultti. Toisaalta tämä johtaa myös siihen, että aiheena olevaa Prokopiosta tai tämän sukulaisia on äärimmäisen vaikea paikallistaa, sillä valtaosa piirtokirjoituksista sopisi siihen vähään mitä Prokopioksesta tiedämme.¹⁸ Kristillisen pyhimyksen mukaan nimeäminen olisi mielestäni kuitenkin tulkittavissa siten, että Prokopioksen perhe olisi ollut kristitty.

Kiintoisaa on myös se, että Kesareassa oli läsnä useampi uskonnollinen ryhmä, joiden välillä oli jännitteitä. Kaupungin asukkaista jopa kolmannes saattoi olla samarialaisia ja nämä mellakoivat 400- ja 500-luvuilla useasti. Vaikka kapinoiksi yltyneet mellakat kukistettiinkin verisesti, samarialaiset eivät olleet kuitenkaan täysin alisteisessa asemassa, vaan he olivat vahvasti edustettuina provinssin maaherran hallinnossa.¹⁹ Averil CAMERON esittää kuitenkin, että Prokopioksen poikkeuksellisen kielteinen asenne keisari Justinianuksen uskonnollisia vainoja kohtaan kumpuaa nuoruudessa saaduista kokemuksista siitä mitä ne käytännössä merkitsivät.²⁰

Koska Kesarean kaupunki oli perustettu varta vasten satamaksi ja verraten myöhään, sillä ei ollut perinteisiä suojelusjumaluuksia.²¹ Keisarikultista tehtiinkin tietoisesti kaupungin pääasiallinen uskonto, ja se myös oli poikkeuksellisen vahva Kesareassa. Kaupungista on löydetty ainoastaan kaksi temppeliä: Augustuksen ja Rooman temppeli sekä Mithran temppeli. Lisäksi on viitteitä useammasta eri keisareille omistetusta

17 GREATREX 2014, s. 77-78.

18 GREATREX 2014, s. 78.

19 GREATREX 2014, s. 79.

20 CAMERON 1985, s. 5-6.

21 FISCHER 1996, s. 257-258.

temppeleistä. Lisäksi on löytynyt pyhäkkö, joka on kenties ollut omistettu yht'aikaisesti Apollonille, Tykhelle sekä Asklepiokselle ja Hygieialle.²² Viitteitä Tykhelle omistetusta temppeleistä voidaan nähdä puolestaan kolikoissa.²³ Tykhen kuvapatsaat liittyivät kuitenkin kiinteästi Kesarean keisarikulttiin. Säilyneiden jumalankuvien perusteella Tykhe olikin suosituin jumaluus kaupungissa ja se näyttää saavuttaneen jonkinlaisen kaupungin ja erityisesti sen sataman suojelijan arvon.²⁴ Kesareasta tehdyissä löydöissä Tykhe, Demeter ja Dionysos kuvataan usein yhdessä. Sen vuoksi niitä onkin nimitetty Kesarean triadiksi.²⁵ Synkretismi egyptiläisen ja kreikkalaisen jumal kuvaston kesken on ollut merkittävää jo hellenistiseltä kaudelta lähtien, joten on melko varmaa, että Isis ja Serapis, jotka myös esiintyvät usein yhdessä, on mielletty Kesareassa samaksi kuin triadi. Isis ei varsinaisesti esiinny, mutta paikallinen Tykhen kuvasto vastaa Isiksen attributteja ja näiden juhlapäivä on samana päivänä. Isikselle ja Serapikselle oli Kesareassa yhteinen pyhäkkö, jossa näitä palvottiin nimellä Agathes Daimones.²⁶ Toki kaupungista on löydetty jälkiä myös monista muista perinteisemmistä kulteista.²⁷

Tällaisessa uskonnollisessa ilmapiirissä kasvaminen on varmasti vaikuttanut nuoreen Prokopiokseen. Kesarean tilanteen tarkastelu voikin tarjota avaimia Prokopioksen uskonnollisten näkemysten avaamiseen. Tämä on nimittäin ollut perinteisesti seikka, jossa tutkijoiden näkemykset ovat vaihdelleet villisti. Anthony KALDELLIS listaakin yhdeksän erilaista tulkintaa, joita Prokopioksen uskonnollisista näkemyksistä on tehty.²⁸

Sudan ilmaus reetori ja sofist on yleisesti tulkittu tarkoittamaan sitä, että Prokopios olisi ollut koulutukseltaan asianajaja. Tämä olikin myöhäisantiikin historioitsijalle tyypillinen koulutus.²⁹ Kesareassa oli mahdollista opiskella lakia Prokopioksen nuoruudessa, vaikka keisari Justinianus lakkauttikin sikäläisen koulun vuonna 533. Provinssin pääkaupungin asukkaalle oli siis hyvin mahdollista ja varsin luonnollistakin opiskella asianajajaksi. On kuitenkin myös mahdollista, että Prokopios olisi opiskellut

22 GERSHT 1996, s. 306-309.

23 FISCHER 1996, s. 258-259; GERSHT 1996, s. 305-306.

24 FISCHER 1996, s. 257, 259-260; GERSHT 1996, s. 306-309, 317.

25 GERSHT 1996, s. 309.

26 GERSHT 1996, s. 310-312.

27 FISCHER 1996, s. 258; GERSHT 1996, s. 324. FISCHERin luettelo paikallisista jumaluuksista on: Afrodite, Apollon, Artemis, Asklepios, Athene, Hygieia, Isis, Kybele, Mithra, Serapis ja Tykhe. GERSHT lisää näihin Demeterin ja Koren sekä mahdollisina muina kultteina vielä Hekaten ja Dionysoksen sekä Efeson Artemiin, Nemesiksen ja dioskuurit. On kuitenkin hankala sanoa, mitä näistä palvottiin ja liittyivätkö näille omistetut menot jollain tavalla keisarikulttiin.

28 KALDELLIS 2004b, s. 166.

29 GREATREX 2001b, s. 148-151.

läheisessä ja huomattavasti kuuluisammassa Gazan koulussa, josta valmistui monia juristeja Konstantinopolin hallintokoneiston palvelukseen ja jonka opetuksessa Prokopioksen tyyliin vahvasti vaikuttanut Thukydiden historiateos oli keskeisessä asemassa.³⁰ Toisaalta on myös epäilty, että Kesarean koulu olisi toiminut jonkinlaisena valmistavana asteena niinkään läheisille Berytoksen³¹ lakikouluille.³² Prokopioksella ei ole mitään ilmeistä yhteyttä Berytokseen tai Gazaan, mutta hänen on tulkittu saapuneen Konstantinopoliin jo nuorena.³³

Joka tapauksessa Prokopios oli selkeästi saanut klassillisen sivistyksen, sillä muuten hän ei olisi voinut kirjoittaa sellaisia teoksia sellaisella tavalla kuin kirjoitti. Hänen esikuvistaan selvästi tärkein oli Thukydidés, jonka mallin mukaisesti Prokopios rakensi oman teoksensa, ja jolta hän sai sotilaallis-poliittisen lähestymistapansa. Myös Herodotoksella oli merkittävä vaikutus esimerkiksi Prokopioksen tapaan käyttää anekdootteja. Hänen kirjoitustensa tietoisien arkaisoiva ja klassillisia esimerkkejä imitoiva tyyli osoittaa hänen kuitenkin lukeneen tarkasti myös Diodoros Sisilialaisen, Ksenofonin ja Polybioksen kuin myös käsiinsä saamat osat Arrianoksen historiateoksista. Uudemmissa historioitsijoista hän vaikuttaisi käyttäneen lähteinään Priscusta, Olympiodorosta sekä etenkin Eustathios Epifaneialaista. Lisäksi hän tunsi hyvin niin Homeroksen, Aristofaneen kuin Platoninkin. Hän vaikuttaisi olleen perillä runoudesta ja näytelmäkirjallisuudesta laajemminkin sekä tutustuneen maantieteeseen ja armenialaiseen historiankirjoitukseen sekä osanneen latinaa hyvin, vaikka hän ei vaikuta juuri latinankielisiä lähteitä käyttäneenkään.³⁴

Prokopiosta ihailut Agathias sanookin hänen lukeneen kaiken historian,³⁵ joskin Warren TREADGOLD arvelee Agathiaan kommentin olleen sarkastinen ja osoittavan päinvastoin Agathiaan epäilleen Prokopioksen keksineen tarinan, jota hän kommenttinsa yhteydessä käsittelee. TREADGOLD onkin sitä mieltä, että Prokopios oli yllättävän vähän kiinnostunut muista historiankirjoista. Hänen mukaansa Prokopios oli kiinnostuneempi näyttämään lukeneelta ja tukeutui pääasiallisesti suullisiin lähteisiin.

30 BRODKA 2004, s. 15-16; GREATREX 2014, s. 80-82.

31 Nyk. Beirut.

32 CAMERON 1985, s. 5.

33 TREADGOLD 2007, s. 177-178.

34 Ks. CAMERON 1985, s. 37-41, 222; KALDELLIS 2004b, s. 10-12, 94-117, 149; TREADGOLD 2007, s. 177, 189, 214-217, 318; WHATELY 2016, s. 45-56.

35 CAMERON 1985, s. 153-154.

Hänenkin mielestään Prokopios tunsi silti Herodotoksen ja etenkin Thukydideen hyvin, vaikka hänen lähteenään monille muille historioitsijoille olisikin ollut Eustathios Epifaneialaisen kokoelmateos. Hän katsookin *Sodista*-teoksen kahdeksannen kirjan muita suuremman viittaussuuremman ja suoran Herodotos-sitaatin johtuvan Prokopioksen saamasta kritiikistä liian vähäisestä klassisten esikuvien jäljittelystä.³⁶

Yleisesti otaksutaan Prokopioksen edustaneen maataomistavaa yläluokkaa etenkin hänen *Salaisessa historiassa* esittämiensä mielipiteiden perusteella. Samoin aiemmin mainittu lainopillinen koulutus oli hyvin tyypillinen Konstantinopolin virkamiehistöön pyrkiville ylimysnuorukaisille. Toisekseen koulutuksen ja klassillisen sivistyksen hankkiminen vaati perheeltä keskimääräistä suurempaa varallisuutta. M. Shane BJORNLIIE on katsonut, että vaikka Prokopios ei varsinaisesti edustanutkaan virkamieseliittiä, olivat hänen sympatiansa viimeistään teoksiaan kirjoittaessaan sen puolella.³⁷ Anthony KALDELLIS kuitenkin katsoo, ettei mikään Prokopioksesta varmuudella tiedetty varsinaisesti edellyttä erityisen etuoikeutettua taustaa ja että senaattoriluokkaa hän ei todennäköisesti ollut. Lisäksi hän sanoo Prokopioksen kritiikin *Salaisessa historiassa* edustavan laajasti eri kansankerroksia, eikä siitä täten voi vetää erityisiä johtopäätöksiä. Prokopioksen yleisesti konservatiiviset näkemykset hän asettaa antiikin filosofioiden yleisen konservatiivisuuden piikkiin.³⁸

On myös esitetty, että Prokopioksen antiikin historiankirjoittajalle poikkeuksellinen kiinnostus taloutta kohtaan sekä tämän *Sodista*-teoksessaan mainitsema kauppiasystävä Syrakusassa ovat merkkejä siitä, että hän kuului kauppiasluokkaan.³⁹ Conor WHATELY puolestaan esittää, että Prokopioksella olisi ollut jonkinlainen tausta tieteissä ja etenkin lääketieteessä.⁴⁰ Joka tapauksessa Prokopios edustaa näkemyksiltään pikemminkin konstantinopolilaista klassillisen sivistyksen läpitunkemaa kreikkalaista kuin paikallisista asioista kiinnostunutta monikansallisten provinssien asukasta.⁴¹

Vuonna 527 Prokopios valittiin tuolloin Mesopotamian *duxina* toimineen Belisariuksen

36 TREADGOLD 2007, s. 184-185, 189, 215-217, 286.

37 BJORNLIIE 2013, s. 105; CAMERON 1985, s. 6-7; GREATREX 2014, s.79-80; TREADGOLD 2007, s. 176-177; WHATELY 2016, s. 41-42.

38 KALDELLIS 2004b, s. 46-47.

39 WHATELY 2016, s. 42-43.

40 WHATELY 2016, s. 166, ks. etenkin nootti 38.

41 CAMERON 1985, s. 221-222.

neuvonantajaksi (σύμβουλος⁴²).⁴³ Tämä on todennäköisesti sama virka kuin latinankielinen *assessor*. Tällaiset neuvonantajat työskentelivät yleensä maaherrojen apureina ja tarvitsivat toimessaan hyvää laintuntemusta.⁴⁴ Myös Warren TREADGOLD on sitä mieltä, että Prokopios toimi asessorina ja huomauttaa sen olleen ajalle tyypillinen ylenemispolku nuorille lakimiehille. TREADGOLD katsoo lisäksi, että Prokopios saavutti Belisariuksen luottamuksen siinä määrin, että päätyi tämän yksityissihteeriksi.⁴⁵ Averil CAMERON puolestaan arvioi, että Belisariuksen esikunnassa Prokopios toimi todennäköisesti huollon parissa, sillä tämä selittäisi hänen hyvät tietonsa itä-roomalaisten armeijoiden koostumuksesta.⁴⁶ Dariusz BRODKA puolestaan katsoo Prokopioksen tehtäväkentän vertautuvan lähinnä tiedustelu-upseerin toimeen.⁴⁷

Valintansa jälkeen Prokopios vaikuttaisi seuranneen Belisariusta sekä tämän sotaretkillä että kotikomennuksilla ainakin vuonna 533 tapahtuneeseen Afrikan sotaretkeen asti.⁴⁸ TREADGOLD katsoo Prokopioksen liikkuneen tällöin varsin korkealla hovipiireissä, sillä hän oli Belisariuksen neuvonantajan roolissa oikeutettu osallistumaan sotaneuvonpitoihin. TREADGOLD arvelee hänen olleen myös läsnä silminnäkijänä Nika-kapinan aikana.⁴⁹

Prokopios kertoo *Sodista*-teoksessa, että hänet lähetettiin Sisiliaan näennäisesti muonanhankintamatkalle, mutta todellisuudessa keräämään tiedustelutietoa vandaaleista. Hän onnistuikin tässä tehtävässä tapaamalla sattumalta vanhan ystävänsä, jonka orja oli juuri palannut Karthagosta ja osasi kertoa vandaalien liikkeistä. Prokopios kidnappasi orjan vakuutellen laiturille jääneelle ystävänsä, että tämä palautettaisiin aikanaan.⁵⁰ Armeijan laskettua maihin Afrikassa Prokopios kulki sen mukana sotaretken alun ainakin Karthagon valloitukseen asti.⁵¹

Tämän jälkeen Prokopioksen liikkeet ovat epäselviä ja tutkijoilla on eriäviä käsityksiä

42 S: 1.12.24.

43 CAMERON 1985, s. 13-14.

44 GREATREX 2001b, s.150, ks. myös nootti 12.

45 TREADGOLD 2007, s. 179.

46 CAMERON 1985, s. 136.

47 BRODKA 2004, s. 14.

48 CAMERON 1985, s. 14.

49 TREADGOLD 2007, s. 180.

50 TREADGOLD 2007, s. 180-181.

51 CAMERON 1985, s. 14.

siitä, mitä hän teki. Kenties hän palasi Konstantinopoliin Belisariuksen mukana, mutta hän saattoi päätyä myös Afrikkaan sikäläiseksi komentajaksi jääneen Solomoonin seurueeseen. Dariusz BRODKA on sitä mieltä, että Prokopios pysyi Afrikassa vuodet 533-536,⁵² koska hän kertoo olleensa Solomoonin seurassa Karthagossa vuonna 536 sattuneen kapinan aikana.⁵³ Sekä Averil CAMERON että Warren TREADGOLD arvelevat todennäköisimmäksi, että Prokopios oli kuitenkin tällöin ainoastaan vierailmassa Belisariuksen käskemänä ja katsovat Prokopioksen kuvauksen Salomonin hallinnosta Afrikassa nojaavan toisen käden tietoon. TREADGOLD tulkitsee lisäksi Prokopioksen olleen silminnäkijänä Belisariuksen triumfille ja nimitykselle konsuliksi Konstantinopolissa.⁵⁴ Joka tapauksessa Solomoon ja Prokopios pakenivat kapinaa yhdessä Belisariuksen luokse Syrakusaan ja tämän jälkeen Prokopios vaikuttaisi taas seuranneen Belisariusta läheltä Italian sotaretken aikana aina vuoteen 540 asti.⁵⁵ Belisariuksen luota hän vaikuttaisi poistuneen vain vuoden 537 loppupuolella. Tällöin Belisarius lähetti Prokopioksen vaimonsa Antoninan kanssa Neapolikseen⁵⁶ muonan- ja joukkojenhankintamatkalle Rooman piirityksen aikana.⁵⁷ BRODKAn mielestä tämä oli vastuullinen tehtävä, joka osoittaa Prokopioksen olleen pätevä ja itsenäiseen toimintaan kykenevä sotilas.⁵⁸

Prokopios todennäköisesti palasi Konstantinopoliin Belisariuksen mukana vuonna 540 ja oli ainakin siellä, kun rutto puhkesi kaupungissa vuonna 542. Hän ei kuitenkaan vaikuta enää lähteneen kaupungista tämän jälkeen, joskin on ehdotettu, että hän olisi palannut Italiaan vuosiksi 546-547, sillä näiden vuosien tapahtumat Italiassa on kuvattu hänen teoksessaan poikkeuksellisen tarkasti.⁵⁹ Averil CAMERON on kuitenkin skeptinen tämän suhteen, sillä Italian ja Konstantinopolin välillä kulki runsaasti väkeä, joita Prokopios myös mainitsee nimeltä ja jotka olisivat täten voineet olla hänen lähteitään.⁶⁰ CAMERON tosin ehdottaa, että Prokopios olisi seurannut Belisariusta kesällä 542 tämän lähtiessä sotaretkelle persialaisia vastaan, sillä hänen tietonsa tästä retkestä sisältävät poikkeuksellisen paljon paikallista materiaalia rajaseutujen

52 BRODKA 2004, s. 14.

53 CAMERON 1985, s. 14, 135-136; TREADGOLD 2007, s. 182.

54 CAMERON 1985, s. 181, 188, ks. jälkimmäisestä etenkin nootti 1. TREADGOLD 2007, s. 181, ks. myös nootti 34.

55 CAMERON 1985, s. 14, 135-136.

56 Nyk. Napoli.

57 CAMERON 1985, s. 14, 136; TREADGOLD 2007, s. 182-183.

58 BRODKA 2004, s. 15.

59 CAMERON 1985, s. 14.

60 CAMERON 1985, s. 195.

pikkukaupunkien kohtaamista ongelmista, minka hän olisi kaikista loogisimmin kerännyt ollessaan itse paikalla. Hän olisi myös voinut todistaa sekä ruton alkamisen Konstantinopolissa keväällä ennen Belisariuksen lähtöä että sen seurauksia loppuvuodesta, jolloin Belisarius palasi.⁶¹ Warren TREADGOLD on puolestaan sitä mieltä, että Prokopios erosi Belisariuksen palveluksesta oma-aloitteisesti heti heidän Konstantinopoliin paluunsa jälkeen vuonna 540 aloittaakseen historiateoksensa kirjoittamisen.⁶² Anthony KALDELLIS sen sijaan tyytyy toteamaan Prokopioksen selvästi matkailleen useammissa paikoissa ja tunteneen enemmän ihmisiä kuin mitä hän meille kertoo.⁶³

Prokopioksen kuolinajankohdastakaan ei ole yksimielisyyttä. Hän kuoli aikaisintaan vuonna 553, mutta todennäköisesti muutamaa vuotta myöhemmin. Jotkut tutkijat ajoittaisivat kuitenkin *Rakennuksista*-teoksen vuoteen 560, jolloin Prokopios olisi kuollut vasta 560-luvulla.⁶⁴ Tätä tukisi myös se, että 600-luvun lopulla kirjoittanut Nikiun piispa Johannes sanoo Prokopioksen olleen patriisi ja toimineen prefektinä. Tämä on puolestaan yhdistetty Theofanes Tunnustajan teoksesta tunnettuun Konstantinopolin kaupunginprefekti Prokopiokseen, joka tuomaroï Belisariuksen oikeudenkäyntiä vuonna 562. Tämä luonnollisesti tuottaisi herkullisen dramaattisen lopun Prokopioksen asteittaiselle turhautumiselle Belisariukseen. Nikiun Johannes on kuitenkin sekä myöhäinen että kaukainen lähde, joten Averil CAMERON pitää todennäköisimpänä, että Johannes teki yksinkertaisesti virheen, etenkin kun ainutkaan muu lähde ei kutsu Prokopiosta muuksi kuin illustriukseksi ja retoriksi. Kaupunginprefekti Prokopios olisi hänen mielestään täten eri henkilö.⁶⁵

Prokopioksen lähipiiristä on vaikea sanoa mitään varmaa, vaikka tämä olisi tärkeää etenkin *Salaisen historian* lukijakunnan selvittämiseksi. Hän itse sanoo pelkäävänsä omien lähisukulaistensa antavan hänet ilmi keisarille sen kirjoittamisesta. TREADGOLD arvelee kyseessä olevan sukulaiset avioliiton kautta, koska hän pitää epätodennäköisenä, että Prokopioksen verisukulaiset Palestiinassa olisivat olleet asemassa laverrella hänestä jo maantieteellisistäkin syistä. Sen sijaan hän pitää todennäköisenä, että Prokopioksen kaltainen mies olisi ollut naimisissa. Hän pohtiikin,

61 CAMERON 1985, s. 163-164.

62 TREADGOLD 2007, s. 184.

63 KALDELLIS 2004b, s. 46.

64 CAMERON 1985, s. 12, 14-15; GREATREX 2014, s. 77.

65 CAMERON 1985, s. 12.

että Prokopioksen vuoden 550 tienoilla kirjoittamat katkerat ja misogynistiset huomiot avioliitoista ja konstantinopolilaisten naisten kevytkenkäisyydestä ovat saattaneet saada inspiraationsa hänen omasta avioliitostaan.⁶⁶

Selvästikin Prokopios oli läheisessä yhteydessä kenraali Belisariukseen, joka esiintyy *Sodista*-teoksen sankarina ja jota Prokopios ainakin aluksi tuki,⁶⁷ mutta on vaikea sanoa, oliko Prokopios Belisariukselle mitään muuta kuin yksi upseeri lisää tämän esikunnassa. TREADGOLD uskoo, että miehet olivat ikätovereita ja että Prokopios olisi ollut Belisariuksen yksityissihteeri ja täten luottohenkilö.⁶⁸ Yhtenä *Salaisessa historiassa* solvatuista henkilöistä hän ei kuitenkaan ole voinut olla yksi sen lukijoista. Sen sijaan TREADGOLDin mielestä Belisariuksen ottopoika Fotios oli selvästi Prokopioksen ystävä, sillä *Salaisessa historiassa* Prokopios tietää yksinkertaisesti liikaa tämän paosta vankilasta vuonna 545 ja karkumatkasta Jerusalemiin.⁶⁹

Tutkijoiden huomio on kiinnittynyt myös Johannes Lyydialaiseen, joka oli byrokraatti pretoriaaniprefektinvirastossa ja opetti latinaa Konstantinopolin Pandidakterionissa. Johannes kirjoitti antikvaarista tutkimustaan Rooman valtion viroista Konstantinopolissa 540-550-luvuilla eli samaan aikaan kun Prokopios kirjoitti historiaansa siellä. Näillä kahdella onkin silmiinpistävästi paljon yhtäläisyyksiä: Molemmat olivat klassillisen sivistyksen saaneita, konservatiivisia ja elitistisiä miehiä provinsseista, ja he olivat nousseet suhteellisen nopeasti sekä sihteerinkyykyjensä että vaikutusvaltaisen tukijan ansiosta. Heitä molempia on jälkeempään pidetty pakanoita sympatisoivina milloin ei suoranaisesti pakanallisina. He molemmat myös selvästi tunsivat samoja korkea-arvoisia henkilöitä ja kuvasivat sekä näitä että lähihistorian tapahtumia hyvin samantyyllisesti.⁷⁰ Joka tapauksessa Prokopios oli vähintään tietoinen Johanneksen kirjallisista töistä, sillä Prokopioksen *Rakennuksista* sisältää kaksi glossaa, jotka Prokopios on ilmeisesti kopioinut lähestulkoon sellaisenaan Johanneksen *Kuukausista*-teoksesta. Tämä argumentti on vahvempi, mikäli hyväksytään Federico MONTINAROn teoria *Rakennuksista*-teoksen käsikirjoitustraditiosta, kuten nähdäkseni tulisi tehdä.⁷¹

66 TREADGOLD 2007, s. 188.

67 CAMERON 1985, s. 159-160; 230.

68 TREADGOLD 2007, s. 179.

69 TREADGOLD 2007, s. 187, ks. etenkin nootti 71.

70 CAMERON 1985, s. 243-248; KALDELLIS 2004a, s. 3-4; MAAS 1992 s.4, 28-37.

71 MONTINARO 2015. s. 204-205.

Anthony KALDELLIS on esittänyt, että Prokopioksen *Salaisen historian* lukijoihin olisi kuulunut myös Simplikios Kilikialainen, joka oli eräs aikansa johtavista uusplatonisteista. KALDELLIS arvioi Simplikioksen kommentaarissaan Epiktetoksen *Käsikirjaan* käyttämän kielen olevan niin samankaltaista kuin Prokopioksen *Salaisen historian*, että Simplikioksen olisi täytynyt lukea se. Tämä viittaisi Simplikioksen olleen Prokopiokselle niin läheinen, että hänelle uskallettiin antaa kirja luettavaksi. Toisaalta KALDELLIS itsekin myöntää, että on voinut käydä myös toisin päin ja Prokopios olisi ottanut vaikutteita Simplikioksen varsin julkisesta työstä.⁷² Kuitenkin tämä nähdäkseni osoittaisi Prokopioksella olleen ainakin jonkinlaisia sympatioita uusplatonistien kanssa.

Prokopios mainitsee *Salaisessa historiassa* myös erään Evangelos Kesarealaisen, joka oli rikas reetori ja osti Porfyreonin kylän, jonka keisari kuitenkin välittömästi takavarikoi häneltä, koska katsoi, ettei pahaisella reetorilla ollut oikeutta moisen omistuksen tuottamaan kunniaan.⁷³ Reetori tarkoittanee myös Evangeloksen tapauksessa lakimiestä, kuten Prokopioksenkin kohdalla, joten katsoisin, että miehet todennäköisesti tunsivat toisensa mahdollisesti pitkältikin ajalta. Evangelos olisi täten hyvinkin luonnollinen lukija *Salaiselle historialle*.

Näistä henkilöistä voidaan vetää joitakin johtopäätöksiä *Salaisen historian* lukijakunnan suhteen. Sekä Johannes Lyydialainen että Simplikios Kilikialainen toimivat jossain välissä opettajina. Myös Evangelos oli lakimiehenä varmasti oppinut. Heidän perusteellaan voitaisiinkin siis olettaa, että *Salainen historia* oli suunnattu sivistyneistölle. Kuitenkin on huomattava, että Evangelos kesarealaisena saattoi olla jopa Prokopioksen lapsuudenystävä ja myös Fotios vaikuttaisi olleen hänen henkilökohtainen tuttavansa. Jotakin kautta syntynyt ystävyys Prokopioksen kanssa saattaakin olla ainoa yhdistävä tekijä *Salaisen historian* kohdeyleisön jäsenten välillä. Prokopios mainitseekin useita nimeltä henkilöitä, joista ainakin osa oli melkoisen varmasti hänen lähteitään tapahtumille, joita hän ei henkilökohtaisesti todistanut, ja monet saattoivat olla hänen hyviäkin ystäviään.⁷⁴

72 KALDELLIS 2004a, s. 3; KALDELLIS 2004b s. 103-106.

73 SH: 30.18-19. Todennäköisemmin syynä oli se, että kylä nimestään päätellen tuotti purppuraväriä. Tämä oli lain mukaan keisarillinen monopoli. Ks. TREADGOLD 2007, s. 210, nootti 130.

74 TREADGOLD 2007, s. 215.

1.3. Prokopioksen teokset

Perusongelma Prokopioksessa lähteenä on se, että hän kirjoitti kolme teosta, jotka kaikki edustavat erilaista näkökulmaa. Hänen pääteoksensa oli selkeästi *Sodista*, joka on näennäisen objektiivinen historiateos klassillisessa hengessä. Sen lisäksi hän kirjoitti teoksen *Rakennuksista*, joka on ylistys keisari Justinianuksesta ja tämän rakennustoiminnasta. Mutta Prokopioksen kolmas teos, joka perinteisesti suomennetaan nimellä *Salainen historia*, on vihainen hyökkäys Justinianusta ja tämän hallintokoneistoa sekä hänen kenraaliaan Belisariusta vastaan.⁷⁵

Sodista julkaistiin nykykonsensuksen mukaan alunperin vuonna 550 tai 551 seitsemän kirjan laajuisena. Prokopios kirjoitti vielä kahdeksannen kirjan vuonna 552 tai 553.⁷⁶ Warren TREADGOLD arvioi, että Prokopios alkoi kerätä muistiinpanoja teostaan varten ennen Daran taistelua vuonna 530, todennäköisesti sen jälkeen kun Belisarius oli vuotta aiemmin nimitetty koko itäisen armeijan ylipäälliköksi. Hänen alkuperäinen suunnitelmansa olisi ollut kirjoittaa kahdentoista kirjan mittainen teos, joka olisi loppunut vuoteen 540 ja joka oli tarkoitus julkaista vuonna 546. Sodat kuitenkin jatkuivat hänen kirjoittaessaan ja mikä tärkeintä, teoksen keskushahmo Belisarius oli häviämässä sotaa Italiassa. Tämä pakotti Prokopioksen lykkäämään työnsä julkaisua ja samalla muuttamaan myös sen sisäistä jakoa päätyen nykyisiin seitsemään poikkeuksellisen paksuun kirjaan.⁷⁷

Anthony KALDELLIS on nytemmin osoittanut *Salaisen historian* tulleen kirjoitetuksi kahdessa osassa: Kappaleet 1-18 muodostivat alkuperäisen teoksen, mutta saatuaan sen valmiiksi Prokopios päätti kirjoittaa vielä kappaleet 19-30 jonkinlaisen tauon jälkeen. Molemmat osat kirjoitettiin kuitenkin suhteellisen lyhyen ajan sisällä vuosien 550 ja 551 alkupuoliskojen välillä, eikä niitä ole syytä kohdella erillisinä teoksina, vaan temaattisista eroista huolimatta Prokopioksen tarkoituksena on ollut näittää ne yhteen.⁷⁸ Geoffrey GREATREX on esittänyt, että Prokopioksen tarkoituksena olisi ollut liittää *Salaisen historian* materiaali asianmukaisesti kohtiin *Sodista*-teoksessa sitten kun se olisi käynyt poliittisesti mahdolliseksi ja tekikin näin maanpakoon joutuneen Johannes

75 Viitteissä käytän *Sodista* lyhennettä S, *Salaisesta historiasta* lyhennettä SH ja *Rakennuksista* lyhennettä R.

76 GREATREX 2014, s. 97.

77 TREADGOLD 2007, s. 179, 184-187.

78 KALDELLIS 2009, s. 585-606.

Kappadokialaisen sekä mahdollisesti ruttoon kuolleen Tribonianuksen kohdalla. Prokopios ei kuitenkaan koskaan saanut mahdollisuutta liittää kaikkea asianmukaisesti yhteyksiinsä todennäköisesti siksi, että hän kuoli ennen useita *Salaisessa historiassa* käsiteltyjä henkilöitä.⁷⁹ Anthony KALDELLIS on asettunut tämän teorian tueksi.⁸⁰ Henning BÖRM on puolestaan ehdottanut, että Prokopios kirjoitti *Salaisen historian* tehdäkseen pesäeroa Justinianuksen hallintoon ja Belisariukseen saatuaan vihiä suunnitellusta vallankaappausyrityksestä.⁸¹ Itse katson GREATREXin olevan todennäköisemmin oikeassa, sillä kuten BÖRM itse myöntää, hänen teoriansa nojaa pitkälti spekulatioon, jota on mahdoton vahvistaa.

Prokopios antaa ymmärtää, että *Rakennuksista*-teos oli kirjoitettu keisari Justinianuksen tilauksesta. TREADGOLD arvelee, että saatuaan arvonimen *illustris*, joka saattoi tuoda mukanaan myös senaattorin arvon, Prokopioksen oli kirjoitettava teos kiitollisuudenosoituksena.⁸² KALDELLIS puolestaan esittää, että Prokopios saattoi olla osallisena vuosien 548-549 salaliittoon, jonka tarkoituksena oli murhata Justinianus. Salaliitto paljastui, mutta keisari armahti salaliittolaiset. *Rakennuksista*-teos olisi siis hänen mukaansa kirjoitettu anteeksipyyntönä ja kiitollisuudenosoituksena saadusta armahduksesta.⁸³

Rakennuksista-teos on perinteisesti ajoitettu vuoden 554 tienoille, mutta merkittävä vähemmistö tukee vuotta 559.⁸⁴ Käsikirjoitustraditio on säilyttänyt kaksi eri versiota *Rakennuksista*, joista toinen on lyhyempi ja toinen pidempi.⁸⁵ Perinteisesti näistä lyhyemmän on katsottu olevan keskiaikainen tiivistelmä. Federico MONTINARO on kuitenkin esittänyt, että teoksen ensimmäinen versio julkaistiin vuoden 550 paikkeilla liitteenä *Sodista*-teokseen ja sitä edustaa teoksen lyhyt versio. Prokopioksen kirjoitettua sitten vielä kahdeksannen kirjan, MONTINAROn mukaan vuosien 553-557 välillä, olisi hän samalla päivittänyt myös *Rakennuksista* nykyiseen muotoonsa, joskin tämä pidempikin versio jäi lopulta vain luonnoksen tasolle. MONTINARO esittääkin, että

79 GREATREX 1995, s. 1-13.

80 KALDELLIS 2016, s. 13-14.

81 BÖRM 2015, s. 337-338.

82 TREADGOLD 2007, s. 190.

83 KALDELLIS 2004b, s. 163-164.

84 GREATREX 2014, s. 101-103.

85 Pidemmän version pääkäsikirjoitus on 1100-luvulta peräisin oleva Vatikaanin kirjaston Gr. 1065.

Lyhyemmän suhteen kolme käsikirjoitusta ovat tärkeimpiä: 1300-luvulta oleva Ateenan Benaki-museon Antallaxima 4; myöskin 1300-luvulta oleva Wolfenbüttelin Herttua August -kirjaston Gud. Gr. 70; sekä 1300- tai 1400-luvulta oleva Milanon Biblioteca Ambrosianan A 182 Sup.

Prokopioksen alun perin teokseensa tekemät päivitykset olivat marginaaleihin lisättyjä skolioita, jotka myöhemmin kopioitiin osaksi varsinaista tekstiä.⁸⁶ Myös *Rakennuksista*-teoksen kohdalla on esitetty vaihtoehtoa, että se oli alkujaan tarkoitettu lisättäväksi myöhemmin *Sodista*-teoksen yhteyteen, sillä se vaikuttaa hyvin keskeneräiseltä.⁸⁷ Warren TREADGOLD ja Averil CAMERON katsovat yksinkertaisimmaksi selitykseksi teoksen keskeneräisyydelle sen, että Prokopios kuoli kesken kirjoittamisen, minkä jälkeen hänen perillisensä julkaisivat teoksen sellaisenaan postuumisti.⁸⁸

Näiden lisäksi Prokopios kaavaili ilmeisesti kirkkohistorian kirjoittamista, mutta tämä suunnitelma ei koskaan toteutunut. Anthony KALDELLIS epäilee, että syynä olisi ollut kaavaillun teoksen kriittisyys keisari Justinianuksen uskontopoliittikkaa kohtaan: Luvattuaan julkisesti *Sodista*-teoksen kahdeksannessa kirjassa kirjoittaa kirkkohistorian, ei Prokopios voinut tehdä sitä *Salaisen historian* lailla julkaisematta. Kun keisari Justinianus sitten eli poikkeuksellisen pitkään, Prokopios todennäköisesti kuoli ennen kuin sai mahdollisuutta julkaista teos.⁸⁹ Warren TREADGOLD puolestaan katsoo kirkkohistorian olleen tuolloin perinteinen muoto sisäpolitiikan käsittelylle. Prokopios olisi hänen mukaansa tajunnut *Salaista historiaa* kirjoittaessaan, että sisäpolitiikan käsittely oli välttämätöntä koko kuvan saamiseksi keisari Justinianuksen hallintokaudesta. *Salainen historia* yksinään ei tähän kuitenkaan kelvannut, eikä *Sodista* puolestaan taipunut aiheen käsittelyyn genrensä vuoksi. Teos jäi kuitenkin kirjoittamatta, koska Prokopios kuoli ennen kuin hän sai edes *Rakennuksista* valmiiksi, saati ehti aloittaa kirkkohistoriansa kirjoittamista.⁹⁰ Averil CAMERON on sen sijaan skeptinen sen suhteen, oliko Prokopioksen lupaus kirkkohistoriasta vakavissaan annettu.⁹¹

1.4. Tutkimustilanne

Jonkinasteisen alkusysäyksen Prokopioksen henkilön ja teosten syvemmälle tutkimukselle antoi *Salaisen historian* käsikirjoituksen löytyminen Vatikaanin kirjastosta vuonna 1623. Skandaalinkäryinen ja poleeminen kirjoitus järkytti uuden ajan

86 MONTINARO 2015, s. 193-194.

87 WHATELY 2016, s. 39.

88 CAMERON 1985, s. 85-86; TREADGOLD 2007, s. 191-192.

89 KALDELLIS 2009, s. 606-615.

90 TREADGOLD 2007, s. 191-192, 208-209.

91 CAMERON 1985, s. 131.

alun eurooppalaisia, jotka ihailivat sekä klassillisia esikuvia mukailevaa *Sodista*-teosta että keisari Justinianuksen lainsäädäntötyötä. Pitkään kiisteltiin siitä, voisiko näillä olla ollut sama tekijä, kunnes Jakob HAURY osoitti pitävästi kaikkien kolmen Prokopioksen nimiin laitetun teoksen tyylillisen yhtenäisyyden toimittaessaan niiden kriittisen edition vuosina 1905-1913. HAURYn tulokset ovat sittemmin hyväksyneet käytännössä kaikki tutkijat.⁹² Justyna MIGDAŁ vaikuttaisi olevan ainoa, joka edelleen epäilee *Salaisen historian* olleen jonkun muun kuin Prokopioksen kirjoittama. Hänkin katsoo silti teoksen pohjautuvan vähintäänkin Prokopioksen päiväkirjan tai vastaavan tekstin tietoihin.⁹³

Prokopios on Justinianuksen ajan tutkimuksessa sen verran merkittävä hahmo, että häntä on käsitelty pitkällisesti myös yleishistorioissa aina Edward GIBBONista ja Leopold VON RANKEsta lähtien. Nykyaikainen Prokopios-tutkimus alkoi Felix DAHNin vuonna 1865 julkaiseman tutkimuksen *Prokopius von Cäsarea. Ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung und des sinkenden Römertums* myötä.⁹⁴ DAHNin tutkimus oli urauurtava ja hän teki useita teräviä havaintoja, mutta näistä huolimatta teos on nykyisin jo auttamattomasti vanhentunut. DAHNin jälkeen Prokopios oli varsin suosittu tutkimuskohde saksankielisellä alueella. Tämä varhainen tutkimus keskittyi Prokopioksen harjoittamaan mimesikseen ja pyrki kaivamaan esiin tämän kirjallisia esikuvia filologian keinoin sekä tarkastelemaan tämän antamien tietojen todenperäisyyttä historikismin hengessä. Monet näistä olivat kuitenkin keskittyneet tiettyihin yksittäisiin aspekteihin, kuten Prokopioksen kielitaitoon tai tämän käyttämiin lähteisiin, ja olivat kokonaisuutena varsin rönsyileviä. Merkittävin tutkija tässä joukossa oli Jakob HAURY, joka tutki Prokopiosta vuosikymmeniä ja, kuten edellä mainittiin, toimitti tämän teosten kriittisen edition.⁹⁵ DAHNin jälkeen seuraava laaja-alainen ja akateeminen käsittely Prokopioksesta oli kuitenkin vasta Berthold RUBINin artikkeli Pauly-Wissowan ensyklopediassa vuonna 1957,⁹⁶ joskaan pelkkä tietosanakirja-artikkeli se ei ollut, vaan oli julkaistu itsenäisenä teoksena kolme vuotta aikaisemmin. RUBINin artikkelista tulikin perusviite. RUBIN kiinnitti erityistä huomiota Prokopioksen ja Belisariuksen suhteeseen, toisin kuin aiemmat tutkijat, jotka

92 CAMERON 1985, s. ix.

93 MIGDAŁ 2012, s. 127, ks. nootti 1.

94 DAHN 1885.

95 Ks. Procopii Caesariensis Opera Omnia alkuperäislähteissä.

96 RUBIN 1957.

keskittyivät lähinnä Prokopioksen kuvaan keisari Justinianuksesta.⁹⁷

Vuonna 1972 ilmestyi ensimmäinen englanninkielinen Prokopiokselle yksinään omistettu tutkimus, kun James EVANS julkaisi ansioistaan huolimatta vähälle huomiolle jääneen tutkimuksensa.⁹⁸ Uutta perusteosta saatiinkin odottaa vuoteen 1985 asti, jolloin Averil CAMERON julkaisi tutkimuksensa *Procopius and the sixth century*. Hän esittää Prokopioksen olleen aristokraattinen konservatiivi sekä ajalleen tyypillinen kristitty, joka ei ajoittaisista oivalluksistaan huolimatta ollut kovinkaan syvällinen ajattelija. Tämä syvällisyyden puute ja yleinen keskinkertaisuus ajattelijana selittää CAMERONin mukaan Prokopioksen teosten näennäiset uskonnolliset ristiriidat. Hän painottaa silti myös sitä, ettei kukaan ole täydellisen ristiriidaton ja että Prokopioksen teosten luonne on luonut pohjan niiden ylianalysoinnille.⁹⁹

CAMERON katsoo Prokopiosten teosten saaneen luonteensa sen sijaan juuri antiikin esimerkkien vaikutuksesta. Tältä pohjalta päätti hän kirjoittaa historiateoksensa sekulaarina tutkielmana ihmisen tilasta. Työ osoittautui kuitenkin odotettua vaikeammaksi ja valittu genre pakotti Prokopioksen jättämään pois monia osa-alueita, jotka olisivat selittäneet hänen kuvaamiaan tapahtumia ja pakotti hänet kirjoittamaan kaksi muuta teosta eri genreissä, jotta hän saisi näitä näkökulmia vangituksi. Nämä teokset ovat siten perustavanlaatuisesti linkittyneet toisiinsa, eikä niitä tulisi tarkastella erillisinä teoksina.¹⁰⁰ CAMERONin näkemykset ovat pohjana nykytutkimukselle ja hänen käsityksensä Prokopioksesta ajalleen tavallisena kristittynä ovat hyväksyneet käytännössä kaikki muut paitsi Anthony KALDELLIS.¹⁰¹

Anthony KALDELLIS onkin eräänlainen kauhukakara bysantintutkimuksen alalla. Hän on haastanut perinteisiä käsityksiä usein provosoivastikin monella tutkimuskentän osa-alueella. CAMERONin näkemyksiä paitsi Prokopioksesta myös tämän ”perillisestä” Agathiaksesta hän alkoi haastaa vuosituhaten vaihteessa. Hänen tärkein teoksensa aiheesta on edelleen vuoden 2004 *Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity*,¹⁰² jossa hän pyrkii kirjallisuustieteen menetelmin –

97 BÖRM 2007, s. 18-20; CAMERON 1985, s. ix, xii-xiii.

98 BÖRM 2007, s. 20.

99 CAMERON 1985, passim. mutta ks. esim. s. 261-266.

100 CAMERON 1985, passim. mutta ks. esim. s. 261-266.

101 BÖRM 2007, s. 21.

102 KALDELLIS 2004b.

etenkin inter- ja intratekstuaalisuutta hyväksikäyttämällä – pääsemään Prokopioksen teosten rivien väleihin. Näissä pyrkimyksissä häntä vaikuttaisi erityisesti innoittaneen Leo STRAUSSin yhteiskuntafilosofiset pohdinnat. Tästä teoksesta on puolestaan muotoutunut revisionistisen kannan perusteos, vaikka suoranaisia kannattajia KALDELLIS vaikuttaisikin keränneen vain vähän. Hänellä on kuitenkin sympatisoijia, eikä kukaan ei kykene ohittamaan hänen argumenttejaan kommentitta. Hänen lähestymistapansa sekä hänen tekemänsä huomiot ovat myös päätyneet tutkimuksen valtavirtaan, vaikka niiden perusteella vedetyistä johtopäätöksistä ollaankin oltu jyrkästi eri mieltä.

KALDELLIS argumentoi sen puolesta, että Prokopios oli suorastaan aikansa terävin mieli ja niin syvälinen platonisti, että hän oli lukemisellaan saavuttanut suorastaan paremman ymmärryksen Platonin filosofiasta, kuin mitä hänen aikansa uusplatonistit opettivat. KALDELLIS katsoo, että Prokopios kirjoitti *Salaisen historian Sodista*-teoksen kätkeytyjen viittausten selittämiseksi ja *Rakennuksista* mahdollisesti anteeksipyyntönä osallisuudestaan keisarin vastaisiin juonitteluihin. Lisäksi hän kritisoi CAMERONin genreille antamaa painoarvoa, todeten, että yleensä kirjoja kirjoittavat kirjailijat eivätkä genret.¹⁰³ KALDELLIS on laajan tuotantonsa ohella kirjoittanut myös useita Prokopiosta käsitteleviä artikkeleita, joiden vastaanotto on osin ollut suopeampi kuin hänen monografinsa. Näistä esimerkiksi *The Date and Structure of Prokopios' Secret History and His Projected Work on Church History*¹⁰⁴ on nykyisin viimeinen sana *Salaisen historian* ajoituksen ja kirjoitushistorian suhteen.

Muita merkittäviä Prokopiosta käsitelleitä nykytutkijoita ovat Geoffrey GREATREX, joka on kirjoittanut lukuisia artikkeleita Prokopiokseen ja myöhäisantiikin historiankirjoitukseen liittyen,¹⁰⁵ sekä Warren TREADGOLD, joka on tutkinut bysanttilaista historiankirjoitusta yleisesti¹⁰⁶ ja sen ohella käsitellyt luonnollisesti myös Prokopiosta ja tämän henkilöön liittyviä ongelmia sekä Dariusz BRODKA, jonka monografiasta *Die Geschichtsphilosophie in der spätantiken Historiographie. Studien zu Prokopios von Kaisareia, Agathias von Myrina und Theophylaktos Simokattes*¹⁰⁷ puolet on omistettu Prokopiokselle, minkä lisäksi hän on kirjoittanut useita artikkeleita,

103 KALDELLIS 2004b, passim. mutta ks. esim. s. 143, 151, 168, 173.

104 KALDELLIS 2009.

105 GREATREX 1995, GREATREX 2001b, GREATREX 2014.

106 TREADGOLD 2007.

107 BRODKA 2004.

jotka antavat argumenteillaan sivustatukea CAMERONin *Procopius and the sixth century*lle ja sen teeseille Prokopioksen kristillisestä maailmankuvasta.¹⁰⁸ Kuitenkin hän on yllättävän lähellä Anthony KALDELLIsta monissa kohdin.

Nuoremmista tutkijoista Conor WHATELY on analysoinut monografiassaan *Battles and Generals: Combat, Culture and Didacticism in Procopius' Wars*¹⁰⁹ Prokopioksen *Sodista* siitä näkökulmasta, että se on ollut prototyypinä myöhemmälle bysanttilaiselle sotakäsikirjojen traditiolle ja Michael Edward STEWART on käsitellyt artikkeleissaan Prokopioksen teksteissä esiintyviä miehuuskäsitteitä.¹¹⁰ Henning BÖRMIn tutkimusalaa on varsinaisesti sassanidien Persia sekä sisällissodat antiikin maailmassa, mutta hän on tämän ohessa tarkastellut Prokopioksen yhteiskuntafilosofisia näkemyksiä.¹¹¹

Prokopiosta käsittelevien julkaisujen tahti on kiihtynyt 2000-luvun puolella yhdessä yleisen myöhäisantiikkia ja Bysanttia koskevan kiinnostuksen kasvun myötä, ja yhä edelleen tutkijoiden on jossain muodossa kommentoitava Prokopiosta kirjoittaessaan Justinianuksen aikakaudesta. Routledge julkaisi Christopher LILLINGTON-MARTINin ja Elodie TURQUOISin toimittaman artikkelikokoelma *Procopius of Caesarea: Literary and Historical Interpretations*in vuoden 2017 puolivälissä, minkä vuoksi en valitettavasti ehtinyt tutustua sen sisältöön sen ansaitsemalla tavalla.¹¹² Parhaillaan on myös suunnitteilla uusi perus- ja yleisesitys aiheesta Brillin *Companion to Procopius* -teoksen muodossa.¹¹³

1.5. Tutkimuskysymykset ja metodit

Prokopiosta tutkittaessa ikuisuuskysymys on hänen uskonnollinen suuntautumisensa. Yksi keisari Justinianuksen hallinnon tavoitteista oli uskonnollinen yhtenäisyys ja hänen hallituskaudellaan pakanallisia virkamiehiä savustettiin ulos viroistaan samalla kun maaseudun pakanatemppeleitä käytettiin rakennusmateriaalina uusille kirkkoille.¹¹⁴ Niinpä Prokopioksen uskonnolliset näkemykset ovat varmasti vaikuttaneet hänen

108 Näistä käytän tässä työssä ainoastaan BRODKA 2013:a.

109 WHATELY 2016.

110 STEWART 2014 ja STEWART 2015.

111 BÖRM 2007 ja BÖRM 2015.

112 LILLINGTON-MARTIN & TURQUOIS 2017.

113 GREATREX 2014, s. 76, 104.

114 MAAS 1992, s. 24-25, 30.

näkemykseensä Justinianuksesta ja tämän hallinnosta. Ongelmana onkin näiden näkemysten löytäminen. Prokopios näet esittää itsensä avoimen kristillisenä, mutta pakanallisiksi tulkittavat ilmaukset kuuluvat olennaisena osana hänen klassillisoivaan tekstiinsä, jonka maneereihin hän muutoinkin verhosi kritiikkinsä hallintoa kohtaan.

Prokopiosta ja ylipäänsä Justinianuksen aikaa tutkittaessa on nähdäkseni ajauduttu turhaan vastakkainasetteluun kristityn ja pakanallisen maailmankuvan välillä. Justinianuksen ja Prokopioksen aika oli murroskautta, jonka ristiriitaisuudesta jaksetaan kyllä huomauttaa, mutta vain harva on kyseenalaistanut sitä, mitkä näennäisistä ristiriitaisuuksista ovat ainoastaan nykytutkijoiden mielissä ja mitkä todella vaivasivat lähteidemme kirjoittajia.

Prokopioksen uskonnollisiin näkemyksiin liittyy myös vahvasti hänen käsityksensä historian kulkua ajavista ja hallitsevista voimista. Dariusz BRODKA ja Anthony KALDELLIS ovat nähdäkseni päätyneet varsin samankaltaisiin pohdintoihin Prokopioksen historianfilosofian luonteesta, mutta juurikin heidän erilaiset käsityksensä Prokopioksen uskonnollisesta ajattelusta ovat ajaneet heidät eri kannoille sen suhteen oliko hän kaitsemus- vai sallimususkoinen. Samoin KALDELLIS puhuessaan hyveellisten ihmisten kyvystä uhmata Tykhen määräysvaltaa ja BRODKA puhuessaan ihmisten vapaan tahdon ja kaitsemuksen ristiriidasta puhuvat mielestäni samasta asiasta eri termeillä. He ovat nähdäkseni eroistaan huolimatta löytäneet ne kaksi voimaa, jotka Prokopioksen katsannossa ajoivat historiaa eteenpäin. Pääkysymyksenäni tässä työssä onkin tarkastella, miten ne hänen teoksissaan ilmenevät ja vuorovaikuttavat.

Ensinnäkin pyrin selvittämään Prokopioksen uskonnollisia näkemyksiä seuraavien käytännön kysymysten kautta: Miten sallimus ja kaitsemus esiintyvät Prokopioksen teksteissä? Millaisia uskonnollisia termejä Prokopios käyttää ja miten? Mitä hän sanoo kommentoidessaan kristillistä doktriinia? Miten ympäröivä yhteiskunta, etenkin hänen saamansa klassillinen sivistys, vaikutti tai heijastuu Prokopioksen näkemyksissä?

Tämän työn toisena päätutkimuskysymyksenä on Prokopioksen tapa käsitellä muutamia hänen kertomuksensa henkilöahmoja. Vaikka tutkimus onkin käsitellyt etenkin Prokopioksen antamaa kuvaa Belisariuksesta ja Justinianuksesta, eikä esimerkiksi heidän vastaparistaan goottikuningas Totilasta ole kirjoitettu juurikaan. Prokopioksen

teokset ovat pääasiallisia lähteitä oman aikansa politiikalle ja vaikuttajille, mutta samalla näitä on analysoitava kontekstin luomiseksi Prokopioksen omille näkemyksille. Tilanteen ollessa tämä on kehäpäätelmien vaara ilmeinen. Prokopioksen kuvaukset henkilöistä kertovat kuitenkin jotain hänen omista näkemyksistään, etenkin silloin kun hän selvästi pyrkii asettelemaan hahmojaan tiettyyn narratiiviin. Näin hän tekee sekä Belisariukselle että Totilalle, jotka selvästi ovat hänen kertomuksensa sankareita. Pyrin vastaamaan kysymykseen millaisia hyveitä Prokopios liittää näihin henkilöihin ja mitä näiden hyveiden painottaminen kertoo Prokopioksen omasta ajatusmaailmasta. Samalla tarkastelen, minkälaiset hyveet kykenivät Prokopioksen katsannossa vaikuttamaan historian kulkuun.

Olen valinnut tarkasteluni kohteiksi Belisariuksen, goottikuninkaat Totilan ja Tejan, sekä eunukkikenraali Narseen, joka saattoi sodan Totilaa vastaan loppuunsa. Kaikki nämä neljä henkilöä ovat Italian sotien kuvauksessa kerronnan keskiössä olevia aktiivisia toimijoita, jotka vaikuttavat samalla rintamalla toisiaan vastaan ja toistensa kanssa taistellessaan sodan ja sitä myöten historian kulkuun. Toimillaan nämä hahmot peilaavat toisiaan ja etenkin Belisariusta, joka on ehdottomasti *Sodista*-teoksen päähenkilö. Vaikka Belisariuksesta onkin tämän vuoksi kirjoitettu paljon, on hänet kuvattu niin eri tavoilla *Sodista*-teoksessa ja *Salaisessa historiassa*, että Prokopioksen suhtautuminen häneen on edelleen hedelmällinen tutkimuskysymys. Totila ja Teja tarjoavat hänen vastustajinaan vertailukohtaan, mutta samalla heidän roolinsa ja Prokopioksen pakko käsitellä heidän kuolemaansa kahdeksannessa kirjassaan tarjoavat myös itsessään mahdollisuuden tarkastella Prokopioksen ajattelua syvemmin. Narses puolestaan on esimerkkinä toisesta proomalaiskomentajasta, jonka toiminta oli erilaista kuin Belisariuksen, muttei välttämättä yhtään sen kunnottomampaa.

Yleisesti ottaen sekä antiikin- että bysantintutkimus ovat olleet varsin konservatiivisia aloja, eivätkä ne ole olleet erityisen vastaanottavaisia uusille muotivirtauksille. Niinpä perinteiset historia- ja kielitieteen menetelmät ovat nähneet paljon käyttöä. Omakin tutkimukseni perustuu pohjimmiltaan alkuperäislähteen lähilukuun ja kontekstointiin ja on luonteeltaan laadullista tutkimusta, sillä vaikka Prokopioksen tuotanto on poikkeuksellisen hyvin säilynyt, on se silti aineistona varsin suppea. Laadullinen tutkimus on tämän vuoksi luonnollinen lähestymistapa. Vaikka Prokopiosta onkin tutkittu paljon, katson silti voivani saada aiheesta irti paljon, sillä 2000-luvun tutkimus

on muuttanut aiempia käsityksiä Prokopioksen teosten luonteesta.

Anthony KALDELLIS on hahmotellut nimenomaisesti Prokopioksen suhteen teoksessaan *Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity* lähestymistapaa, joka on käytännössä kirjallisuustieteen inter- ja intratekstuaalisuus sovellettuna Prokopioksen teoksiin. Häntä on innoittanut tässä etenkin Jacqueline DE ROMILLYn Thukydidestutkimus. KALDELLIS on sitä mieltä, että Thukydidest oli Prokopioksen pääasiallinen esikuva, ja häntä seuraten Prokopios suunnitteli teoksensa nimenomaisesti huolellista lähilukua varten.¹¹⁵ CAMERONin vuoden 1985 kirjasta lähtien Prokopiosta on tutkittu pääasiallisesti siitä näkökulmasta, että hänen työnsä lähilukeminen johtaa ylitulkintaan ja että hänen käyttämänsä kirjalliset tehokeinot olivat pääasiassa koristetta, eivätkä käytännön työvälineitä hänen ajatustensa esiin tuomiselle. Tämän vuoksi katson, että aikomukseni lähestyä Prokopiosta samaan tapaan kuin KALDELLIS on hedelmällinen. Kyseessä ei kuitenkaan ollut varsinainen esioletus lähtiessäni tekemään tutkimusta, joten tulen alaluvussa 2.1. käsittelemään tarkemmin sitä, miksi CAMERON on mielestäni väärässä ja Prokopios kirjoittajana ansaitsee lähestymistavan, jota KALDELLIS ehdottaa. Tässä työssä keskityn pääasiassa intratekstuaaliseen puoleen, sillä Prokopioksen teosten sisäisten viittausten selvittelyssä on jo tarpeeksi sarkaa ilman, että tarkastelua lavennetaan kattamaan hänen viittauksensa muihin antiikin auktoreihin.

1.6. Käännöksistä

Prokopios lähteenä edellyttää nähdäkseni huolellista lähilukua, ja olenkin käyttänyt työssäni kreikankielistä alkuperäislähdettä lainaamissani kohdissa. Olen kääntänyt itse kaikki tässä työssä esiintyvät lainaukset kreikankielisestä alkuperäismateriaalista. Apunani tässä olen käyttänyt H.B. DEWINGin englanninkielistä käännöstä Loeb Classical Libraryssä. Osasyynä käännösintooni on suomennoksien puuttuminen käsittelemästäni materiaalista. Tämä johtaa kuitenkin myös siihen, että vakiintuneita tapoja translitteroida nimiä kreikkalaisella aakkostolla kirjoitetusta tekstistä ei juurikaan ole. Useimmissa tapauksissa kyseessä on lähinnä kosmeettinen ero, mutta johdonmukaisuuden vuoksi tässäkin asiassa on tehtävä linjanveto.

¹¹⁵ KALDELLIS 2004b, s. 11-13.

Myöhäisantiikissa tapahtui yleinen muodonmuutos klassisesta muinaisuudesta keskiaikaan. Tämä ilmenee myös nimissä ”oikeinkirjoituksen” horjuntana ja epävarmuutena klassisen nimiperinteen käytössä sekä myöhemmälle ajalle tyypillisten kristillisten ja germaanisten nimien noustessa vanhojen latinalaisten ja kreikkalaisten nimien rinnalle. Prokopioksen kirjoitukset sijoittuvat tässäkin eräänlaiseen käännekohtaan, sillä Justinianus I:stä pidetään viimeisenä Rooman keisarina, joka puhui latinaa äidinkielenään. Niinpä aikalaisetkaan eivät olleet aina kovin varmoja siitä, miten heidän nimensä olisi tullut kirjoittaa, minkä lisäksi jotkut käyttivät itsestään useampaa eri nimeä.¹¹⁶

Suomessa myöhäisantiikin tutkimus on toistaiseksi ollut sen verran vähäistä – ja silloinkin muun kuin suomenkielistä – että vain muutama nimimuoto, kuten Belisarius ja Totila, on nähdäkseni vakiintunut. Yleisenä ohjenuorana näissä toimii Paavo CASTRÉNin ja Leena PIETILÄ-CASTRÉNin *Antiikin käsikirja*. Kansainvälisessä tutkimuksessa on puolestaan omat käytänteensä, joissa tavataan kääntää kristillisperäiset nimet niiden nykyaikaiseen muotoon, kun taas kreikkalaiset nimet latinalaistetaan ja muutoinkin kreikankielisissä alkuperäislähteissä esiintyvät nimet palautetaan latinankieliseen muotoonsa. Toisaalta jotkut tutkijat, kuten Anthony KALDELLIS, ovat käyneet tätä vastaan preferoimalla kreikan kirjoitustapaa jäljitteleviä muotoja välillä myös latinankielisten nimien ollessa kyseessä. Saksankielisessä tutkimuksessa esiintyy myös taipumusta kääntää germaanisista kieliä edustavat nimet nykysaksalaisiin muotoihinsa.

Tällaiselta pohjalta täydellisen loogista käänöspolitiikkaa on hankala harjoittaa. Olen päättänyt käyttämään vakiintuneita muotoja sikäli kun niitä ylipäänsä suomessa on, mikä usein tarkoittaa myös sitä, että käänän kristillisiä nimiä niiden suomenkielisiin muotoihin. Näin esimerkiksi ajanjaksolla suosittu nimi Ἰωάννης muuntuu kreikkalaisesta muodostaan suomen Johannekseksi eikä esimerkiksi Iooannekseksi. Muutoin pyrin pidättäytymään Prokopioksen kreikankielisissä muodoissa sikäli kun nimi ei aivan selvästi ole latinankielinen.

Nykytutkimuksessa myöhäisantiikkia on toisaalta pitkään pidetty myös osana keskiaikaa. Tämä ilmenee nähdäkseni myös paikannimien vakiintuneissa käänöksissä.

¹¹⁶ AMORY 1997, s. 264.

Yleisesti ottaen paikannimet on tavattu kääntää myöhäisantiikkia käsittelevissä teksteissä niiden nykyisiksi nimiksi kenties osoituksena siitä, etteivät ne enää edusta vanhaa aikaa. Kuitenkin tämä on käytäntö lähinnä suurten ja merkittävien kaupunkien kohdalla kun taas pienemmät kaupungit tapaavat esiintyä alkuperäislähteidenmuotoisissa nimissään.

En näe tätä kovinkaan järkevänä toimintatapana, sillä latina oli Prokopioksen kirjoittaessa vielä sekä hallinnon että kansan kieli monin paikoin. Niinpä tulen käyttämään paikoista sitä muotoa, joka alkuperäistekstissä esiintyy ja tarjoamaan alaviitteessä paikan nykyisen nimen, sikäli kuin sellaista on. Näin teen myös siinä tapauksessa, kun Prokopios selkeästi käyttää klassillisoivaa vastinetta omanaikaisensa nimen sijaan, sillä katson tämän käytännön heijastelevan todennäköisemmin aikalaiskäytänteitä kuin omani tai muiden nykyihmisten valistuneet arvaukset siitä mitä nimeä Prokopioksen olisi pitänyt käyttää. Toki niissä tapauksissa, joissa Prokopios itse huomauttaa käyttävänsä vanhentunutta muotoa, käytän hänen antamaansa aikalaisnimeä. Myös paikannimissä esiintyvät omat vakiintuneiden käytäntöjen muodostamat poikkeukset kuten Kesarea ja Antiokeia kreikkalaisempien Kaisaraian ja Antiokheian sijaan.

Pientä kiistaa on tavannut syntyä myös siitä, käytetäänkö termiä Itä-Rooman tai pelkästään Rooman keisarikunta vai Bysantin keisarikunta. Bysantti terminä on myöhemmän historiografian tuotetta ja esimerkiksi Anthony KALDELLIS on sitä mieltä, ettei se ole suositeltavin valinta käytettäväksi Itä-Roomasta. Prokopios itse kuitenkin klassillisoivassa kielenkäytössään kutsuu Konstantinopolia, sen asukkaita ja näitä edustavia sotilaita väliin Byzantioniksi ja bysanttilaisiksi. Itse en näekään erityistä syytä olla käyttämättä mitään näistä, poislukien pelkkä Rooman keisarikunta. Vaikka Länsi-Rooma oli Prokopioksen aikoihin jo kadonnut, on termiä käytettäessä mahdollisuus sotkea tuolloin ostrogoottien kuningaskuntaan kuulunut Rooman kaupunki ja sen asukkaat Rooman valtakuntaan ja sen asukkaisiin. Nähdäkseni jokainen näistä termeistä on kuitenkin vakiintunut ja yleisesti käyttökelpoinen. Niinpä en näe niiden käytölle omassa työssäni sen kummempia esteitä.

2. Prokopios ja uskonto

Prokopioksen teoksia lukiessa jää helposti kuva, että hän kyynistyi matkan varrella. Persialaissodista kertoessaan hän on varsin positiivinen. Vandaalisodat hän puolestaan päättää pohtien kukistetun vandaalikuningas Gelimerin kärsimää kohtaloa, mutta kirjat päättyvät silti bysanttilaisten voittoon. Goottisodista kertoessaan hän ryhtyy huolehtimaan sodan aiheuttamista tuhoista ja kirjoittamaan yhä enenevässä määrin Tykhestä ja tämän oikuista. Kahdeksas kirja lähentelee jo tragediää.

On kuitenkin syytä kysyä, missä määrin tämä on ollut Prokopioksen tarkoitus. Hän alkoi kirjoittamaan *Sodista*-teosta todennäköisesti kesällä 540, ja hän oli saamassa työtään julkaisukuntoon vuonna 545, ilmeisesti tarkoituksenaan julkaista kirja vuoden 546 aikana.¹¹⁷ Hänen teoksessaan on säilynyt merkkejä siitä, että hän päivitti jo kirjoittamiaan osioita 540-luvun puolivälissä,¹¹⁸ mikä mielestäni kävisi järkeen valmisteluna aiotulle julkaisemiselle. Jo näiden viiden vuoden aikana sattui ja tapahtui ja Prokopios oli pakotettu muuttamaan alkuperäistä kirjoitussuunnitelmaansa.¹¹⁹ Hän jatkoi kirjansa päivittämistä seuraavina neljänä tai viitenä vuotena¹²⁰ ennen kuin hän sai teoksensa viimein julkaistua vuonna 550 tai 551,¹²¹ samaan aikaan kun hän kirjoitti *Salaisen historian*.¹²² *Sodista*-teoksen ensimmäiset seitsemän kirjaa on julkaistu yhdessä, joten Prokopios on voinut muokata niitä yht'aikaa haluamansa taustanarratiivin luomiseksi. On myös mahdollista, että hän teki pieniä korjauksia ja muutoksia aiemmin julkaistuihin kirjoihin vielä kahdeksannen kirjan julkaisun yhteydessä vuonna 552 tai 553,¹²³ joskin hän itse sanoo kahdeksannen kirjan kirjoittamisen syyksi sen, ettei voinut enää päivittää aiempia kirjoja niiden julkaisun jälkeen.¹²⁴ Seitsemän ensimmäisen kirjan perusteella muodostuva kuva idealistisen kaitselmususkaisen nuoren miehen muuttumisesta katkeraksi sallimususkoiseksi vanhukseksi voi siis olla harhaanjohtava tai tarkoituksellinen.

Toisaalta muokkausten aiheuttamat sisäiset ristiriitaisuudet itsessään todistavat siitä,

117 TREADGOLD 2007, s. 185-187.

118 GREATREX 1995, s. 4-6.

119 TREADGOLD 2007, s. 185.

120 GREATREX 1995, s. 6-9.

121 GREATREX 2014, s. 97.

122 KALDELLIS 2009, s. 585-606.

123 GREATREX 2014, s. 97.

124 S:8.1.1-2.

ettei Prokopios käynyt teoksiaan läpi suurimmalla mahdollisella tarmolla. Jopa hänen alkuperäisen ”sotapäiväkirjansa” jäänteitä on havaittu ensimmäisen kirjan luvuissa 12-22,¹²⁵ joskin tämä voi johtua puhtaasti siitäkin, ettei Prokopioksella ollut mahdollisuuksia saada enää sen luotettavampia lisätietoja vuosikymmen sitten sattuneista tapahtumista. Prokopioksen alkuperäinen suunnitelma vielä vuonna 545 näyttäisi olleen kirjoittaa teoksensa julistamaan roomalaisten voittoa vihollisistaan. Vasta tämän jälkeen vaikuttaisi hän katkeroituneen kunnolla, ja jokin vuosina 550 ja 551 sai hänet kirjoittamaan *Salaisen historian*. Kahdeksas kirja puolestaan ei välttämättä heijastele erityisesti suuria taiteellisia pyrkimyksiä, sillä Prokopios sanoo joutuneensa kirjoittamaan erillisen kirjan entisten päivittämisen sijaan ja luopumaan täten teoksensa aiemmasta maantieteellisestä järjestetystä perusrakenteesta käsitelläkseen kaikkea tapahtunutta.¹²⁶ Se tarjonneekin selvimmän mahdollisuuden tarkastella Prokopioksen ajattelun muuttumista ja tulenkin tarkastelemaan tätä lähemmin alaluvussa 3.2. goottikuninkaiden Totilan ja Tejan kaatumisten kautta.

Anthony KALDELLIS on nostanut esille, että Prokopioksen lopetukset ovat jääneet varsin vähälle huomiolle. Kuitenkin hän mainitsee useamman kerran vandaalisodista kertoessaan (3.5.10. ja 4.16.19.), että ihmiset muuttavat usein mieltään menneisyyden tapahtumista nähtyään niiden lopputuloksen. Niinpä hän argumentoi, että Prokopioksen synkkämieliset lopetukset kirjoilleen heijastavat hänen ajatteluaan.¹²⁷ Katsoisinkin, että tämä oli Prokopiokselta harkittu ratkaisu. Kuitenkin hän aloittaa kuvauksensa sotaretkestä vandaaleja vastaan kertomalla unestaan, joka ennusti voittoa, ja sanoo näin ollen lähteneensä matkaan innokkaasti.¹²⁸ Tämän näkisin siten, että Prokopios myöhemmin kirjoittaessaan pyrki näyttämään, miten hänen mielensä muuttui sotien edetessä.

Toisaalta hän ei vaikuta milloinkaan lakanneen ihailemasta sotilaiden urheutta taistelussa, onhan viimeisen kirjan loppuhuipentuma käytännössä Tejan dramaattinen viimeinen taistelu. Lisäksi, kuten KALDELLIS huomauttaa, Prokopioksen ajattelua ohjasi perinteinen kreikkalainen näkemys sotilashyveiden välttämättömyydestä vapauden säilyttämisessä, mikä puolestaan oli suorastaan kreikkalainen

125 GREATREX 1995, s. 2.

126 S:8.1.1-2.

127 KALDELLIS 2017a, s. 14.

128 S:3.12.3.

perusominaisuus, jolla nämä olivat erottaneet itsensä persialaisten orjamaisesta alamaisuudesta Herodotoksen päivistä lähtien.¹²⁹ Kuitenkin Prokopios nostaa siviilien kärsimykset sodan jaloissa toistuvasti esiin. Tästä ovat esimerkkejä viimeinen lause sekä neljännessä kirjassa¹³⁰ että viimeinen Afrikan oloja käsittelevä lause kahdeksannessa kirjassa¹³¹. Molemmissa kohdissa Prokopios kertoo roomalaisten saavuttamista sotilasvoitoista, mutta viimeisellä lauseellaan kääntää huomion sotimisen sekä maalle että sen asukkaille aiheuttamaan hävitykseen, mikä tuskin on ollut vahinko. Katsoisinkin, että Prokopiosta järkyttivät sodan julmuudet ja tämä vaikutti hänen käsityksiinsä kaitselmuksen kyvystä ohjata historiaa. Hänellä oli vaikeuksia sovittaa hyvä Jumala näkemiinsä kauhuihin. Tämän vuoksi sallimus, johon hän epäilemättä oli tutustunut klassisen sivistyksensä ohella, nousi teoksen loppupuolella esiin.

2.1. Prokopios, Tykhe ja demonit

Prokopioksen uskonnollisista näkemyksistä on taitettu peistä jo pitkään. Viimeisimmän erän kiistassa aloitti Anthony KALDELLIS, joka vuoden 2004 kirjassaan *Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity* esitti Prokopioksen olleen platonisti, ja että hänen teoksensa oli myös rakennettu vastaamaan platonilaista maailmankuvaa.¹³² Koska Ateenan Akatemia oli 500-luvulla paitsi platonilaisuuden myös pakanuuden keskus, päätteli KALDELLIS tästä, että Prokopios oli pakana ja riippumaton skeptikko, joka vain esitti kristittyä Justinianuksen ajan kiihkokristillisessä ilmapiirissä. Prokopioksen näkemyksiä hän vertaa 1700-luvun valistusfilosofeihin, jotka piilottelivat ateismiaan deismin takana.¹³³

KALDELLIS perustaa näkemyksensä Prokopioksen ihastukseen sanaa *τύχη* (tykhe) kohtaan. Tykhe tarkoittaa arkikielessä niin sattumaa kuin onneakin ja Prokopios käyttää sanaa myös näissä merkityksissä, mutta uskonnollissävytteisessä kielenäytössä se merkitsee myös kohtaloa ja sallimusta tai kaitselmusta. Se otettiin roomalaisen Onnettaren, Fortunan, nimeksi tämän kultin levittyä kreikankieliseen itään.¹³⁴ Prokopios itse käyttää sanaa tykhe aina pienellä kirjoitettuna yleisnimenä tai verbinä. Kuitenkin se

129 KALDELLIS 2017a, s. 17-18.

130 S:4.28.52.

131 S:8.17.22.

132 KALDELLIS 2004b, s. 94-97.

133 KALDELLIS 2004b, s. 167-168, s. 172-173; KALDELLIS 2017a, s. 266.

134 LSJ, s.v. *τύχη*.

esiintyy poikkeuksellisen tiheästi hänen tekstissään, eikä antiikin historioitsijoista kuin Polybios käytä sanaa yhtä paljon.¹³⁵ Tämä kiinnittikin tutkijoiden huomion jo varhain ja sai monet epäilemään, että sillä on jokin syvempikin merkitys. Toisaalta KALDELLIS myös toteaa, ettei pelkästään Tykhe ei hallitse historian kulkua, vaan Prokopios korosti myös hyveiden merkitystä ja hyveellisten ihmisten kykyä vaikuttaa historian tapahtumiin.¹³⁶

Tässä KALDELLIS asettui vastustamaan vallitsevaa käsitystä, jonka perustana oli Averil CAMERONin vuoden 1985 *Procopius and the sixth century*. Teoksessaan CAMERON argumentoi sen puolesta, että Prokopios oli ensimmäisiä tyypillisiä bysanttilaiskristittyjä, joka ei ollut kovinkaan omaperäinen tai edes älykäs ajattelija, vaan pikemminkin valitsemiensa genrejen vanki, jonka kunnianhimo oli saanut hänet haukkaamaan *Sodista*-teoksessa suuremman palan kuin kykeni nielemään.¹³⁷ Hänen mielestään Prokopioksen kirjoituksissa ei esiinny sitä skeptisyyttä, jota hänen edeltäjänsä ja myöhemmin KALDELLIS ovat tämän rivien väleistä löytäneet. Täten myös termin Tykhe esiintyminen Prokopioksella on lähinnä seurausta klassillisten esikuvien jäljittelystä.¹³⁸ Prokopios ei hänestä myöskään pyri esittämään minkäänlaista historiallisen kausaation teoriaa, vaan turvautuu Herodotokselta ja muilta klassisilta esikuvilta lainattuun fatalistiseen kielenkäyttöön, jonka CAMERON arvioi olevan enemmän koristetta kuin sisältöä. Prokopioksen esittämät inhimillis-materiaaliset syyt CAMERON katsoo keisari Justinianusta vastaan kohdistetuksi kritiikiksi tai pyrkimykseksi välttää myöntämästä persialaisten kyvykkyyttä. Vastaavasti yliluonnollisiin syihin hän turvautuu CAMERONin mielestä silloin kun hän pyrkii peittelemään pitämiensä henkilöiden virheitä.¹³⁹

Dariusz BRODKA on puolestaan CAMERONin kannalla sen suhteen, että hän pitää Prokopiosta ilman epäilyksen häivää tyypillisenä 500-luvun kristittyinä. Kuitenkin hän katsoo Prokopioksen historianfilosofisten näkemysten olleen sen verran syvällisiä, että niitä voi ja on hyödyllistä analysoida. Hän näkee Prokopioksen maailmankuvassa olleen selvän ristiriidan vapaan tahdon sekä Jumalan kaitselmuksen välillä.¹⁴⁰ Tämä onkin

135 KALDELLIS 2004b, s. 174.

136 KALDELLIS 2004b, s. 182, 188-192, 197-198.

137 CAMERON 1985, s. 264-266.

138 CAMERON 1985, s. 117.

139 CAMERON 1985, s. 145.

140 BRODKA 2004, s. 23-24.

nähdäkseni hyvin pitkälti sama näkemys kuin mitä Anthony KALDELLIS esittää hyveiden ja Tykhen välisestä ristiriidasta, ainoastaan kristillisillä käsitteillä pakanallisten sijaan.

Osin keskustelu liittyy jo siihen, kuinka paljon voidaan lukea Prokopioksen rivien väleistä. Tässä on ilmeinen ylitulkinnan vaara, mutta toisaalta, kuten KALDELLIS toteaa, eriävät ja esittäjälleen potentiaalisesti vaaralliset mielipiteet edustavat todennäköisemmin tämän todellisia näkemyksiä kuin tavanomaiset tai muodinmukaiset näkemykset.¹⁴¹ Prokopios olikin selvästi hienovarainen kirjoittaja, joka esimerkiksi siteerasi aiempia kirjoittajia siinä määrin ympärilyövästi ja suoria viittauksia vältellen, että ainakin osalta hänen aikalaislukijoistaan ovat viittaukset ilmeisesti menneet kokonaan ohi.¹⁴² KALDELLIS antaakin useita esimerkkejä Prokopioksen verhotusta kritiikistä, joita on mielestäni mahdoton ohittaa. Hän argumentoi näillä CAMERONin näkemyksiä vastaan ja marssittamalla esimerkin toisensa jälkeen osoittaakin nähdäkseni pitävästi, että *Rakennuksista* oli täynnä sarkasmia, joka voidaan avata seuraamalla siinä tehtyjä viittauksia sekä klassiseen kirjallisuuteen että *Salaiseen historiaan*. Täten Prokopioksen keskittyminen uskonnolliseen kuvastoon ylistäessään keisari Justinianusta osoittaa vain sen, että hän ymmärsi uskonnon olevan Justinianukselle tärkeä ja tämän hallinnon ideologinen kulmakivi. Teos ei siis heijasta Prokopioksen todellisia näkemyksiä kristillisestä keisariudesta edes sen vertaa kuin CAMERON väittää. Samalla KALDELLIS tulee todistaneeksi sen, että Prokopios oli taitava kirjoittaja, joka kykeni kätkemään riviensä väliin paljonkin asiaa.¹⁴³

CAMERONin ajatusta siitä, että *Rakennuksista*-teos heijastelee Prokopioksen käsitystä hyvästä keisarista ei silti tarvitse heittää romukoppaan. Prokopioksen *Rakennuksista* sisältää kolme pääteemaa: linnoitusten sekä kaupunginmuurien rakennus ja kunnostus, vesihuollon turvaaminen sekä kirkkojen rakennus ja kunnostus.¹⁴⁴ Prokopios oli kiinnostunut sotilasasioista kuten sotahistorian kirjoittaminen jo itsessään osoittaa ja selvästikin hänen ajatuksissaan hyvä keisari panosti valtakunnan puolustukseen.¹⁴⁵ *Rakennuksista* heijastelee tätä omalta osaltaan keskittymällä linnoitustöihin ja vesihuoltoon. Kirkot puolestaan saattoivat olla keisarin syy tilata teos, sillä Prokopios

141 KALDELLIS 2004b, s. 167-168.

142 TREADGOLD 2007, s. 189.

143 KALDELLIS 2004b, s. 49-61.

144 CAMERON 1985, s. 86.

145 BÖRM 2015, s. 315-316.

toteaa noudattavansa keisarin toiveita puhuessaan Jumalanäidille omistetuista kirkoista.¹⁴⁶ Se, että Justinianus ei välttämättä rakennuttanut kaikkia Prokopioksen hänen nimiinsä laittamia linnoituksia, voi juontaa siitä, että panegyriikassa kritiikki ilmeni ylistyksen kohteen kehumisena asioista, joita tämä ei ollut koskaan tehnyt. Puhuja antoi tällöin ymmärtää, että hänen ylistyksensä kohteen pitäisi tehdä näin joutumatta kuitenkaan suoranaisesti kritisoimaan kohdettaan.¹⁴⁷

Conor WHATELYn havainto siitä, että Prokopios on paljon velkaa Homerokselle ja selvästi jäljittelee tätä *Sodista*-teoksensa aihepiireissä ja rakenteessa,¹⁴⁸ on myös oiva argumentti CAMERONin kommenttia vastaan, jonka mukaan Prokopioksen Homeros-viittaukset voidaan ohittaa sattumina, sillä sellaisten tekeminen olisi vaatinut myöhäisantiikille aivan liian syvällistä Homeros-tuntemusta sekä kirjoittajalta että yleisöltä. Toisaalta katson, että Prokopioksen suorat ja avoimet Homeros-viittaukset¹⁴⁹, joiden kontekstilla hän pilkkaa keisaria teoksessa, joka oli omistettu keisarille, todennäköisesti kirjoitettu keisarin pyynnöstä¹⁵⁰ ja siten oletettavasti hyvinkin julkinen, osoittavat, että teoksen oletettu keskivertolukija tuskin pystyi tarkastamaan näitä viittauksia tai välttämättä edes havaitsemaan niihin kätkeytyä ivaa. CAMERONin yleinen oletus myöhäisantiikin lukeneiston kyvyttömyydestä tulkita tällaisia viittauksia saattaakin siis sinänsä osua oikeaan, mutta samalla on selvää, että Prokopios ei ollut aikansa lapsena suinkaan keskiverto.

Anthony KALDELLIS esittää sivuhuomiona *Procopius of Caesarea* -teoksensa loppuluvussa sen seikan, että Tykhe oli Prokopioksen kotikaupungissa Kesareassa palvotuin pakanajumaluus. Jostain syystä hän ei kuitenkaan käsittele tätä sen syvällisemmin, vaikka nähdäkseni tämä seikka hyvin vahvasti tukee hänen teesiään siitä, että Prokopioksen uskon kohde oli juurikin Tykhe, vaikkakin kovin erilaisessa muodossa kuin missä tätä yleensä palvottiin.¹⁵¹ Tämä näet asettaa mielestäni kyseenalaiseksi Averil CAMERONin teesin siitä, että Prokopios olisi käyttänyt termiä lähinnä aiemmalta historiankirjoitukselta ottamiensa vaikutteiden vuoksi.¹⁵²

146 R:1.3.1.

147 Al. CAMERON, LONG & SHERRY 1993, s. 139-140.

148 WHATELY 2016, s. 160-188.

149 R: 1.1.15. ja R: 1.2.10.

150 TREADGOLD 2007, s. 190.

151 KALDELLIS 2004b, s. 219.

152 CAMERON 1985, s. 31, 36.

Tykhe sai osakseen palvontaa, jossa tältä toivottiin onnea ja menestystä. Prokopioksen Tykhe ei kuitenkaan ole tällainen, vaan *Sodista*-teoksen Tykhe esiintyy pikemminkin kylmänä ja armottomana toivon tuhoajana, onnen viejänä ja menestystä sattumanvaraisesti jakelevana jumaluutena. Täten Prokopioksen Tykhe ei missään nimessä voi olla sama kuin Kesareassa palvottu jumalolento, mutta tämä myöskään ei tee Prokopioksen näkemyksestä automaattisesti kristillistä. Onhan julma ja sattumanvarainen jumaluus hyvin erilainen kun sitä verrataan kristilliseen Jumalaan. Toisaalta, kuten KALDELLISkin huomauttaa, tämä ei myöskään tee Prokopioksesta automaattisesti pakanaa, vaan monilla kiistatta kristityillä myöhäisantiikin persoonilla oli samansuuntaisia ajatuksia.¹⁵³ KALDELLIS nostaakin esiin, että ensimmäinen Prokopioksen mainitsema rakennus Rooman kaupungissa on Tykhen temppeli.¹⁵⁴ Katson tämän teorian olevan kuitenkin jo varsin kaukaa haettu, sillä kyseessä ei ole varsinainen kuvaus Roomasta ja sen rakennuksista. Sen sijaan koko temppeli mainitaan vain ohimennen osana viihteellistä ekskursiota Beneventumin¹⁵⁵ sijaintiin ja perustamismyytteihin.¹⁵⁶ En näin ollen näe, miten tähän pätkään kätkeytällä viittauksella olisi varsinaisesti yhteyttä Roomaan, ja katsoisinkin, että KALDELLIS ylitulkitsee tässä tekstiä.

Warren TREADGOLD puolestaan tulkitsee Prokopioksen käyttävän nimeä Tykhe lähestulkoon synonyyminä Paholaiselle. Hän toteaa Prokopioksen käyttävän samaa termiä kuitenkin myös Jumalan tahdon toteutumisesta. Täten hän pitää sen käyttöä pelkkänä retorisena tehokeinona, joka kenties juontaa siihen tosiasiaan, ettei attikisoivassa kreikassa ollut termiä kristilliselle Saatanalle. Prokopios ei hänen mielestään näin ollen uskonut Kohtaloon, vaan hänen maailmassaan aktiivisia toimijoita olivat ainoastaan kristillinen Jumala, demonit ja ihmiset.¹⁵⁷

Averil CAMERON katsoo, että *Salaisen historian* niin kutsuttu ”demonologia” on otettava täysin tosissaan ja vakavasti. Hän katsoo Prokopioksen pitäneen Justinianusta Antikristuksena, joka oli saanut tällaisia yli-inhimillisiä piirteitä Prokopioksen mielikuvituksessa samaan tapaan kuin hyvät keisarit saivat positiivisia piirteitä.¹⁵⁸

153 KALDELLIS 2004b, s. 219-220.

154 KALDELLIS 2004b, s. 192.

155 Nyk. Benevento.

156 S: 5.15.11. sisältää varsinaisen maininnan temppelistä. Koko ekskursio kattaa jakson 5.15.4-14.

157 TREADGOLD 2007, s. 223.

158 CAMERON 1985, s. 56-57.

KALDELLIS kritisoi tätä lähestymistapaa ankarasti. Hän toteaa, että vaikka pätkä on otettava tosissaan, ei sitä tule ottaa vakavasti. Hän esittääkin, että Prokopios taiten rakensi kyseisen kohdan kääntääkseen ympäri keisarillisen propagandan topos topokselta. Näin esimerkiksi Justinianuksen halu kuvata itsensä hurskaana munkkien ympäröimänä keisarina, joka työskentelee yötkin kansansa eteen kääntyy Prokopioksella öisin pitkin palatsiaan vaeltelevaksi demoniksi, jonka yliluonnollisia kykyjä järkyttäneet munkit ovat todistaneet. KALDELLIS huomauttaa kyseisen katkelman myös sisältävän tiheästi kriittistä etäisyyttä kirjoittajan ja kirjoitetun välille luovia ilmauksia, osoittaen että Prokopios tiesi kirjoittavansa asioita, joita hänen lukijansa eivät ottaisi vakavasti.¹⁵⁹

Myös Dariusz BRODKA on huomannut Prokopioksen tavoitteen parodioida keisarillista propagandaa ja pitää siitä syystä kyseenalaisena Prokopioksen demonologian vakavastiotettavuutta. BRODKA käsittelee laajemminkin Prokopioksen uskoa demoneihin ja näiden kykyä vaikuttaa aktiivisesti historian kulkuun. Hän ei kuitenkaan katso demonien näyttelevän erityisen suurta roolia varsinkaan *Sodista*-teoksessa, vaan ne esiintyvät lähinnä *Salaisessa historiassa* ja sittenkin pääasiassa hänen hyökätessään keisariparia vastaan. BRODKA toteaa samaan tapaan kuin KALDELLIS, että *Salaista historiaa* ei voi ottaa vakavissaan, vaan että Prokopios kääntää panegyriikan topoksia ympäri solvatessaan Justinianusta ja Theodora. Niinpä on kyseenalaista missä määrin Prokopioksen puheet demonisesta vaikutuksesta edustavat hänen todellisia uskomuksiaan ja missä määrin ne täyttävät vain ivapuheen vaatimuksia. Hän ei kuitenkaan kiellä mahdollisuutta, että Prokopios todella piti Justinianusta Antikristuksena, sillä hän katsoo kysymyksen olevan viime kädessä mahdoton ratkaista. Kuitenkin hän toteaa Prokopioksen nähneen Justinus I:n ja Justinianus I:n hallituskaudet omana epookkinaan, jota luonnehtivat sekä luonnon että ihmisen aiheuttamat tuhot.¹⁶⁰

KALDELLIS ja BRODKA ovat mielestäni osuneet oikeaan todetessaan, että Prokopios leikittelee keisarillisella propagandalla tässä kohdassa. Prokopios ei näytä minusta käyttävän demoneita varsinaisena selityksenä saati historiaa eteenpäin ajavana voimana. Kieltäydyn pitämästä termin Tykhe käyttöä tyhjänä retoriikkana, vaan etenkin TREADGOLDin ajatus siitä, että se saattoi tarkoittaa sekä Jumalaa että Saatanaa on

159 KALDELLIS 2004b, s. 155-157.

160 BRODKA 2004, s. 32-38.

mielestäni selvästi väärässä. Prokopios tuskin valitsi sattumalta kotikaupunkinsa entisen pääjumalan nimeä, varsinkin kun sana Tykhe ei esiinny läheskään yhtä tiheästi kenelläkään muulla antiikin historiankirjoittajalla kuin Polybioksella.¹⁶¹ Tykhe on Prokopiokselle olennainen historiallisen selityksen väline.

BRODKA yhdistää demonit myös termiin *δαιμόνιον* (daimonion), eikä Tykhe-käsitteeseen niin kuin TREADGOLD tekee. Hän kuitenkin toteaa, että Prokopios käyttää yliluonnollisia voimia tarkoittavia termejä epäjohdonmukaisesti. KALDELLIS on argumentoinut, että *Salainen historia* oli eräänlainen apuväline *Sodista*-teoksen lukemisessa. Tähän perustuen hän esittää, että termi *δαιμόνιον* (daimonion), toimii intertekstuaalisena viittauksena, jonka todellinen merkitys avautuu vain molemmat teokset lukeneelle. *Salaisen historian* demonologian tarkoituksena onkin siis tarjota termi, jota hän voi käyttää *Sodista*-teoksessa keisarin kritisoimiseen tätä suoranaisesti nimeämättä.¹⁶² KALDELLIS on tässä nähdäkseni oikeilla jäljillä ja hänen teoriansa on ainakin toistaiseksi selkein selitys *δαιμόνιον*-termin esiintymiselle Prokopioksen kirjoituksissa.

Tykhe esiintyy BRODKAN mielestään klassisesta historiankirjoituksesta lainattuna terminä ja esiintyy koko siinä kirjossa, jossa Prokopioksen edeltäjät sitä käyttivät. Pääasiallisesti Tykhe esiintyy hänestä terminä ihmisen näkökulmasta yllättäville ja odottamattomille tapahtumille, joilla kuitenkin on paikkansa Jumalan suunnitelmassa. Prokopios toteaaakin näin suoraan *Salaisessa historiassa* puhuessaan Belisariuksen epäonnistumisesta toisella Italian sotaretkellään¹⁶³:

Tällä tavoin siis ei ihmisten tahdolla, vaan Jumala punninnallaan hallitsee ihmisiä, jota nimenomaan Tykheksi ovat tavanneet kutsua ihmiset, eivät ole ymmärtäneet minkä tähden niin etenee asioiden kulku, kuin heille näkyväksi tulee. Sillä käsittämättömältä näyttävään on mielellään liitetty Tykhen nimi. Vaan näistä tosiaan siten miten jokaista miellyttää, täten muodostakoon mielipiteen.¹⁶⁴

161 KALDELLIS 2004b, s. 174.

162 KALDELLIS 2016, s. 14-15.

163 BRODKA 2004, s. 40-55.

164 SH: 4.44. ”οὕτως ἄρα οὐκ ἀνθρώπων βουλαῖς, ἀλλὰ τῆ ἐκ θεοῦ ῥοπῆ πρυτανεύεται τὰ ἀνθρώπεια, ὃ δὴ τύχην εἰώθασι καλεῖν ἄνθρωποι, οὐκ εἰδότες ὅτου δὴ ἔνεκα ταύτη πρόεισι τὰ ξυμβαίνοντα, ἥπερ

Anthony KALDELLIS näkee puolestaan tämän kohdan esimerkkinä Prokopioksen tekniikasta vetää yhtäläisyysmerkkejä Jumalan ja Tykhen välille käyttämällä samankaltaista kieltä kahdessa eri kohdassa, tässä tapauksessa toisen ollessa Totilan kuolema *Sodista*-teoksen kahdeksannessa kirjassa. Hänen mielestään sana *ῥοπή* (varsinaisesti punnitseminen, mistä metaforiset merkitykset tasapainottaminen sekä tasapainon keikauttaminen haluttuun suuntaan¹⁶⁵) on merkitykseltään epävarmuutta ilmaiseva ja aiemmat pakanalliset auktorit käyttivät sitä viittamaan Tykheen. Hän katsookin, että ajan uskonnollisessa ilmapiirissä ylläoleva oli lähintä, mitä Prokopios saattoi sanoa todellisista mielipiteistään julkisesti ääneen.¹⁶⁶ Tämä on mielestäni hieman erikoista, sillä lainaus on kuitenkin julkaisematta jääneestä *Salaisesta historiasta*, jonka lukijapiiri oletettavasti koostui Prokopioksen ystäväistä ja muista myötämielisistä. KALDELLIS tosin hyväksyy¹⁶⁷ Geoffrey GREATREXin teorian siitä, että *Salainen historia* oli tarkoitus liittää *Sodista*-teokseen ajan ollessa suotuista,¹⁶⁸ jolloin ylläoleva lainauskin olisi oletettavasti päätynyt valmiiseen julkiseen teokseen. Kun näin ei kuitenkaan koskaan käynyt, en näe erityistä syytä lukea yhtä syvälle rivien väliin kuin KALDELLIS tekee.

2.2. Prokopios ja kristillinen doktriini

Oli asia niin tai näin, joka tapauksessa on silmiinpistävää, että Prokopios on jopa varsin avoimesti uskonnonvapauden kannattaja. KALDELLIS arvelee, että Prokopios saattaa olla itse asiassa ainoa myöhäisantiikin auktori, joka vastustaa sellaisten ryhmien vainoamista, joihin hän ei itse kuulu ja joista hän ei välttämättä edes pitänyt.¹⁶⁹ Tämä itsessään onkin mielestäni jo vasta-argumentti Averil CAMERONin näkemykselle, jonka mukaan Prokopios oli ajalleen tyypillinen kristitty. CAMERON tosin tekee itsekin myönnytyksen tässä kohdin ja toteaa Prokopioksen poikenneen radikaalisti aikalaisistaan tällä osa-alueella.¹⁷⁰

Toinen uskonnollinen osa-alue, jossa CAMERON toteaa Prokopioksen poikenneen

αὐτοῖς ἐνδηλα γίνεται. τῷ γὰρ ἀλόγῳ δοκοῦντι εἶναι φιλεῖ τὸ τῆς τύχης ὄνομα προσχωρεῖν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς πη ἐκάστῳ φύλον, ταῦτη δοκεῖτω.”

165 LSJ, s.v. ῥοπή

166 KALDELLIS 2004b, s. 215-216.

167 KALDELLIS 2016, s. 13-14.

168 GREATREX 1995, s. 1-13.

169 KALDELLIS 2004b, s. 171.

170 CAMERON 1991, s. 208.

aikalaisistaan, on Prokopioksen nihkeä suhtautuminen oppiriitoihin. Hän näkee tämän kuitenkin tärkeänä esimerkkinä siitä, ettei Prokopios ollut erityisen syvälinen ajattelija. Sen sijaan hän katsoo Prokopioksen kommenttien aiheesta olevan maallikkouskovaisen ajatuksia huolimatta niiden kristillistä kirkkoa ja papistoa kohtaan suuntaamasta kritiikistä.¹⁷¹ Myös KALDELLIS on tarttunut kohtaan, jossa Prokopios kritisoi doktriineihin hirttäytymistä:

Vaikka nämä kiistanalaiset opinkappaleet minä tunnen hyvin, mainitsen niistä niin vähän kuin mahdollista. Sillä uskon, että on jonkinlaista järjetöntä hullutusta tutkia minkälainen on Jumalan luonto. Sillä ajattelen, ettei ihmisille [ole] ihmisten asioiden tarkka ymmärrys, saati sitten mitä Jumalan luontoon tulee. Joten minä puolestani pidän näistä vaarattoman hiljaisuuden, paitsi yksin niitä [opinkappaleita] en ole uskomatta, mitkä arvioin kunnioitettaviksi. Sillä minä en sanoisi yhtään mitään muuta Jumalan suhteen, kuin että hänen on hyvyys sekä kaikki mahdollinen ja koko valta. Mutta sanokoon jokainen siten näistä miten on tullut uskomaan, niin pappi kuin maallikko.¹⁷²

KALDELLIS tulkitsee kohdan siten, että Prokopios tuomitsee teologian järjettömäksi hullutukseksi (ἀπονοίας μανιώδους), koska sen tarkoitus on tutkia Jumalan luonnetta. KALDELLIS toteaa kohdan yhdistyvän myös *Salaisen historian* kohtaan 18.29, jossa Prokopios tuomitsee Justinianuksen sanomalla tämän olevan liian utelias Jumalan luonteen suhteen. Hän katsoo Prokopioksen tällä tavoin asettavan kyseenalaiseksi uskonnollisten vainojen koko pohjan. Kun verrataan Prokopiosta ja tämän nuorempaa aikalaista, kirkkohistorioitsija Evagriosta, joka avautuu vastaavaan tapaan doktrinaalisesta hiustenhalkomisesta, on havaittava, että Prokopioksen ylläolevassa lainauksessa esittämä jumalkäsitys ei sisällä mitään erityisen kristillistä, siinä missä Evagrioksen uskosta ei ole kysymystäkään.¹⁷³

171 CAMERON 1985, s. 119-120.

172 S:5.3.6-9. ”τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος ὡς ἤκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, ὅποια ποτέ ἐστίν. ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια ἐς τὸ ἀκριβὲς οἶμαι καταληπτὰ, μὴ τί γε διὰ τὰ εἰς θεοῦ φύσιν ἤκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσωπῆσθω μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲν ἄλλο περὶ θεοῦ ὀτιοῦν εἴποιμι ἢ ὅτι ἀγαθὸς τε παντάπασιν εἶη καὶ ζύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέτω δὲ ὡς πῆ ἕκαστος γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἶεται, καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης.”

173 KALDELLIS 2004b, s. 170-171.

KALDELLIS jättää kuitenkin huomiotta sen, että kolminaisuusoppi, jota Evagrios sanoo kaikkien kristittyjen voivan tunnustaa, ei suinkaan ollut kaikkien aikalaiskristittyjen tunnustama. Italian goottikuningaskunnassa ja Afrikan vandaalikuningaskunnassa kolminaisuuden kieltänyt areiolainen suunta oli virallinen uskonto, ja tästä luonnollisesti seurasi, että merkittävä osa niiden asukkaista oli areiolaisia myös sen jälkeen, kun roomalaisjoukot olivat valloittaneet alueet. Prokopios, joka oli mukana sotarekillä, luonnollisesti tapasi areiolaisia, eikä hän täten olisi voinut sisällyttää areiolaisia kolminaisuuteen viittaavaan uskontunnustukseen. Jonkin verran myöhäisemmälle ja valtakunnan itäosissa eläneelle Evagriokselle areiolaiset eivät puolestaan välttämättä enää näyttäneet erityisen merkillepantavana ryhmänä, joten hänen ei tarvinnut huolehtia asiasta. Toki kolminaisuusoppi on itsessään doktriini, jota Prokopios saattoi vastustaa, varsinkin jos hän ei ollut kristitty. Edelleen Prokopios puhuu kuitenkin myös samarialaisten puolesta,¹⁷⁴ jotka olivat ainoastaan tooran hyväksyviä juutalaisia. Jokainen uskontunnustus, joka sisällyttää sekä kolminaisuusoppia kannattamattomat kristityt että juutalaiset, on pakostakin löysä ja ympäripyöreä.

Sodista-teoksen toisessa kirjassa Prokopios kertoo Edessan kuninkaaseen Augarokseen liitettyjä tarinoita. Legendan mukaan Augarosta vaivasi kihti, jota lääkärit eivät osanneet parantaa. Tällöin hän sai kuitenkin kuulla Jeesuksesta, jota pyysi kirjeitse tulemaan luokseen. Jeesus kieltäytyi, mutta vastauskirjeessään lupasi Augarokselle terveyttä sekä ettei vihollinen tulisi milloinkaan valtaamaan hänen kaupunkiaan. Augaros tervehtyi ja eli vielä pitkään kun taas lupaus valloittamattomuudesta kaiverrettiin kaupungin porttien yläpuolelle. Prokopios huomauttaa, että kaupunki itse asiassa joutui persialaisten haltuun hieman myöhemmin. Tämä kuitenkin tapahtui sen vuoksi, että eräs Augaroksen pojista oli petollinen ja loikkasi persialaisten puolelle. Sen sijaan persialaiset ajoivat ulos kaupungin omat asukkaat, joten teknisesti kaupunkia ei koskaan vallattu.¹⁷⁵ Tähän yhteyteen Prokopios sisällyttää hyvin uskonnollisen kuvauksen:

Tähän aikaan Jeesus Jumalan poika tosiaan ihmisruumiissa saarnasi Palestiinassa ihmisille, joka sekä ei ainoan ainutta syntiä koskaan tehnyt, vaan sekä mahdottomia tekemällä

174 SH:11.24-26.

175S:2.12.7-28.

selkeästi näytti että tosiaan oli totisesti Jumalan poika: sillä sekä kuolleet nimeltä kutsuen nosti ylös niin kuin unesta että avasi vammautuneina maailmaan tulleet silmät, sekä puhdisti ruumiin kokonaan leprasta että vapautti vammautuneet jalat, ja niin monet muut kuin lääkärit ovat parantumattomiksi taudeiksi nimenneet.¹⁷⁶

KALDELLIS toteaa, että tarina Jeesuksen ja Augaroksen kirjeenvaihdosta ja edessalaisten saamasta lupauksesta olla tulematta valloitetuksi oli laajalti tunnettu jo Prokopioksen kirjoittaessa, ja hän ei täten voinut jättää sitä mainitsematta menettämättä uskottavuuttaan historioitsijana. Prokopioksella ei kuitenkaan ole mielestäni erityistä tarvetta sisällyttää näin avoimen tunnustuksellista tekstiä kertomukseensa, vaan hän olisi halutessaan voinut muotoilla asian jotenkin toisinkin. KALDELLIS nostaa esille myös sen, että keskellä tarinaa on kohdassa 2.12.29 yhdeksän rivin aukko, mitä hän pitää eriskummallisena teoksen yleisesti hyvän säilyneisyyden takia. Hän esittääkin, että puuttuva teksti sisälsi jotakin, mikä oli myöhemmille kristityille kirjureille liian loukkaavaa, että he olisivat sisällyttäneet sen.¹⁷⁷ Dariusz BRODKA puolestaan tyytyy toteamaan, ettei tekstin aukkokohtasta voi tehdä päätelmiä.¹⁷⁸ Tämän lisäksi KALDELLIS on sitä mieltä, että katkosta seuraavassa kohdassa Prokopioksen esittämä logiikka on tulkittavissa lähinnä vitsiksi tai kepeäksi suojautumiseksi jumalanpilkkasyytöksiltä.¹⁷⁹

Ja minulle on kerran tullut ajatus, että jos ei tätä, juuri kuten olen maininnut, Kristus kirjoittanutkaan, vaan koska ihmiset alkoivat uskomaa tähän, sen vuoksi haluaa varjella kaupungin valloittamattomana, ettei ikinä antaisi heille yhtäkään syytä harhaanmenoon. Joten näistä siten kuin jumalalle [on] miellyttävää, täten olkoon sekä kerrottakoon.¹⁸⁰

176 S:2.12.22-23. "ὁπὸ δὲ τὸν χρόνον ἐκεῖνον Ἰησοῦς ὁ τοῦ θεοῦ παῖς ἐν σώματι ὄν τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ ἀνθρώποις ὁμίλει, τῷ τε μηδὲν τὸ παράπαν ἀμαρτεῖν πώποτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀμήχανα ἐξεργάζεσθαι διαφανῶς ἐνδεικνύμενος ὅτι δὴ τοῦ θεοῦ παῖς ὡς ἀληθῶς εἶη· νεκρούς τε γὰρ καλῶν ἐξάνιστη ὥσπερ ἐξ ὕπνου καὶ πηροῖς τοὺς ὀφθαλμοὺς οὕτω τεχθεῖσιν ἀνέφερε, σώματός τε ὄλου λεύκας ἐκάθηρε καὶ ποδῶν πήρωσιν ἔλυσε, καὶ ὅσα ἄλλα ἰατροῖς πάθη ἀνίατα ὀνομασμένα ἐστὶ."

177 KALDELLIS 2010, s. 271-273. Katkoksesta ja sen pituudesta ks. HAURYn kriittisen edition ensimmäinen osa, s. 208, alkuperäislähteissä.

178 BRODKA 2004, s. 356.

179 KALDELLIS 2010, s. 273.

180 S:2.12.30. "καὶ μοί ποτε ἔννοια γέγονεν ὡς εἰ μὴ ταῦτα, ἅπερ ἐρρήθη, ὁ Χριστὸς ἔγραψεν, ἀλλ' ὅτι ἐς

KALDELLIS katsoo, että Prokopioksen logiikka tässä kohdassa tekisi Jumalasta ihmisten orjan, joka joutuu tekemään ihmeitä ihmisten päähänpistojen määräämänä, minkä vuoksi hän arvioi virkkeen tarkoituksellisen absurdistiseksi. Hänen mielestään tätä tukee lisäksi se, että Prokopios erikseen toteaa kaupungin päätyneen persialaisten käsiin, kun Augaroksen poika vaihtoi puolta. Sen sijaan hän katsoo Prokopioksen kertomuksen keskiössä olleen Edessan kansalaisten oman uljauden. Tätä hänen mielestään tukee persialaissotien narratiivin yleinen suunta, joka korostaa rajaseutujen asukkaiden taistelutahtoa ja -valmiutta.¹⁸¹

Näkisin itse, että tässä esiintyy juurikin ihmisten vapaan tahdon ja kaitselmuksen määräysvallan välinen ristiriita. Augaroksen pojalta puuttuivat hänen isänsä hyveet ja tämän vuoksi hän toimitti kaupungin persialaisille, koska hänen vapaa tahtonsa mahdollisti sen ja hänen hyveidensä puute johti hänet tekemään Prokopioksen roomalaisen yleisön kannalta huonoja päätöksiä. Sen sijaan Edessan asukkaiden urheus palautti sen roomalaisille, ennakoiden heidän jälkeläistensä urheutta. Vaikka kaupunki vaihtoi omistajaa, kaikki tapahtui itse asukkaiden toiminnan seurauksena, eikä sitä siis täten teknisesti ottaen milloinkaan valloitettu. Tämä ei ole mitenkään absurdistinen tai ristiriitainen näkemys, vaan mielestäni tässä kohdassa Prokopios korostaa sitä, että vaikka kaupunki nautti kaitselmuksen suojelusta, oli asukkailla mahdollisuus vaikuttaa sen toteutumiseen sekä omilla virheillään että omalla hyveellisyydellään.

Myös Dariusz BRODKA on eri linjoilla kuin KALDELLIS tämän kohdan suhteen. Hän on nähdäkseni esittänyt uskottavasti, että Prokopios käy keskustelua sittemmin kadonneen legendatradition kanssa, joka on ollut skeptinen koko tarinan todenperäisyyden suhteen. Vaikka Prokopios epäileekin BRODKAn mukaan kertomuksen todenperäisyyttä, olivat viime aikojen tapahtumat hänelle tarpeeksi osoittamaan Edessan nauttivan jumalaista suojelusta. Hän pitääkin säilyneen osan keskiönä Edessassa syntynyttä uskoa, joka voimallaan kykeni vaikuttamaan jopa Jumalan toimintaan. Jumala puolestaan toimii, koska BRODKAn mukaan Prokopios kuvaa tämän johdonmukaisesti hyvänä ja ihmisistä välittävänä.¹⁸² Näkisinkin, että edessalaisten uljaus kumpuaa osaltaan heidän uskostaan, joka vahvuudessaan on

τοῦτο δόξης ἄνθρωποι ἦλθον, φυλάξαι διὰ τοῦτο ἀνάλωτον ἐθέλει τὴν πόλιν, ὡς μήποτε αὐτοῖς πλάνης τινὰ σκῆψιν διδοίη. ταῦτα μὲν οὖν ὅπῃ τῷ θεῷ φίλον, ταύτη ἐχέτω τε καὶ λεγέσθω.”

181 KALDELLIS 2010, s. 273.

182 BRODKA 2013, s. 356-358.

kykenevä muuttamaan historian kulkua uhmaamalla persialaiskuninkaan armeijaa. Katsoisinkin siis BRODKAn tapaan, että edessalaisten kristillinen usko on tässä yhteydessä merkittävin tekijä. Se on kuitenkin ehdottomasti kietoutunut edessalaisten osoittamaan mieskuntoon, kuten KALDELLIS aivan oikein huomauttaa.

KALDELLIS lähestyy koko tapausta – ja osin uskonnollisuutta ylipäättään – liian nykyaikaisesta tieteellis-rationaalisesta näkökulmasta. En pidä ensiksikään mitenkään mahdollisena, että Prokopios piti omaa logiikkaansa tämän suhteen aukottomana ja oli silti poikkeuksellisen hienovarainen kirjoittaja. Lukuisat esimerkit *Sodista*-teoksessa, joista tyydyn mainitsemaan vain osan oheisessa alaviitteessä, todistavat osaltaan, että Prokopios oli selvästi taikauskoinen.¹⁸³ Tämän on KALDELLISkin tunnustanut.¹⁸⁴ Sinänsä Prokopioksen taikauskoisuus näyttäisi minusta olleen luonteeltaan varsin kaikenkattavaa, eikä siitä löydy sen suurempaa jaottelua erityisesti pakanallisiin ja kristillisiin ihmeisiin tai enteisiin. Kuitenkin usko enteisiin kertoo osaltaan Prokopioksen uskosta jonkinlaiseen ihmisten yläpuolella olevaan johdatukseen.

Argumentti, jonka KALDELLIS esittää persialaissotien ”tarinakaaresta” ei myöskään ole nähdäkseni täysin tyhjentävä. KALDELLIS väittää, että Prokopios korostaa ihmetarinoiden sijoittamisella keskelle epäonnista puolustussotaa näiden absurdiutta. Kuitenkin ihmetarinat ovat juurikin se, mitä jatkuvia tappioita lukuunottamatta tapahtumaköyhästä sodasta voidaan kertoa. Tämän lisäksi nostaisin esiin Michael Edward STEWARTin tekemän huomion diakoni Pelagiuksen¹⁸⁵ vastakkainasettelusta sekä goottikuningas Totilan että Rooman bysanttilaiskomentajien Bessaksen ja Konoonin kanssa.¹⁸⁶ Tämä on hieman vastaavanlainen episodi kuin mitä persialaissodista löytyy, ja mielestäni rinnastuu mielenkiintoisesti etenkin Suuran piiritykseen.

183 Esimerkkejä Prokopioksen taikauskosta on monia. Ks. esim. S:3.11.25-30, jossa enne ei toteudukaan tavalla, jota odotetaan, hieman kuten Edessassa kävi. Ehkä selvimmät esimerkit Prokopioksen uskosta enteisiin ovat hänen itsensä näkemä ja selittämä enneuni kohdassa S:3.12.3-5. sekä S:3.15.34-36, jossa Prokopios henkilökohtaisesti ja onnistuneesti on tulkitsemassa ennettä Belisariukselle. Ks. myös esim. S:2.10.1-3, jossa ennettä ei edes tunnusteta enteeksi ennen kuin se on liian myöhäistä ja S:3.10.18-21. kristityn piispan saamasta enneunesta, joka toteutuu.

184 KALDELLIS 2004b, s. 166-167.

185 Myöhemmin paavi Pelagius I.

186 Nimimerkki mikeaztec on bloginsa About-osiossa olevan CV:n, kuvan ja Twitter-tilissään käyttämän vastaavan nimimerkin perusteella selvästikin Michael Edward STEWART, vaikka tämä onkin blogistaan nimensä unohtanut.

Rooman piirityksen aikana vuonna 546 kaupungin komentajat Bessas ja Konoon keinottelivat viljalla, kiskoen piirityksen vuoksi nälkäänäkeviltä kaupunkilaisilta seitsemän kultakolikkoa medimnokselta.¹⁸⁷ Bessas oli onnistunut takavarikoimaan suurimman osan kaupungin viljasta itselleen ja Prokopios syyttää häntä siitä, ettei hän halunnut piirityksen loppuvan ennen kuin oli onnistunut myymään kaiken viljan senaattoreille.¹⁸⁸ Sen sijaan diakoni Pelagius, joka oli viettänyt aikaa Konstantinopolissa ja siellä päätyneet keisari Justinianuksen suosioon ja saanut sen merkiksi suuren omaisuuden, käytti kaikki varansa köyhien ruokkimiseen. Tämän vuoksi roomalaiset valitsivat hänet aseleoneuvottelijaksi Totilan luo.¹⁸⁹ Hän vertautuu tällöin sekä valtaansa väärinkäyttäviin sotilaskomentajiin että valloittajakuningas Totilaan, jotka molemmat edustavat ammatiltaan Prokopioksen narratiivisia dominoivia sotasankareita. Pelagius on kaikkea muuta kuin soturi, mikä ei kuitenkaan vähennä hänen rohkeuttaan.

Matthew KUEFLER on luonnehtinut kristillisten miesten keskuudessa myöhäisantiikissa vallinnutta eetosta teoksessaan *The Manly Eunuch. Masculinity, Gender Ambiguity, and Christian Ideology in Late Antiquity*. KUEFLERin kirjassa on ongelmansa, kuten myöhäisantiikin sekulaarin aateliskulttuurin perinpohjainen väärinymmärtäminen sekä liiallinen tukeutuminen kristillisten rigoristien kirjoituksiin. Kuitenkin hänen onnistuu luonnehtia tiettyä myöhäisantiikin kristillistä segmenttiä osuvasti, ja Pelagiuksen sekä Prokopioksen tapauksia käsiteltäessä rigoristiseen mieskäsitykseen perustaminen on nähdäkseni jopa vahvuus.

Pelagiuksen saapuessa tuomaan roomalaisten anomusta Totila latelee ehtonsa ennen kuin antaa Pelagiuksen puhua. Totila ilmoittaa, että sisilialaiset eivät tule saamaan gooteilta armoa, Rooman muurit tullaan repimään alas ja että gootteihin liittyneitä orjia ei tulla palauttamaan. Pelagius käyttäytyy tällöin uhmakkaasti ja jättää anomuksen sanoen Totilan etukäteisehtojen osoittavan haluttomuutta todelliseen neuvotteluun. Hän kuitenkin erikseen kritisoi sisilialaisille luvattua karua kohtaloa, huomauttaen, etteivät he ole edes vastustaneet Totilaa toisin kuin roomalaiset.¹⁹⁰ STEWART katsoo, että Prokopios esittää tässä Pelagiuksen asettuvan puolustamaan kaikkia ihmisiä, kuten kunnan kristityn tuleekin,¹⁹¹ mutta pitäisin todennäköisempänä, että Pelagius pilkkaa

187 S: 7.17.9-10.

188 S: 7.19.13-14.

189 S: 7.16.4-7.

190 S:7.16.9-30.

191 Mikeaztec 2014.

tällä Totilan lupausta kohdella roomalaisia armollisesti. Kuitenkin Pelagiuksen logiikka puoltaa sisilialaisten armollista kohtelua, joten STEWARTin tulkinta on mielenkiintoinen ja hyvä pitää mielessä.

Kun Rooma sitten lopulta kukistuu petollisen isaurialaisosaston avattua vartioimansa portin Totilan joukoille, Bessas pakenee joukkojensa kanssa toisesta portista.¹⁹² Pelagius sen sijaan lähestyy Totilaa ”kristittyjen kirjoitukset” käsissään tämän tullessa Pietarinkirkkoon rukoilemaan ja ryhtyy anelemaan tältä armoa kaikin mahdollisin keinoin, kutsuen itseään jopa Totilan orjaksi tämän pilkatessa hänen aiempaa uhmakkuuttaan. Nöyryyttämällä itsensä Pelagius paradoksaalisesti voittaa Totilan tämän oman voiton hetkenä ja onnistuu näin pelastamaan enimmän osan seurakuntaansa.¹⁹³ Kristityn soturin voitto on näin ollen se, millä Prokopios nähdäkseeni pyrkii tarjoamaan lukijoilleen lohdutusta tappiokuvauksensa keskellä.

KALDELLIS käsittelee vastaavia tapauksia persialaissotien kuvauksessa. Etenkin Suuran piirityksen suhteen hän kiinnittää huomionsa Prokopioksen kielenkäyttöön, jossa kristillisen liturgian termit vilisevät. Hänen mielestään Prokopios pyrki kielenkäytöllään näin osoittamaan, miten kristinuskon Jumalan ja tämän palvelijoiden antama suojelus on yhtä tyhjän kanssa. Erityisesti KALDELLIS nostaa esiin sanan ξύλον (xylon) käytön, joka merkitsee paitsi puuta yleisesti, myös nimenomaisesti Jeesuksen ristiinnaulitsemispuuta.¹⁹⁴

Katsoisin ennemmin, että Prokopios yrittää kielenkäytöllään asettaa Suuran asukkaineen marttyyrin asemaan. Persialaiskuningas Khosroes pysähtyy Suuran eteen, koska hänen maaginsa tulkitsevat hänen hevosensa äkillisen hirnunnan ja kuopimisen merkitsevän, että kaupunki vallattaisiin. Persialaiset kärsivät kuitenkin raskaat tappiot rynnäkössään, mutta samalla kaupungin varuskunnan komentaja saa surmansa nuolesta. Kaupunkilaiset menettävät tällöin taistelutahtonsa ja lähettävät piispansa anomaan persialaisilta armoa. Khosroes teeskentelee hyväksyvänsä anomuksen ja määrää joukon persialaisia ylimyksiä saattamaan piispaa takaisin kaupunkiin suuren sovun merkeissä. Todellisuudessa hän oli kuitenkin päättänyt vallata kaupungin varoituksena vastarinnan hinnasta ja oli määrännyt miehensä ottamaan portin haltuunsa sillä välin kun hän itse

192 S:7.20.14-18.

193 S:7.20.22-25: ”τὰ Χριστιανῶν λόγια”.

194 KALDELLIS 2010, s. 268-269.

johtaisi armeijansa leiristä ulos. Puu, jonka monitulkintaisuutta KALDELLIS painottaa, tuleekin käyttöön, kun vielä hetki sitten ystävällisyyttä teeskennelleet persialaiset heittävät sen portin väliin estääkseen sen sulkemisen.¹⁹⁵ Puu ei siis tässä yhteydessä oikeastaan korosta piispan tarjoaman suojan heikkoutta, vaan persialaisten petollisuutta ja julmuutta, joka nähdäkseni korostaa kaupungin kristittyjen marttyyriutta.

Suuran kaatuminen johtuukin siis viime kädessä persialaiskuningas Khosroeen petollisuudesta. KALDELLIS onkin aivan oikein muualla huomannut, että Khosroes oli Prokopiokselle pahimmanlaatuinen tyranni ja Justinianuksen vastine. Sen sijaan Totila oli kristitty ja, kuten STEWART tarkkanäköisesti huomaa, onkin nähtävä, että kristinuskon voima voitti Prokopioksen mielestä hänen luontaisen taipumuksensa väkivaltaan. Tämän vuoksi hän pysäyttää goottinsa ryöstelemästä ja raiskaamasta Roomassa, toisin kuin Khosroes Suurassa. Syynä Suuran kaatumiseen ei näin ollen ole niinkään kristinuskon suojelusvoiman heikkous, vaan sen puute persialaiskuninkaassa.

Toisaalta näkisin, että yleinen teesi sotilasvoiman ja sotakunnon tärkeydestä, jonka KALDELLIS on havainnut persialaissodissa, pätee. Suuran puolustajien tahto murtuu heti, kun heidän toimelijas komentajansa kaatuu. Samoin Roomassa ongelmat johtuvat pitkälti varuskunnan komentajien välinpitämättömyydestä. Mutta kuten KUEFLER on todennut, kristillisen soturin ei pitänytkään voittaa vastustajiaan sotilaallisesti, vaan valmiudellaan kärsiä kipuja ja nöyryytystä.¹⁹⁶ Piispat toimivat täten eräänlaisena toisena puolustuslinjana, jotka varjelivat seurakuntiaan vihollisen mielivallalta. Kuitenkin vihollisen mielivallan alaiseksi joutumista vältettäisiin tehokkaammin perinteisellä kreikkalais-roomalaisella mieskunnolla varustetuilla sotilailla. On myös mielenkiintoista, että kiihkeiden goottien kuningas Totila käyttäytyy niinkin jalomielisesti vieraillessaan kirkossa siinä missä sivistyskansan¹⁹⁷ persialaisten kuningas, jolla on maaginsa mukanaan, ei osoita armoa piispan anelujen edessä. Toisin kuin KALDELLIS väittää, voitaisiinkin Prokopioksen tekstissä nähdä tämä esimerkkinä kristinuskon ”sivistävästä” voimasta, mitä hän tuskin olisi kannattanut, ellei olisi itse ollut kristitty. Prokopios tuo monin paikoin esiin siviiliväestön kärsimyksiä sodan

195 S:2.5.8-27.

196 KUEFLER 2001, s. 111-117.

197 Ks. S:1.3.5. Prokopios rinnastaa tässä kohdassa roomalaiset, persialaiset ja efhaliittihunnit sivistyskansoina. Katkelma on toki omalta osaltaan merkillinen, josta ks. KALDELLIS 2004b, s.70-74, mutta tämän tutkimuksen tarpeisiin totean, että persialaisten ja roomalaisten rinnastamisesta roomalaisessa ajattelussa tämä lienee hyvä ja suorastaan klassinen esimerkki.

jaloissa, mitä KALDELLIS pitää yhtenä osana hänen kritiikkiään Justinianuksen hallintoa kohtaan. Saattaisi olla kuitenkin mahdollista, että tämä heijastaisi hyvinkin kristillistä lähimmäisenrakkauden käsitettä Prokopioksen ajattelussa.

Dariusz BRODKA katsoo, että Prokopioksen goottikuningas Totilan suuhun Rooman takaisinvaltauksen jälkeen laittama puhe on tulkittava historiankirjoittajan omaksi mielipiteeksi. Tämä on hänestä myös erityisen merkityksellistä, sillä Totila puheessaan käytännössä kiistää virallisen roomalaisen ideologian pyhästä keisarikunnasta, joka on Jumalan erityisessä suojeluksessa. Sen sijaan Jumala on oikeudenmukainen tuomari, joka ei ole lähtökohtaisesti kenenkään puolella, vaan jakaa suosiotaan ihmisten osoittaman oikeudenmukaisuuden perusteella. Prokopios puhuu myös sekä omalla kertojanäänellään että Belisariuksen kautta vandaalisodan oikeudenmukaisuudesta ja myöhemmin havainnollistaa näiden periaatteiden toimintaa goottisodan aikana. BRODKA näkeekin Prokopioksen täten esittävän sekä oikeutetun sodan periaatteen että valloitetujen reilun kohtelun olevan olennainen Jumalan suosion ja täten sotamenestyksen takaamisessa. Tämä ei ole kuitenkaan universaalinen selitysmalli, vaan ihmiset eivät voi tietää mistä synneistä Jumala kulloinkin rankaisee ja ketä. BRODKA huomauttaakin, että sodissa Persiaa vastaan tämä malli ei vaikuttaisi pätevän ja goottisodissakin se nousee esille vasta niiden jälkipuoliskolla, samalla kun Prokopios katkeroituu Justinianusta ja Belisariusta kohtaan. Näin ollen se voi heijastella ennemminkin Prokopioksen yleisiä tunteita kuin mitään harkittua historianfilosofista selitysmallia.¹⁹⁸

Tämä BRODKAn huomio edellyttäisi CAMERONin näkemystä siitä, että Prokopios ei osannut laatia teostaan laajemmaksi temaattiseksi kokonaisuudeksi. Sinänsä tämä voisi tarkoittaa sitä, että Prokopioksella ei ollut mitään syvällistä historianfilosofista näkemystä. Olen silti sitä mieltä, että Prokopioksen asettama painotus oikeudenmukaisuudelle ja hyveellisyydelle tukee oikeastaan yllättävän hyvin CONOR WHATELYN teesiä siitä, että *Sodista* oli tarkoitettu opettavaksi kertomukseksi tuleville kenraaleille. Havainnollistaisihan bysanttilaisten menestyksen vaihtuminen vuoden 540 aikana tällöin selvästi jumalallisen tuen tärkeyttä lukijoille. WHATELYN lähestymistapa *Sodista*-teokseen prototyypinä myöhemmälle bysanttilaiselle sotateoreettiselle kirjallisuudelle saattaisikin olla hedelmällisempi suunta tulevalle

198 BRODKA 2004, s. 28-31; Totilan puhe: S: 7.21.1-11.

tutkimukselle kuin perinteisemmät yritykset selvittää Prokopioksen uskonnollis-filosofisia näkemyksiä.

Prokopioksella esiintyy selvästi käsitys jumalallisesta rangaistuksesta ihmisten pahojen tekojen palkkana. Niinpä Jumalan rangaistus kohtaa Afrikan maaherran Sergioksen veljeä Solomoonia, joka surmaa hänet vihollisilta vapaaksi lunastaneen Pegasioksen raivonpuuskassa ja onnistuu välttämään rangaistuksen saamalla keisarin julistamaan Pegasioksen petturiksi. Hän kuitenkin kuoli matkalla kotiinsa.¹⁹⁹ Samalla tavoin Theodosios, joka onnistuu Antoninan ja Theodoran juonittelujen ansiosta välttämään rangaistuksen aviorikoksesta saa punataudin ja kuolee Theodoran aikaessa tehdä hänestä kenraalin. Tätä Prokopios ei kuitenkaan kutsu Jumalan rangaistukseksi, vaan ”eräänlaiseksi oikeudeksi” (τις δίκη),²⁰⁰ kenties siksi, että hän piti Antoninaa ja Theodora suurempina syypäinä kuin Theodosiosta, joka oli kuitenkin yrittänyt katkaista suhteensa Antoninaan ja paennut ryhtyäksään munkiksi ennen kuin oli langennut taas tämän pauloihin.²⁰¹ BRODKA toteaa, että Prokopios uskoo syyhyn ja rangaistukseen, mutta että tämä ei ole mikään käsitys universaalista laista eikä hän edes pyri käyttämään sitä yleisesti pätevänä selitysmallina. Ennemmin se oli Prokopioksen päivänpoliittisen ärtymyksen ja turhautumisen purkautumiskanava ja vasta toiseksi historiallinen selitys.²⁰² Käsitys kosmisesta oikeudenmukaisuudesta ei ole myöskään erityisen kristillinen ajatus, vaan se esiintyy jo Herodotoksella. BRODKA lieneekin oikeassa siinä, että pääsyy jumalallisen oikeudenmukaisuuden mukaantuontiin oli Prokopioksen turhautuminen ja katkeroituminen.

2.3. Hellenismi ja konservatiivisuus

Anthony KALDELLIS nostaa esiin tapauksen, jossa Prokopios raportoi Rooman piirityksen aikana roomalaisseurueen avanneen Januksen temppelin ovet, mutta että tätä ei oltaisi kenraalin esikunnassa huomattu. KALDELLIS katsoo, että kohtaa ei olla kyetty selittämään ja etä se on selvä merkki Prokopioksen pakanallisesta uskosta.²⁰³ Hän huomaakin aivan oikein, että Prokopioksen olisi ollut hyvin hankalaa saada tietoa tästä salamyhkäisestä tempauksesta, ellei hän ollut itse paikalla. En kuitenkaan näe erityistä

199 SH:5.34-38.

200 SH:3.19-20.

201 SH:1.36-37. Theodosios palaa Antoninan luokse: 1.38-2.3.

202 BRODKA 2004, s. 30.

203 KALDELLIS 2004b, s. 165-166.

syötä sille, että Prokopioksen henkilökohtainen motiivi olisi ollut uskonnollinen. Prokopioksen konservatiivinen klassillismi on nähdäkseni käypä selitys hänen osallistumiselleen hankkeeseen. KALDELLIS on silti oikeassa siinä, että Prokopiokselta on tuskin mennyt ohi asian uskonnollinen ulottuvuus ja että salaliittolaiset ovat todennäköisesti pitäneet syystä suunsa kiinni tapahtuneesta.

On toki syytä huomata, että 300-luvulta lähtien termit helleeni ja hellenismi tarkoittivat paitsi kreikkalaista ja kreikkalaista sivistystä, myös pakanaa ja perinteistä uskontoa. Vaikka ero näiden kahden merkityksen välillä olikin selvä kaikille myöhäisantiikissa, esiintyi pakanallisilla tahoilla selviä pyrkimyksiä hyödyntää tätä synonyymisyyttä erottaakseen kristityt antiikin perinteestä. Prokopioksen edustaman konservatismiin voidaan siis tulkita olevan jo itsessään kristinuskon vastaista. Toisaalta suurin osa pakanoista jo uskomusperinteen inklusiivisen luonteen vuoksi tuskin otti kovin ohjelmallista kantaa kristinuskon Jumalaa vastaan, mutta nimenomaan uusplatonistiset ylimystö- ja sivistyneistöpiirit olivat niitä radikaaleja, jotka vastustivat kristinuskon edistymistä henkeen ja vereen. Erityisesti kristinuskosta pakanuuteen kääntyneet olivat taipuvaisia luomaan pakanallisen kirkon kristinuskon haasteeseen vastatakseen.²⁰⁴

Salaisessa Historiassa Prokopios moittii Justinianusta tämän toimista Afrikassa. Hän esittää Justinianuksen politiikan aiheuttaneen kapinan, jonka osasyynä oli korkeiden verojen ja sotilaiden maksamattomien palkkojen ohella areiolaisten kirkollisten toimitusten estäminen.²⁰⁵ Areiolaiset olivat olleet aikoinaan emäheresia ja nikaialaisen ortodoksian suurin vihollinen. Geoffrey GREATREXin mukaan Justinuksen ja Justinianuksen hallituskausille tultaessa he eivät kuitenkaan enää olleet merkittävä tekijä Itä-Roomassa. Justinianuksen valloitettua vandaalikuningaskunnan ja sotiessa Italiassa viimeisetkin syyt areiolaisten hienovaraiseen kohteluun katosivat.²⁰⁶ Warren TREADGOLD tulkitsee areiolaisten pappien ja roomalaisotilaiden vaimoikseen ottamien vandaalien olleen pääsyy kapinaan,²⁰⁷ mutta näkisin ne tässä yhteydessä vain osasyinä. Prokopioksen kantavana teemana *Salaisessa historiassa* kun ovat Justinianuksen ylettömän suuret verot.

204 BOWERSOCK 1990, s. 1-13.

205 S: 4.12-16; SH: 18.10-12.

206 GREATREX 2001a, s. 72-73, 79-81.

207 TREADGOLD 2007, s. 221.

Prokopios paneutuu kuitenkin Justinianuksen käännytystoimiin myös muualla. Hän moittii Justinianuksen käännytystoimissa tämän asiamiesten pakottaneen ihmiset luopumaan näiden ”(esi-)isien uskosta”.²⁰⁸ Nähdäkseni tämä osoittaa Prokopioksen konservatiivista mielenlaatua, joka johdatteli hänet myös hellenismin ja klassillisoivan historiankirjoituksen pariin. Tämä sopii yhteen myös sen kanssa, miten Prokopios esittää Justinianuksen reformit pahana asiana ja hän kielenkäytöllään antaa ymmärtää Justinianuksen olevan νεωτεροποιός (innovaattori, vallankumouksellinen),²⁰⁹ joka jatkuvasti luo ja toteuttaa uusia suunnitelmia kansansa päänmenoksi.²¹⁰ Prokopioksen uskonnollisiin näkemyksiin kiinnitetty huomio onkin mielestäni jossain määrin vääristänyt kuvaa tämän henkilöstä. Hänen uskonnollisia näkemyksiään on täysin ymmärrettävästi pyritty selvittämään, koska ne ovat jokseenkin epäselviä. Katson kuitenkin tärkeimmiksi hänen uskontoa käsittelevistä kohdistaan ne, joissa hän kyseenalaistaa doktrinaalisen kinastelun tarpeellisuuden. Prokopios itse identifioitui pikemminkin klassillisen sivistyksensä ja kulttuurillisen hellenisminsä kuin uskonnollisten näkemystensä kautta. Tämä ei ole jäänyt yhdeltäkään tutkijalta huomaamatta, mutta juurikin siksi se lienee jäänyt paitsioon.

Prokopioksen ei ole myöskään välttämättä tarvinnut uskoa Tykheen sinänsä, jotta tämä olisi ollut merkittävä tekijä hänen ajattelussaan. Mielestäni ei voi olla sattumaa, että Prokopioksen kotikaupungin pääjumaluus oli ollut samanniminen kuin hänen teoksessaan niinkin merkittävästi esiintyvä voima, kirjoitettiinpa tämä isolla alkukirjaimella eli ei. Tykhen merkityksen *Sodista*-teoksessa tunnistavat myös monet Prokopiosta kristillisenä pitävät tutkijat, kuten Warren TREADGOLD.²¹¹ Vasiliki ZALI on todennut, että Prokopioksen leikittely useilla eri historiaa ohjaavilla tekijöillä voi olla täysin tietoinen valinta, jolla hän pyrkii imitoimaan Herodotosta ja tämän tapaa esitellä lukijalle vaihtoehtoja ottamatta kantaa niiden oikeellisuuteen. Hänen haluttomuutensa puhua Jumalasta löytää itsessään myös vastineen Herodotoksen haluttomuudesta puhua suoraan omista jumalistaan. Toisaalta juuri ilmaisujen erot osoittavat muuttunutta maailmankuvaa taustalla, joka Prokopioksella oli täten kristillinen.²¹²

Prokopioksen kommenttien jumalan saavuttamattomuudesta luulisi pätevän yhtä lailla

208 SH: 11.21. ”δόξης τῆς πατρίου”

209 LSJ, s.v. νεωτεροποιός.

210 KALDELLIS 2004b, s. 49-50. Ks. esimerkeistä etenkin nootti 105.

211 TREADGOLD 2007, s. 204.

212 ZALI 2015, s. 95, 98-99.

Tykheen kuin kristilliseenkin Jumalaan. Hänen ei ole tarvinnut tehdä itselleen erityisen syvällisiä teologisia jakoja ja mietintöjä tutkiakseen jumaluuden ilmenemistä keräämiensä historiallisten esimerkkien kautta. Itsessään hänen teoksensa on tarkastelu inhimillisen vapaan tahdon ja luonnonlakimaisen kohtalon – oli se sitten pakanallinen sallimus tai kristillinen kaitselmus – välisestä ristiriidasta. Se myös pyrkii esittämään, miten nämä kaksi voimaa taistelevat keskenään historian kulun muovaamisesta. Esimerkkinä tällaisesta taistelusta on esimerkiksi ensimmäinen Rooman piiritys vuosina 537-538, jolloin Belisarius käy omalla hyveistöllään uhmaamaan kohtaloa, jonka mukaan kaupungin olisi kaaduttava goottien lukemattomien laumojen alla. Ihmisten yksittäistä kykyä muovata tapahtumien kulkua on kuitenkin syytä tarkastella henkilö kerrallaan, kuten teen seuraavassa luvussa.

2.4. Tykhen vaikutus historiaan

Prokopios oli taitava kirjoittaja, joka kykeni ujuttamaan riviensä väleihin paljon asiaa. Prokopiokselle Tykhe on selvästi merkittävä käsite ja se edusti hänelle historiaa ajavaa voimaa, joka oli historiaa selittävä tekijä, eikä suinkaan klassillisen muodon vaatimaa koristetta. Sen sijaan daimonion lienee intertekstuaalinen viite *Salaisen historian* ja *Sodista*-teoksen välillä, kuten Anthony KALDELLIS ehdottaa. Demoneihin Prokopios ei vaikuta uskoneen ja yleisesti ottaen hänen taikauskoisuutensa oli enemmänkin hänen muiden uskonnollisten näkemystensä ilmentymä.

Prokopios tuomitsi teologian "järjettömäksi hullutukseksi" (ἀπονοίας μανιώδους). Prokopios ei siis selvästikään uskonut tiukkaan doktriiniin ja kannatti uskonvapautta, mutta tämä ei tee hänestä deistiä tai skeptikkoa. Sen sijaan hän vaikuttaisi olleen kristitty ja tästä selkein sekä tärkein esimerkki on mielestäni hänen tunnustuksellinen kuvauksensa Jeesuksesta *Sodista*-teoksen kohdassa 2.12.22-23. Historiaa ajoi hänen näkökulmastaan kaitselmus, johon ihmiset saattoivat vaikuttaa esimerkiksi uskonsa voimalla, kuten edessalaiset, tai käyttäytymällä kunnon kristityn lailla, kuten goottikuningas Totila teki. Hän näki piispat eräänlaisena osana valtakunnan puolustusta ja rajaseutujen asukkaat saattoivat päätyä suorastaan martyyreiksi taistellessaan ei-kristittyjä naapurikansoja vastaan.

Katsoisin silti, että Prokopios itse näki itsensä todennäköisimmin klassillisen

sivistyksensä kautta. Hän oli henkeen ja vereen hellenisti ja sitä myöten oman aikansa konservatiivi. Yhdessä hänen tiukkoihin doktriineihin kohdistamansa halveksunnan kanssa tämä teki hänen ajattelustaan nykytarkastelijan näkökulmasta ristiriitaisen. Kuitenkin hänelle itselleen tämä ei tuskin ole ollut mitenkään ristiriitaista, vaan hän on helposti saattanut olla harraskin kristitty ja silti pitäytyä oman kulttuurinsa puitteissa. Tämä on vaikuttanut myös hänen tapansa kirjoittaa historiaa ohjaavasta kaitselmuksesta Tykhenä.

Prokopios oli myös selvästi mies, jolla oli vahvojakin mielipiteitä päivänpolitiikasta ja hän tunsi henkilökohtaisesti useat kuvaamistaan henkilöistä. Nämä näkemykset värjivät varmasti hänen kerrontaansa. Kun hän käsittelee oikeudenmukaisuutta ja jumalallisia rangaistuksia, tämä lieneekin pääasiallisesti purkautumiskanava hänen henkilökohtaisille mielipiteilleen. Prokopios vaikuttaisi katkeroituneen ja kyynistyneen elämänsä varrella, mikä vaikuttaisi olleen pääasiallinen syy hänen pyrkimyksilleen selittää asioita jumalaisena rangaistuksena, kuten Dariusz BRODKA on huomannut. Samaan aikaan hän kuitenkin hän ajautui uskomaan kaitselmuksen sijaan sallimukseen, joka antoi julmuuksien tapahtua siviileille.

3. Prokopioksen henkilökuvat

Averil CAMERON toteaa, että Prokopioksen tapa käyttää kieltä ja retoriikkaa tekee kaikista hänen hahmoistaan samankaltaisia ja väittää, etteivät henkilöt ole hänelle kovinkaan tärkeitä toisin kuin näiden esittämät ominaisuudet ja ajatukset.²¹³ Mielestäni CAMERON on väärässä väittäessään näin, sillä en suoraan sanoen tiedä, mitä henkilöahmot olisivat, elleivät ominaisuuksiensa ja ajatustensa muodostamia kokonaisuuksia. Katsonkin, samoin kuin Warren TREADGOLD, että yksi Prokopioksen teosten vetävimmistä piirteistä on hänen tarjoamansa henkilökuvat. Monet näistä ovat varsin lyhyitä ja impressionistisia, mutta etenkin *Salaisessa Historiassa* hän käsittelee päähenkilöitään pitkällisesti. Vaikka *Salainen historia* keskittyy pääasiassa solvaamaan, ovat puolestaan monet *Sodista*-teoksen lyhyistä luonnehdinnoista hyvinkin positiivisia. Sotahistoriasta kun ovat, nostavat nämä usein esiin sotilaita tai muutoin kunnostautuneita miehiä.²¹⁴ Täten nämä luonnehdinnat ilmentävät pääasiassa

213 CAMERON 1985, s. 148-149

214 TREADGOLD 2007, s. 215.

Prokopioksen käsityksiä miehisyydestä ja sotilaallisista hyveistä. Etenkään hänen päähenkilöidensä tapauksessa näin ei kuitenkaan aina ole, vaan hän kuvaa monia merkittävimpiä hahmojaan pitkällisesti. Tässä alaluvussa pyrinkin selvittämään millaisia hyveitä Prokopios liittää Italian sodan sankareihin, Belisariukseen, Totilaan, Tejaan ja Narsekseen ja kuinka hyveellisinä nämä ylipäänsä kuvataan. Goottisodan tärkeimpinä komentajina nämä henkilöahmot ovat erinomaisia osoittamaan, mitkä hyveet olivat sellaisia, jotka Prokopioksen mielestä saattoivat vaikuttaa historian kulkuun.

Platonilta tulivat antiikin filosofiaan neljä ”kanonista” kardinaalihyvettä, jotka olivat miehuullisuus (ἀνδρεία), kohtuullisuus (σωφροσύνη), oikeudenmukaisuus (δικαιοσύνη) ja viisaus (φρόνησις/σοφία). Aristoteles hylkäsi jaon neljään ja käsitti hyveitä olevan useampiakin, mutta stoalaiset päätyivät kanonisoimaan Platonin neljä hyvettä ja luokittelivat muut hyveet näiden alalajeiksi. Retoriikan oppikirjat kehottivatkin lukijoitaan käyttämään juuri näitä hyveitä ylistyspuheissaan, millä Andrew WALLACE-HADRILLin mukaan lie ni suurempi vaikutus niiden kanonisoitumiseen kuin millään mitä stoalaiset tekivät.²¹⁵ Prokopios lainopillisen koulutuksen saaneena oli varmasti tietoinen näistä vaatimuksista.

Käytännössä neljän kardinaalihyveen kaanon sisälsi kuitenkin poikkeuksia ja silloinkin kun lukumäärä neljä säilyi, itse hyveet saattoivat muuttua. Käyttötarkoitus saattoi määrittää, mitä hyveitä esimerkiksi ylistyspuheessa tarvittiin. Myöhäisantiikin kahden pääperinteen ristipaineessa aikalaisille oli useinkin vaikeaa erottaa toisistaan, mitkä käsitteet olivat juuriltaan pakanallisia ja mitkä kristillisiä. Säilyneet mosaiikit todistavatkin erilaisten kristillisten ja pakanallisten hyveiden – osin varmasti tarkoituksellisestakin – sotkemisesta keskenään.²¹⁶ Pyrinkin myös tarkastelemaan, miten kristityt ja klassiset hyveet sekoittuvat Prokopioksella.

3.1. Belisarius, Justinianuksen sotien sankari

Belisarius oli hyvin menestyksekkäs kenraali, mikä toi hänelle mainetta ja kunniaa. Hänen maineensa leviämistä varmasti edesauttoi se, että hänen esikunnassaan työskennellyt Prokopios kirjoitti aikakauden tärkeimmän historiateoksen, jonka

215 WALLACE-HADRILL 1981, s. 300-301.

216 CAMERON 1966, s. 467; DOWNEY 1945, s. 282-283; WALLACE-HADRILL 1981, s. 302-305.

päähenkilöksi hänen komentajansa luontevasti asettui. Belisariuksen jälkimaine perustuukin vahvasti Prokopioksen maalaamaan kuvaan sankarillisesta ja hyveellisestä sotapäälliköstä, joka ratsuväkineen valloitti puolen Välimerta. Tästä syystä Prokopioksen seitsemännen kirjansa alussa maalaama muotokuva Belisariuksesta onkin hedelmällinen alusta tarkastelulle siitä, millaisena hän piti ihanteellista miestä. Toisaalta *Salainen historia* todistaa, että Prokopios pettyi syvästi Belisariukseen vuoden 550 tienoilla ja tarjoaa omanlaisensa vastapainon *Sodista* sisältämälle ylistykselle.

Pääteoksessaan Prokopios pyrki paitsi paisuttelemaan Belisariuksen osuutta roomalaisten voittoihin myös häivyttämään hänen syytään tappioihin. Koska Prokopios on niin usein ainoa ja yksityiskohtaisin lähde kuvaamilleen tapahtumille, on vaikea sanoa tarkasti, milloin näin on tapahtunut. Pääsiäisenä 531 käytyä Kallinikonin taistelua voidaan kuitenkin tarkastella lähemmin, sillä sitä kuvasivat myös Johannes Malalas, jonka kronikka lienee pohjautunut virallisiin lähteisiin, sekä pseudo-Sakarias Reetorin kirkkohistoria.²¹⁷

Kuvatessaan Kallinikonin taistelua Prokopios esittää Belisariuksen vastahankaisena ryhtymään taisteluun, tietäen sotilaidensa olevan heikkoina paastosta. Belisariuksen yritys suostutella sotilaita pidättäytymään taistelusta epäonnistuu kuitenkin täysin, sillä nämä ovat verenhimoisia ja vaativat taistelua ja jopa kyseenalaistavat Belisariuksen sotilaskunnian hänen taisteluhaluttomuutensa vuoksi. Tämä sekä saraseenipäällikkö Arethaan petollisuus johtavat surkeaan tappioon, ja täydellisen katastrofin estää vain Belisariuksen urhea taistelu jälkijoukoissa. Pseudo-Sakarias puolestaan sanoo Belisariuksen suostuneen hurskaasti persialaiskomentajan pyyntöön olla taistelematta pääsiäisenä, mutta että jumalattomat sotilaat pakottivat hänet taisteluun, eikä hän täten pidä Belisariusta syyppäänä tapahtuneeseen.²¹⁸

Malalas sen sijaan erikseen mainitsee Arethaan olleen ainoa saraseeniliittolaisista, joka piti asemansa. Sen sijaan Belisarius pakeni heti, kun taistelu kääntyi persialaisille, ja hänen toimiaan tutkimaan asetettiin komissio, joka tuomitsi hänet pelkuruuden vuoksi eroamaan tehtävästään. Prokopios taas tekee tässä kohdin etnografisen sivupolun Arabian ja Etiopian oloihin ja mainitsee vain pikaisesti, että keisari kutsui Belisariuksen

217 CAMERON 1985, s. 145-146; WHATELY 2016, s. ix-x.

218 WHATELY 2016, s. ix-xi.

Konstantinopoliin valmistelemaan sotaretkeä vandaaleita vastaan kuitenkin kertomatta edes hänelle itselleen kutsun todellista syytä. Silti edes Prokopioksen oma kuvaus vandaalisodasta ei anna ymmärtää, että alkukesästä 533 käynnistynyttä sotaretkeä oltaisiin valmisteltu etukäteen kovinkaan pitkään.²¹⁹

Sen sijaan menestyksekkäässä Daran taistelussa, jossa Hermogenes ja Belisarius jakoivat komentovastuun, Prokopios pyrkii kaikin tavoin työntämään Hermogenestä taka-alalle kertomuksessaan ja korostamaan Belisariuksen roolia.²²⁰ On mielenkiintoista myös havaita, että Prokopios sanoo Belisariuksen antautuneen vastahakoisesti taisteluun myös Rooman piirityksen aikana 537, koska sotilaat vaativat sitä. Belisarius ei tällöinkään näyttäydy kovinkaan hyvässä valossa, vaan varsin heikkona auktoriteettina, kuten Philip RANCE toteaa.²²¹

Vandaalisotien historiallisessa katsauksessa Prokopios esittää vertauksen Belisariuksen sotaretkelle vandaaleita vastaan, kuten Anthony KALDELLIS on todennut. Tämä on Basiliscuksen sotaretki vuonna 468, jolla on paljon yhtäläisyyksiä Belisariuksen retken kanssa. Molemmat alkoivat Tripolin ja Sardinian riistämällä vandaalien hallusta jo ennen kuin retkikunnat lähtivät liikkeelle.²²² Basiliscuksen sotaretki kuitenkin epäonnistui, sillä hän menetteli joko pelkurillisesti tai petollisesti:

[...]ja jos hän ei olisi näytellyt pelkurin osaa, vaan olisi suoraan hyökännyt Karthagoon, hän sekä olisi iskuitta ottanut [sen] itselleen että vandaalien voiman olemattomuuteen kääntäen orjuuttanut [heidät]: [...] Nyt kun oli näin, esti kenraalin viivyttely joko pelkuruudellaan tai petollisuudellaan [valloituksen] tapahtumisen.²²³

KALDELLIS painottaa Prokopioksen Tykhelle ja tämän suopeuden tuomalle

219 CAMERON 1985, s. 145-147, 157-158; WHATELY 2016, s. x-xi.

220 WHATELY 2016, s. 107. Ks. kuitenkin myös RANCE 2005, s. 469-470, joka ehdottaa, että Hermogeneen ylipäällikkyyys oli luonteeltaan valvonnallista eikä sotateknistä.

221 RANCE 2005, s. 433, ks. nootti 34.

222 KALDELLIS 2004b, s. 179-180.

223 S: 3.6.10-11. "[...] καὶ εἰ μὴ ἐθελοκακήσας ἐμέλλησεν, ἀλλ' εὐθὺς ἐπεχείρησε Καρχηδόνας ἰέναι, αὐτὴν τε ἂν αὐτοβοεῖ εἶλε καὶ Βανδύλους ἐς οὐδεμίαν ἄλκην τραπομένους κατεδουλώσατο· [...] νῦν δὲ τοῦτο ἐκόλυσεν ἢ τοῦ στρατηγοῦ μέλλησις, εἴτε κακότητι εἴτε προδοσίᾳ προσγενομένη."

vaivattomuudelle antamaa merkitystä, ja onkin tässä oikeassa.²²⁴ Mielestäni tärkeämmäksi hänen kuvauksessaan osoittautuu silti Belisariuksen oma henkilökohtainen urheus ja tarmokkuus. Basiliscus tarjoaa myöhempiä kertomusta pohjustavan esimerkin siitä, miten sotaretkelle olisi käynyt, jos komentaja olisi ollut pelkurillinen. Myös Belisarius rupeaa epäilemään mahdollisuuksiaan voittaa sota jo ennen kuin se ehtii alkaakaan:

Kun Belisarius, hetimmiten saarelle [Sisilia] rantauduttuaan, empien sekä epäröi että vääntelehti ajatuksissaan tietämättä millaisia ihmisiä nämä vandaalit, joita vastaan hän olisi menevä, olivat, ei minkälaisia sodassa, eikä edes millä tavalla eikä mistä paikasta heitä vastaan olisi lähdeittävä sotaan. Eniten kuitenkin häntä hämmensivät merta pelkäävät sotilaat, jotka peläten sekä meritaistelua että julistaen etukäteen lainkaan häpeämättä, että jos yhtäältä jokainen heistä rantautuisi maalle, yrittäisivät he osoittautua taistelussa hyväksi miehiksi, mutta jos toisaalta heitä vastaan tulisi sotalaivoja, kääntyisivät he pakoon.²²⁵

Belisarius päätyy kaiken empimisensä keskellä lähettämään Prokopioksen näennäisesti muonanhankintamatkalle Syrakusaan. Todelliseksi tehtäväkseen hän sai sen sijaan tiedustelutiedon hankkimisen sekä vandaalien laivaston liikkeistä että sopivista ankkuripaikoista.²²⁶ Saatuaan Prokopioksen hankkimat tiedot, kykenee Belisarius taas toimintaan. Hän lähteekin matkaan välittömästi ja päättäväisesti, huolimatta siitä, että armeijaa oli kohdannut suuri suru, kun eräs hänen kokeneimmista²²⁷ alipäälliköistään oli äkillisesti kuollut.²²⁸ Averil CAMERON pitää Belisariuksen tietämättömyyttä vandaalien sodankäyntitavoista retorisenä kikkana, jolla Prokopios saa tekosyyn valistaa lukijoitaan, jotka ovat hyvinkin saattaneet olla tietämättömiä vandaalien tavoista.²²⁹

224 KALDELLIS 2004b, s. 180

225 S:3.14.1-2. ”Βελισάριος δὲ, ἐπειδὴ τάχιστα ἐς τὴν νῆσον ἀπέβη, ἀπορούμενός τε ἤσχαλλε καὶ ἔστρεφεν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν τὸ μὴ εἶδέναι ἐπὶ τίνας ποτὲ ἀνθρώπων τοὺς Βανδύλους ἴοι, ἢ ὁποῖους ποτὲ τὰ πολέμια, μὴδὲ ὅτω τρόπῳ ἢ ὁπόθεν ποτὲ σφίσιν ὀρωμένους πολεμητέα εἶη. μάλιστα δὲ αὐτὸν οἱ στρατιῶται ξυνετάρασσον, κατωρρωδηκότες τε τὴν ναυμαχίαν καὶ προλέγειν ἤκιστα αἰσχυνόμενοι ὡς, ἦν δὲ πολέμια πλοῖα ἐπ’ αὐτοῦς ἴοι, ἐς φυγὴν τραπήσονται.”

226 S:3.14.3-6.

227 Armenian kenraali Dorotheos oli viisas ja kokenut komentaja ks. S:1.15.3; Sama henkilö kuin aiemmin mainittu Dorotheos, ks. S:3.11.5.

228 S:3.14.14-16.

229 CAMERON 1985, s. 201-202.

Pidän myös mahdollisena, että Prokopios kiillottaa tässä omaa kilpeään ja paisuttelee tiedustelumatkansa merkitystä.

Mielestäni on kuitenkin todennäköisempää, että hän on samalla esittänyt asiansa juuri tässä muodossa korostaakseen yhteneväisyyttä aiempaan kertomukseen Basiliscuksen sotaretkestä. Tapahtumien kulku osoittaaakin siis Belisariuksen kyvyn toimia paineen alla ja voittaa epäröintinsä ja pelkonsa. Prokopioksen kertomus näyttää myös, miten Belisarius suunnitteli toimintaansa ennalta ja valmisteli hyökkäyksensä lähettämällä ensin tiedustelijoita selvittämään, mitä hänellä oli vastassaan. Tämä kaikki erottaa Belisariuksen Basiliscuksesta, sillä ilman Belisariuksen päättävistä ja aloitteellista toimintaa Tykhe ei olisi koskaan päässyt tasoittamaan hänen tietään.

Belisarius osoitti henkilökohtaista rohkeuttaan kahakassa, joka käytiin alkusoittona Rooman piiritykselle vuonna 537. Hänen asettamastaan etuvartiosta oli loikannut pieni joukko barbaaritaustaisia sotilaita, ja loput olivat suorineet yöllä pakoon koko maakunnasta ilman, että Roomassa puolustustaan valmisteleva Belisarius olisi saanut tietää asiasta.²³⁰ Niinpä Belisarius kohtasikin goottien etujoukon yllättäen ollessaan matkalla tiedustelemaan lähimaastoa toisen etuvartion paikkaa varten. Hän päätyy tällöin taistelemaan tavallisen sotilaan tavoin. Belisarius selviytyy kuitenkin taistelusta haavoitta, siitä huolimatta, että goottijoukkoon liittyneet karkurit tunnistavat hänet ja hänestä itsestään kehkeytyy näin taistelun keskipiste.²³¹

Belisariuksella on tässä kärhämässä onni myötä, sillä hän oli sattumalta valinnut (ἔτυχε) ratsukseen kokeneen sotahevosen, ja myös Belisariuksen haavoittumattomuudesta kertoessaan Prokopios käyttää sanaa τύχη (tykhe), kuten Anthony KALDELLIS on huomannut. Hän toteakin, että kohtauksessa on selvä jännite Tykhen tahdon ja mieskunnolla aikaansaattujen suoritusten välillä. Ratkaisevaa on kuitenkin roomalaisten urhoollisuus.²³² ”Viimein omalla miehuullisuudellaan roomalaiset käänsivät viholliset pakoon.”²³³

Kenraali taistelemassa eturintamassa ei sinänsä ole poikkeuksellista Prokopioksen

230 S: 5.17.19-20.

231 S: 5.18.1-33.

232 KALDELLIS 2004b, s. 192.

233 S:5.18.16. ”Τέλος δὲ ἀρετῆ τῆ σφετέρῃ Ῥωμαῖοι τοὺς πολεμίους ἐτρεψαντο.”

kuvauksessa, mutta Belisarius suoriutuu tästä poikkeuksellisen hyvin, sillä useimmat hänen kollegoistaan kaatuvat vastaavassa tilanteessa. Conor WHATELY katsookin Prokopioksen tässä yhteydessä moittivan Belisariusta tämän rämäpäisyydestä tilanteessa:²³⁴

Silloin Belisarius, vaikka oli aiemmin turvassa, ei enää tarkkaillut rivistöjä kenraalina, vaan taisteli täsmälleen kuin rivimiehenä: ja hänen vuokseen roomalaisten asiat ajautuivat suureen vaaraan tulla tuhotuiksi, sillä koko sodan tasapaino lepäsi hänen harteillaan.²³⁵

Nähdäkseni WHATELYn tulkinta siitä, että Prokopioksen Belisariuksen henkilökohtaista merkitystä sotaretken onnistumiselle korostava jatkovirke on samalla myös toru, on täysin oikein. Hänen väitteensä siitä, että Belisarius pelastuu vain henkivartijoidensa urheuden ansiosta,²³⁶ ei kuitenkaan pidä täysin paikkaansa, sillä Prokopios päättää kohtauksensa toteamalla Belisariuksen niittäneen kärhämässä kaikista roomalaisista eniten mainetta.²³⁷ Michael Edward STEWART toteaa kuvauksella Belisariuksesta surmaamassa vihollisia oikealla ja vasemmalla olevan hyvin homeerinen ja siten sankarillinen luonne.²³⁸ Katsoisinkin, että Prokopios Belisariuksen homeerisuutta ja ainutlaatuisuutta korostamalla ennakoi piakkoin tapahtuvaa Rooman piiritystä ja Belisariuksen roolia siinä. Osaltaan yllättävästi saapuvien goottien paljous edustaa Tykhen määräysvaltaa historian kulussa. Belisarius esiintyy ainutlaatuisena, koska hänen henkilökohtainen mieskuntonsa mahdollistaa hänelle goottien vyöryn vastustamisen, ei ainoastaan mielensä, vaan tässä kohtauksessa myös ruumiinsa avulla.

Katsoisin Prokopioksen sanoman liittyvän myös hänen kahden johtajatyypinsä eroihin. WHATELY käyttää näistä Troijan sodan sankareiden nimiä: Akilleaaninen kenraali johtaa joukkojaan sankarillisesti edestä ja esimerkillään, kun taas odyseeaaninen kenraali johtaa takaa älyllään ja nokkeluudellaan. Belisarius pysyttelee tavallisesti

234 WHATELY 2016, s. 188-189.

235 S: 5.18.4-5. ”τότε Βελισάριος, καίπερ ἀσφαλῆς τὰ πρότερα ὄν, οὐκέτι τοῦ στρατηγοῦ τὴν τάξιν ἐφύλασσε, ἀλλ' ἐν τοῖς ἄτε στρατιώτης ἐμάχετο· καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὰ Ῥωμαίων πράγματα ξυνέβη ἐς κίνδυνον πολὺ ἐκπεπωκέναι, ἐπεὶ ξύμπασα ἢ τοῦ πολέμου ῥοπή ἐπ' αὐτῷ ἔκειτο.”

236 WHATELY 2016, s. 189, 191.

237 S: 5.18.29.

238 STEWART 2014, s. 37.

odysseaanisessa johtamistavassa,²³⁹ mutta tässä kohdassa katson Prokopioksen nähneen, että hänen itsehillintänsä hetkellisesti petti. Tämä hetkellinen heikkous tarjoaa kuitenkin mahdollisuuden ylistää Belisariusta ja osoittaa hänen miehuullisuutensa myös käsikähmässä. Prokopios tulee samalla osoittaneeksi Belisariuksen hallitsevan suvereenisti myös akilleaanisen johtamistavan.

Hän kuitenkin osoittaa kyseessä olevan vain hetkellisen hairahduksen. Kärhämää seuraa sekasortoinen tilanne. Jo aiemmin taistelusta paenneet bysanttilaissotilaat olivat ilmoittaneet roomalaisille, että Belisarius oli kaatunut yhteenotossa. Kun Belisarius sitten gootit kannoillaan saapui takaisin Roomaan, säikähtäneet portinvartijat eivät tunnistanee hurmeesta ja pölystä tahriintunutta kenraalia hämärässä. Niinpä he kieltäytyivät päästämästä häntä sisälle. Belisarius osoittaa tällöin kylmähermoisuutensa ja rohkeutensa komentamalla saattueensa rynnäkköön päin takaa-ajajiaan. Tämä yllättää gootit täysin ja he kääntyvät pakosalle. Tässä vaiheessa Prokopios kuitenkin kertoo Belisariuksen säilyttäneen itsehillintänsä ja estäneen pakenevien goottien takaa-ajon. Portinvartijatkin olivat muurien edessä käydyn taistelun seurauksena rohkaistuneet ja päästivät hänet seurueineen kaupunkiin.²⁴⁰

Näissä kahdessa kohtauksessa Prokopios nähdäkseni esittää Belisariuksen inhimillisenä hahmona, joka kärsii myös epäilyistä ja saa hetkellisiä huonoja ideoita. Hän kuitenkin kääntää tapahtumat parhain päin osoittamalla, miten Belisarius voittaa heikkoutensa kuten Sisiliassa tai osoittaa pärjäävänsä myös huonojen päätöstensä seurausten kanssa kuten Rooman edustalla. Läsnä molemmissa kohtauksissa on myös tietty jännite Tykhen ja henkilökohtaisen urheuden välillä, kuten Anthony KALDELLIS on todennut.²⁴¹ Katson kuitenkin ratkaisevana tekijänä Prokopioksen kertomuksessa olevan hänen hahmojensa henkilökohtaisen urhoollisuuden eikä niinkään kohtalon. Mielestäni KALDELLIS on kuitenkin oikeassa siinä, että Tykhellä on merkittävä rooli Prokopioksen kerronnassa ja tässä Belisarius uljaudellaan ohjaa sotaa haluamaansa suuntaan.

KALDELLIS kuitenkin huomauttaa Prokopioksen esittävän Belisariuksen myös

239 WHATELY 2016, s. 190-191.

240 S: 5.18.19-29.

241 KALDELLIS 2004b, s. 192.

yliluonnollisia piirteitä saavana hahmona pian tämän jälkeen.²⁴² Rooman piirityksen kahdeksantenatoista päivänä, nähdessään goottiarmeijan lähestyvän härkien kiskomine piirityskoneineen, Belisarius puhkeaa nauramaan ja kieltää sotilaitaan ampumasta, antaen näin ymmärtää tievänsä jotain mitä muut eivät. Hän ei kuitenkaan kerro, mitä on havainnut, ja samalla Prokopios kieltäytyy kertomaan lukijoilleen Belisariuksen suunnitelmaa ennen kuin hän panee sen täytäntöön. Belisariuksen käytöksestä hämmentyneet roomalaiset ryhtyvät tällöin solvaamaan häntä.²⁴³

Goottien päästessä vallihaudan luokse Belisarius kuitenkin ottaa jousensa ja ampuu onnistuneesti (ἐπιτυχόν) tappohaavan panssaroidun gootin kaulaan. Hän toistaa saman vielä kahdesti nuolillaan (βέλος²⁴⁴). Tämän homeerisuutta ja hyvää ennettä tiikuvan uroteon jälkeen Belisarius käskee miehensä ampumaan, mutta itseään lähinnä olevat hän määrää tähtäämään pelkästään härkiä. Härät kaatuvat heti ja taistelun äkisti käynnistyttyä gootit eivät kykene tekemään mitään liikuttaakseen piirityskalustoaan. Vasta nyt Prokopios selittää Belisariuksen ymmärtäneen välittömästi ”barbaarien yksinkertaisuuden” nähdessään näiden pyrkivän härillä vihollismuurin juurelle.²⁴⁵

KALDELLIS pitää tällaista tiedon panttaamista kirjallisena tehokeinona, jonka on tarkoitus saada Belisariuksen äly näyttämään salaperäiseltä ja jopa ylluonnollista kunnioitusta herättävältä. Hän myös huomauttaa, että Belisariuksen taktiikat näyttävät gooteille Tykhen töinä, kun taas roomalaiset ymmärtäessään mistä on kyse ylistävät Belisariusta samoin adjektiivien kuin millä Prokopios kuvaa Tykhen toimintaa vandaalisodissa.²⁴⁶ Tämä on mielenkiintoinen havainto ja osoittaa nähdäkseni Prokopioksen hyvinkin tietoisesti hakeneen vastakkain- ja limittäinasettelua Tykhen ja henkilökohtaisen aktiivisuuden välillä. KALDELLIS katsoo, että Prokopioksen mielestä Tykhe hallinnoi pääasiallisesti Belisariuksen uran tapahtumia, mutta juurikin Rooman piiritys 537-538 oli hänenkin näkemyksessään hetki, jona yhden ihmisen hyveellisyys

242 KALDELLIS 2004b, s. 19?

243 S: 5.22.1-4.

244 Sana βέλος esiintyy usein Homeroksella tarkoittamassa nuolta, mutta myös kaikenlaisia heittoastaloita, esim. Odysseiassa 20.305 kosijan heittämää häränjalkaa, mikä on mielenkiintoista ottaen huomioon härkien roolin Prokopioksen kohtauksessa. Mutta tämä olisi ehkä liian hienovarainen ja kaukaa haettu sanaleikki. Sen sijaan myöhemmin mm. Herodotoksella sana esiintyy tarkoittamassa Zeun salamaa, mikä on nähdäkseni hyvinkin saattanut ajaa Prokopioksen käyttämään juuri tätä nimenomaista termiä korostaakseen Belisariuksen ylluonnollista lähenteleviä tekoja. LSJ, s.v. βέλος.

245 S: 5.22.5-9.

246 KALDELLIS 2004b, s. 191-192.

kykeni muuttamaan historian kulkua.²⁴⁷

Tästä samasta kohtauksesta WHATELY puolestaan on tarkasti havainnut, että Belisarius näyttäytyy homeerisena sankarina. Hän ampuu kaikkiaan kolme goottisoturia jousellaan ja kaataa jokaisen yhdellä osumalla. Ensimmäinen osuma kuvataan tarkasti, osuman saanut ruumiinosa erityisesti mainiten. Tämä on WHATELYn mukaan Prokopioksen tapa matkia Homerosta, ja se esiintyy myös muualla hänen kuvauksessaan goottisodista.²⁴⁸ WHATELYn havainto tukee mielestäni argumenttia, jonka KALDELLIS kohtauksesta esittää. Sotakuvauksen homeerisuus puolestaan alleviivaa nähdäkseni juuri Belisariuksen mieskunnan (ἀνδρεία) vaikutusta tapahtumiin.

Prokopios ei kuitenkaan pitänyt Belisariusta hyveiden perikuvana koko elämäänsä. *Salainen historia* alkaa rajulla hyökkäyksellä Belisariusta mutta etenkin tämän vaimoa vastaan.²⁴⁹ Averil CAMERON on esimerkiksi havainnut *Sodista*-teoksen loppupuolella pettymystä Belisariukseen ja ihailun siirtämistä toisiin henkilöihin kuten Justinianuksen sisarenpoikaan Germanukseen.²⁵⁰ Onkin syytä olettaa, että jotain tapahtui vuosien 550 ja 551 tienoilla, jolloin sekä *Salainen historia* että seitsemän ensimmäistä kirjaa *Sodista* julkaistiin.²⁵¹

Justyna MIGDAŁ toteaa Prokopioksen esittävän Belisariuksen vaimon Antoninan noitana: Tämä oli valjakkoajajan tytär ja tyttärentytär. Kilpa-ajajat yhdistettiin myöhäisantiikissa noituuteen, koska he turvautuivat siihen usein taatakseen menestyksensä kisoissa, mistä todistavat osaltaan myös arkeologiset löydöt kiroustauluista kilparadoilta.²⁵² Prokopios väittääkin *Salaisessa historiassa* Antoninan oppineen vanhempiensa ympärillä pyörineiltä noidilta²⁵³ ja saaneen Belisariuksen miehekseen taikatempujen avulla.²⁵⁴ MIGDAŁ toteaakin aivan oikein, että Belisariuksen rakkaus Antoninaan on Prokopioksen näkemyksessä hänen suuri heikkoutensa ja tekee hänestä epämiehekkään pelkurin.²⁵⁵

247 KALDELLIS 2004b, s. 197.

248 WHATELY 2016, s. 163-164.

249 KALDELLIS 2004b, s. 143-144.

250 CAMERON 1985, s. 8.

251 Ajoituksista ks. alaluku 1.3. Johdannossa.

252 MIGDAŁ 2012, s. 131.

253 SH: 1.12.

254 SH: 1.13.

255 MIGDAŁ 2012, s. 134.

Belisariuksen sodassa eli julkisessa elämässään osoittama urheus ja yksityiselämässään osoittama pelkuruus ovat varsin dramaattisesti ristiriidassa keskenään. Belisariuksen yksityiselämässään osoittama pelkuruus leviää myös hänen julkiseen elämäänsä, kun hän keskeyttää sotaretkensä persialaisia vastaan palatakseen kotiinsa selvittämään asioita vaimonsa kanssa. Prokopios tosin myöntää, että Belisariuksella oli muitakin syitä vetäytymiselleen ja että tarve nähdä vaimo oli vain yksi vaikuttavista tekijöistä.²⁵⁶ Tämä onkin hyvin mielenkiintoista, sillä *Sodista*-teoksessaan Prokopios antaa Belisariukselle varsin päteviä syitä vetäytyä. Ensinnäkin saraseeniliittolaisten kuningas Arethas, joka haluaa välttää saaliinjaon mukanaan olevien roomalaisten kanssa, valehtelee lähestyvistä persialaisarmeijasta ja suosittelee tätä toista roomalaisarmeijaa vetäytymään sellaista reittiä pitkin, etteivät he päässeet ilmoittamaan liikkeistään Belisariukselle, mistä tämä saa syyn epäillä jotakin katastrofaalista tapahtuneen. Toisekseen kolmasosa hänen omasta armeijastaan on saanut kuumetaudin, eivätkä sotilaat kykene vetäytymään omin jaloin saati sitten taistelemaan. Tästä johtuen hänen alipäällikkönsä ryhtyvät napolisemaan häntä vastaan, millä Prokopios nähdäkseni siirtää vastuuta päätöksestä Belisariukselta toisille upseereille. Tosin jälleen kerran tämä saa Belisariuksen vaikuttamaan heikkotahtoiselta, sillä tässä yhteydessä hänellä ei ole edes vastinetta Johannes Niketaanpojan suuhun laitetulle puheelle, jossa puhujan paniikkia kuvastaa se, että hän sanoo sairaita olevan armeijassa enemmän kuin terveitä, toisin kuin Prokopioksen kertojanaänen aiemmin antama kolmasosa vahvuudesta.²⁵⁷

Belisariuksen järjen rajat ylittävä rakkaus vaimoonsa siten, kuin Prokopios sen kuvaa, on myös omalta osaltaan rikkomus klassista itsehillinnän hyvettä vastaan. Toisaalta Belisariuksen uskollisuus vaimolleen oli myös osoitus hänen itsehillinnästään, ja Prokopios kehuu häntä tästä.²⁵⁸ Siveys oli sinänsä kristillinen hyve, mutta sillä oli juurensa paitsi myöhäisantiikin lääketieteellisissä teorioissa myös filosofisessa itsehillinnän ihanteessa. Etenkin stoalaiset olivat peräänkuuluttaneet siveyttä osana ihannettaan apatheiasta (ἀπάθεια) eli tunteiden kuohusta vapaasta mielestä. Niinpä viimeinen pakanakeisari Julianus oli myös ollut vaimolleen niin uskollinen, ettei ottanut uutta tämän kuoltua. Historioitsija Ammianus Marcellinus piti tätä esimerkkinä keisarin miehuullisuudesta, mutta toisin kuin Belisariuksen oli laita, Julianuksen sanottiin

256 SH: 2.18-23

257 S: 2.19.26-46.

258 S:7.1.11-12.

riemuinneen siitä, että pääsi eroon rakkauden tyranniasta.²⁵⁹ Belisarius näyttäytyikin epämiehekkäänä roikkuessaan uskottomassa vaimossaan, eikä hän täyttänyt hyveen vaatimuksia antautumalla tunteilleen, vaan päinvastoin hän osoitti täten olevansa paitsi vaimonsa myös oman ruumiinsa orja.

Kuitenkin Belisarius oli itsehillinnän mestari elämänsä muilla osa-alueilla. Huolimatta suuresta suosioistaan, rikkauksistaan ja komeasta ulkonäöstään, hän käyttäytyi nöyrästi kuin köyhä ja maineeton mies.²⁶⁰ Prokopiokselle hän oli myös paras odysseaanisista kenraaleista, jotka johtivat joukkojaan suunnitelmallisesti linjojen takana. Belisarius hallitsi tunteitaan ja tämän ansiosta vältti usean akilleaanisen kenraalin kohtalon. Prokopios sanoo tämän suoraan ylistyspuheessaan *Sodista*-teoksen seitsemännen kirjan kohdalla:

Hän oli lisänä näihin kaikkiin muihin nokkela sekä uljas ja vaikeissa paikoissa keksi mikä parhaiten tilanteeseen sopisi. Tosiaan sodan vaaroissa oli rohkea sekä turvallisuuden että järkevyyden mukanaan pitäen urhein, nopea sekä viivyttävä aina vihollista vastaan hyökätessään, kumpaakin tarpeen mukaan. Sitäpaitsi näissä kauhuissa [hän oli] toiveikas sekä pohdiskelleva ja mielenkuohunsa hän hallitsi luontaisella hengenvoimallaan, menestyessäänkään ei silti ollut innostunut itsestään eikä langennut ylellisyyteen: juovuksissa ainakaan Belisariusta ei kukaan ollut milloinkaan nähnyt.²⁶¹

Prokopios jatkaa Belisariuksen sotilashyveiden kuvaamista esittämällä niiden seuraukset tai paremminkin seurausten puutteen. Belisarius ei hänen mukaansa antanut maineen nousta päähänsä tai käyttänyt asemaansa itsensä ylellisyyteen hukkaamiseen. Hän ei antanut myöskään viinin nousta päähänsä. Tämä on sinänsä kiintoisa sivuhuomio, joka voi toki perustua myös siihen, että Belisarius todella noudatti

259 KUEFLER 2001, s. 77-80.

260 S:7.1.6-7.

261 S:7.1.13-15. ἦν δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀγχίνους τε διαφερόντως κὰν τοῖς ἀπόροις ἐπινοῆσαι τὰ βέλτιστα ἰκανώτατος. ἐν μέντοι κινδύνοις πολέμου εὐψυχός τε ἦν ζῆν τῷ ἀσφαλεῖ καὶ ζῆν λογισμῷ εὐτολμότατος, ὁξὺς τε καὶ μελλητῆς ἐν τῇ ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἀεὶ ἐγχειρήσει, κατὰ τὴν χρεῖαν ἐκάτερον. ἄνευ δὲ τούτων ἐν μὲν τοῖς δεινοῖς εὐελπὶν τε τὴν διάνοιαν καὶ παραχείητο κρείσσω, εὐήμερων δὲ οὔτε ἐπῆρτο οὔτε ἐτρώφα· μεθύοντα γοῦν Βελισάριον οὐδεὶς ποτε εἶδεν.”

kohtuutta alkoholinkäytössään. Ylellisyyden kaihtaminen oli tunnetusti osa kristittyjen munkkien elämäntyyliä, mutta se oli etenkin kyynikoihin, mutta myös muihin antiikin filosofeihin yhdistetty ominaisuus. Samoin juopumattomuus oli yhdistetty filosofeihin jo Platonin *Pidot*-teoksesta lähtien.

Rooman piirityksen kestäessä Belisarius määräsi erään alipäälliköistään, Konstantinoksen, teloitettavaksi. Prokopios ei selvästikään pitänyt tätä oikeudenmukaisena, vaan *Sodista*-teoksessa sanoo, että ”Tämä oli Belisariuksen tekemisistä ainoa epäpyhä teko ja hänen luonteelleen ei millään tavoin sopiva: sillä hän kohteli suurella kohtuullisuudella (ἐπιεικεία) kaikkia muita.”²⁶² Konstantinoksen tapaus on varsin erikoinen, sillä Prokopioksen antama syy teloitukselle kuulostaa varsin järkeenkäyvältä: Konstantinos oli lähettänyt alaisensa Maxentioluksen ryöstämään erään Presidiuksen tikarit koristeellisine ja kalliine huotrineen. Presidius oli aiemmin paennut gootteja roomalaisten luokse, eikä hän ollut voinut ottaa mukaansa pakomatkalta juuri muuta omaisuutta kuin nämä tikarit. Myöhemmin, odotettuaan maltillisesti, että sotatilanne ei ollut enää pakottava eikä hänen vaatimuksensa häiritsisi tärkeämpiä asioita, Presidius vaati useita kertoja Belisariusta palauttamaan hänen omaisuutensa. Tämä pyysikin Konstantinosta näin tekemään, mutta hän viis veisasi ja päinvastoin jopa pilkkasi uhriaan. Viimein tuskastunut Presidius kävi keskellä Rooman foorumia Belisariuksen jalustimeen kiinni ja kovalla äänellä vaati oikeutta itselleen, jolloin tämä oli pakotettu lupaamaan, että hoitaisi asian välittömästi. Yksityisessä neuvonpidossa Konstantinos kieltäytyi jälleen, ja Belisarius määräsi hänet pidätettäväksi. Konstantinos kuitenkin oletti, että hänet aiottiin tosiasiaassa viedä saman tien teloitettavaksi ja yritti surmata Belisariuksen siinä kuitenkin onnistumatta. Murhayrityksen seurauksena Belisarius oli raivoissaan, ja Konstantinos ei enää teloitusta voinut välttää.²⁶³

Salaisessa historiassa Prokopios kuitenkin toteaa, että ”Sillä ollessa todennäköistä, että mies vapautuisi, Antonina ei ennen hellittänyt, kunnes saisi hänet maksamaan sanomisestaan, josta minä aiemmin mainitsin.”²⁶⁴ Tämä aiemmin mainittu huomautus oli seurausta Antoninan ja Belisariuksen kummipojan Theodosioksen suhteen

262 S:6.8.18. τοῦτο Βελισαρίω εἴργασται μόνον οὐχ ὄσιον ἔργον καὶ ἦθους τοῦ αὐτοῦ οὐδαμῶς ἄξιον. ἐπιεικεία γὰρ πολλῇ ἐς πάντας τοὺς ἄλλους ἐχρῆτο.

263 S:6.8.1-18.

264 SH.1.29. ”μέλλοντος γὰρ τοῦ ἀνθρώπου ἀφίεσθαι, οὐ πρότερον ἀνῆκεν ἢ Ἀντωνίνα, ἕως αὐτὸν τοῦ λόγου ἐτίσατο οὐπερ ἐγὼ ἀρτίως ἐμνήσθην.”

paljastumisesta. Konstantinos oli Belisariukselle tokaissut, että hän itse olisi antanut surmauttaa naisen eikä poikaa. Antonina oli saanut tietää tästä ja kantoi Prokopioksen mukaan kaunaa.²⁶⁵ Sana μέλλοντος (ollessa todennäköistä) on vahvasti painollinen ja voi tarkoittaa suorastaan ”olla kohtalona.”²⁶⁶ Sanavalinnallaan Prokopios antaa ymmärtää, että Konstantinos oli rikoksistaan huolimatta suorastaan matkalla vapauteen, mutta että Antoninan sinnikäs inttäminen sai aikaiseksi sen, että Belisarius teloitutti alipäällikkönsä. Kuitenkaan Prokopios ei missään vaiheessa anna ymmärtää, etteikö Konstantinos olisi ollut syyllinen tikarivarkauteen, vaan myös *Salaisessa historiassa* hän mainitsee Presidiuksen ja tikarit syynä tapahtumille.²⁶⁷ Hänen kuvauksensa Presidiuksesta on kuitenkin kaikin puolin positiivinen, eikä hän millään tavoin kyseenalaista sitä, etteikö varkaus olisi tapahtunut.

Tämä on sinänsä mielenkiintoista, sillä Prokopios käyttää paljon aikaa myöhemmin goottisotien kuvauksessaan bysanttilaiskomentajien korruption ja väärinkäytösten ruotimiseen. Hän nimeää juuri nämä väärinkäytökset syyksi sille, että sota sujui heidän kannaltaan niin huonosti. Konstantinoksen tapauksesta kertoessaan Prokopios tulee kuitenkin paljastaneeksi, ettei hän kenties ollut aivan niin tuomitseva vallan ja taloudellisten väärinkäytösten suhteen kuin mitä hän myöhemmin antaa ymmärtää.

Salaisessa historiassa sattuu toinenkin paljonpuhuva lipsahdus Antoninan ja Theodosioksen suhteeseen liittyen. Ensimmäisen kerran kun Belisarius on saada kiinni pariskunnan itse teossa, Antonina onnistuu tyynnyttämään hänet sanomalla.²⁶⁸ ”Tulin tänne piilottaaksemme nuorukaisen kanssa kahdestaan arvokkaimmat saaliista, etteivät ne tulisi keisarin löytämiksi.”²⁶⁹ Tämä vastaus tyydyttää Belisariusta ja Prokopios ihmettelyssään keskittyy siihen, että tämä pyrki kiistämään omien silmiensä todistuksen vaimonsa uskottomuudesta.²⁷⁰ Sen sijaan häntä ei vaikuta juurikaan kiinnostavan se, että Belisariukselle sopii ilmeisen hyvin, että hänen vaimonsa on vetämässä välistä keisarille tarkoitettusta aarteesta. Belisariukselle kertyi kyllä vaurautta sotaretkiensä seurauksena, mistä Prokopios todistaa, muun muassa toteamalla Belisariuksen kyyneen

265 SH: 1.24-26.

266 LSJ, s.v. μέλλω

267 SH: 1.29.

268 SH: 1.18-19.

269 SH: 1.19. ”Ἐνταυθα, [...] τῶν λαφύρων τὰ τιμώτατα σὺν τῷ νεανίᾳ κρύψουσα ἦλθον, ὡς μὴ ἐς βασιλέα ἔκρυπτα γένηται.”

270 SH: 1.20.

kustantamaan seitsemäntuhannen ensiluokkaisen ratsumiehen ylläpidon omassa henkilökohtaisessa seurueessaan, ja joiden rikkoutuneet varusteet ja kuolleet hevoset hän korvasi omista varoistaan.²⁷¹ Prokopios kertoo myös Justinianuksen ja Theodoran epäilleen ja syyttäneen Belisariusta siitä, että tämä olisi piilottanut ja pitänyt itsellään suurimman osan vandaalien ja goottien valtionkassoista.²⁷²

Prokopios moittii kyllä myöhemmin *Salaisessa historiassa* Belisariusta tämän ahneesta menettelystä. Belisarius oli joutunut epäilyksenalaiseksi, kun häntä syytettiin liian innokkaasta seuraajaehdokkaiden spekuloinnista keisarin sairastuttua ruttoon. Lisäksi Prokopios kertoo Antoninan juonitelleen keisarinna Theodoran avulla Belisariuksen alistumaan tahtoonsa.²⁷³ Hän palasi Italiaan johtamaan sotatoimia luvattuaan keisari Justinianukselle, että hän ei pyytäisi keisarilta rahaa toimiinsa, vaan kustantaisi koko sodan omasta pussistaan.²⁷⁴ Niinpä hänestä tuli olosuhteiden pakottamana rahanahne ja hän sekä juonitteli ihmisten päänmenoksi että ryösteli maaseutua kustantaakseen operaationsa. Kärttäessään rahaa tovereiltaan hän sai myös Spolitiumin²⁷⁵ varuskunnan komentajan Heeroodianoksen loikkaamaan goottien puolelle varuskuntineen.²⁷⁶ Tällainen käytös on täysin päinvastaista kuin mistä Prokopios seitsemännen kirjan alussa olevassa ylistyspuheessaan kertoo:

Kaikkia maalaisia hän kohteli niin suurella harkitsevaisuudella ja kaukokatseisuudella, että totisesti väkivallantekemistä heille ei yhtään milloinkaan Belisariuksen ollessa kenraalina ole sattunut, vaan päinvastoin kävi, että heidän omistuksensa kasvoivat jos hänen monilukuinen sotajoukkonsa viipyi heillä. Sillä heille he myivät oman harkintansa mukaisesta hinnasta kaikki myytävänsä. Ja milloin totisesti vilja oli tuleentunutta, hän tarkasti vahti, ettei kenenkään ohikulkeva hevonen vahingoittaisi sitä. Hedelmien taas ollessa kypsiä puissa, hän ei kertakaikkiaan antanut lupaa heidän niitä ottaa.²⁷⁷

271 S: 7.1.8, 7.1.18-20.

272 SH 4.33-35.

273 SH: 4.1-31.

274 SH: 4.39.

275 Nyk. Spoleto.

276 SH. 5.4-7.

277 S: 7.1.8-11. ”ἐς δὲ τοὺς ἀγροίκους ὅτι δὴ τοσαύτη φειδοῖ τε καὶ προνοία ἐχρήτο ὥστε βιασθῆναι μὲν αὐτοῖς οὐδὲν πώποτε στρατηγοῦντος Βελισαρίου τετύχηκε, πλουτεῖν δὲ παρὰ δόξαν ξυνέβαινε πᾶσιν

Toki Prokopios itse sanoo Belisariuksen käytöksen muuttuneen toisella Italian retkellään. Kuitenkin edellä mainitut tapaukset osoittavat, ettei Prokopios pitänyt tarpeellisena nostaa esiin Belisariuksen vähemmän valoa kestäviä toimia. Hän ei myöskään vaikuta pitäneen kohtuullisuuden rajoissa pysynyttä tai keisarin varallisuuteen kohdistunutta varastelua erityisen suurena syntinä. Yhtenä syynä tähän saattoi olla se, että Belisarius harjoitti hyväntekeväisyyttä yleisesti sekä aivan erityisesti kustansi sotilailleen koituneita ylimääräisiä kuluja omista varoistaan.²⁷⁸ Sen sijaan Belisarius toimi Prokopioksen mielestä väärin, kun hänen ryöstelynsä kohdistui siviileihin ja muihin sotilaisiin. Toisaalta hän painottaa, miten Belisarius pyrki ylläpitämään kuria Afrikan sotaretkellä, siinä välillä myös epäonnistuen.

Seitsemännen kirjan alussa oleva ylistyspuhe on jokseenkin irrallinen osio. En usko, että Prokopioksen olisi ollut välttämätöntä sisällyttää tätä kohtaa teokseensa, mikäli hän ei olisi katsonut sitä tarpeelliseksi. On kuitenkin myös muistettava, että ylistyspuheissa oli tapana kehua kohdetta myös sellaisista asioista, joita tämä ei tehnyt, mutta jota tämän olisi puhujan mielestä pitänyt tehdä.²⁷⁹ Kun Prokopioksen ylistyksen kontekstina on kuitenkin ”koko kansalle” tarkoitettu kirja, en katso sen olleen paikka tällaisille näpytyksille. Onkin nähdäkseni tulkittava, että Belisariuksen käytös muuttui toisen Italian sotaretkien aikana olosuhteiden pakosta ja tämä oli myös Prokopioksen kuva tapahtumista. Muutoinkin Prokopioksen ylistys kohdistuu Belisariuksen persoonaassa ilmentyviin hyveisiin.

Katsoisinkin, että valtaosa Prokopioksen Belisariukseen kohdistuvasta kritiikistä kohdistuukin oikeastaan hänen vaimoonsa Antoninaan ja tämän mieheensä käyttämään vaikutusvaltaan. Prokopioksen kritiikin toistuvina kohteina ovatkin Belisariuksen herkkäuskoisuus sekä tämän tahdonlujisuuden heikkous. Nämä ovat toki Belisariuksen omia vikoja, mutta ne nousevat esiin pääasiassa Antoninaan liittyvissä asioissa. Prokopiosta selvästi häiritsi myös Belisariuksen palava rakkaus Antoninaan, mikä ilmenee muun muassa hänen epäilyissään, että Antonina olisi saanut Belisariuksen pauloihinsa noitakonstein.²⁸⁰ Konstantinoksen tapauksen yhteydessä Antonina

οἷς ἂν αὐτοῦ ἐπιδημοίη στρατιᾶς πλῆθος. ἀπεδίδοντο γὰρ αὐτοῖς κατὰ γνώμην τὰ ὄνια πάντα. καὶ ἦν ἴκα μὲν ἀκμάζοι τὰ λήϊα, ἐς τὸ ἀκριβὲς διεφύλασσε μὴ τιμὴν παρῖοῦσα ἢ ἵππος λυμῆνηται. τῶν δὲ ὄραιων ἐν τοῖς δένδροις ὄντων ἄψασθαι αὐτῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν ἐξουσία ἐγένετο.”

278 S:7.1.8.

279 Al. CAMERON, LONG & SHERRY 1993, s. 139-140.

280 SH: 1.12-13.

näyttäytyy ainoana ”imartelijana”, jota Belisarius kuuntelee.

Tämä liittyikin olennaisesti Prokopioksen ymmärrykseen hyvän keisarin ominaisuuksista. Henning BÖRM on eritellyt, millaisen kuvan Prokopioksen esittelemät hallitsijat antavat. Hyvän monarkin tuli olla kuuntelematta panettelijoita sekä varjella alamaistensa henkiä ja omaisuuksia. Suurimman painon Prokopios vaikuttaisi kuitenkin antavan keisarin sotilaalliselle kyvykkyydelle ja sille, että tämä johti sotatoimia henkilökohtaisesti. Kunnostautuminen valtakunnan suojelemisessa tai laajentamisessa oli Prokopioksen mielestä myös merkittävin keisarin valtaa legitimoiva piirre.²⁸¹

Ottaen huomioon, miten merkittävää sotakunto oli Prokopiokselle, onkin huomattavaa, että Justinianus ei näyttäydy tällaisena edes *Sodista*-teoksen lukijalle, kuten BÖRM onkin huomannut.²⁸² Sen sijaan sekä Afrikan että Italian valloittamalla Belisarius näyttäytyy minusta Prokopioksen kerronnassa parhaiten hyvän keisarin tunnuspiirteet täyttävänä hahmona. Huomattavaa on myös, että Persian rintamalla kärsitään tappioita silloin kun Belisarius ei ole paikalla.²⁸³ Katsoisinkin lähestulkoon koko kerronnan tukevan kuvaa Belisariuksesta kenraalina, joka ansaitsisi olla keisari. Hän ei kuitenkaan ole täydellinen ihminen, mutta sittenkin hänen pahimmat vikansa selittyvät hänen vaimonsa käytöksellä sekä ulkoisilla olosuhteilla, kuten kateellisen keisariparin aiheuttamalla rahapulalla. Toisaalta Antoninan mieheensä nauttima valta selvästi kuvotti Prokopiosta ja hän piti tätä Belisariuksen luonteeseen liittyvänä vikana.

3.2. Goottikuninkaat Totila ja Teja Belisariuksen peleinä

Sodista-teoksen ensimmäisten kirjojen ehdoton sankari on Belisarius. Prokopios kuitenkin tympääntyi tähän kesken teoksensa kirjoittamisen, kuten *Salainen historia* todistaa, ja hänen kirjoittaessaan kahdeksatta kirjaansa vuonna 554, oli hän muutoinkin joutunut hyväksymään sen tosiasian, että Belisarius ei tulisi saavuttamaan lopullista voittoa Italiassa. Prokopioksen teoksen viimeisten kirjojen sankariksi kohoakin goottien kuningas Totila sekä myös Teja, joka toimi tämän oikeana kätenä ja peri Totilan kaaduttua tältä kuninkuuden.²⁸⁴ Totila päätyy täyttämään jotakuinkin kaikki niistä

281 BÖRM 2015, s. 308-311, 315-316. Ks. kuitenkin myös KALDELLIS 2004b ja KALDELLIS 2016, joiden mukaan Prokopios vastusti hyökkäyssotia.

282 BÖRM 2015, s. 310-311, 316.

283 WHATELY 2016, s. 246.

284 CAMERON 1985, s. 189-190.

piirteistä, joita Prokopios Belisariuksessa ylistää seitsemännen kirjansa alussa.²⁸⁵ Teja puolestaan saa sen urhoollisen kuoleman, joka sotaisten goottien kuninkailta oli siihen mennessä riistetty.²⁸⁶

Ottaen huomioon Prokopioksen sukupuolittuneen ja Justinianuksen sekä Belisariuksen vaimoihin keskittyvän kritiikin, on mielenkiintoista, että Totilan mahdollisesta vaimosta Prokopios ei puhu mitään. Sen sijaan Totila näyttäytyy naisten suojelijana niissä kahdessa kohtauksessa, joissa hän esiintyy yhtä aikaa naisten kanssa. Hänen vallattuaan Neapoliin eräs goottisotureista raiskasi paikallisen neidon. Totila antaa vangita miehen, mutta ”barbaareista arvostetuimmat” ryhtyvät puhumaan tämän puolesta, ”sillä tämä mies sattui olemaan toimielias ja hyvä sota-asioissa”.²⁸⁷

Vastauksena Totila pitää pitkän puheen, jossa hän korostaa tarvetta elää lain mukaan, sillä hän katsoo goottien onnettomuuksien olevan Jumalan rangaistus heidän ja heidän hallitsijoidensa synneistä. Sen sijaan hänen mukaansa sotaonni (τοῦ πολέμου...τύχη) seuraa hyvästä ja oikeudenmukaisesta elämästä. Puhe vakuuttaa gootit, ja he jättävät asian Totilan huoleksi. Hän teloituttaa miehen ja antaa tämän koko omaisuuden neidolle.²⁸⁸

Toisessa tapauksessa Totilan vallatessa Rooman hän ottaa kaikki kaupungin naiset suojelukseensa huolimatta siitä, että ”gootit sängyssä heihin mieluimmin himoitsivat itse yhtyä. Minkä vuoksi tapahtui, että heistä kenellekään ei tehty häpeää ei miehen kanssa aviossa elävälle eikä naimattomalle tai leskelle, suuri maine itsehillinnästä (σωφροσύνη) tämän työn johdosta Totilalla oli.”²⁸⁹ Totila pysyy tilanteen herrana, sillä suojelemalla naisia hän osoittaa heidän olevan hänen vallassaan. Täten Totila on vastakohtainen vaimojensa dominoimille Justinianukselle ja Belisariukselle. Samoin syntyy mielenkiintoinen kontrasti siihen, miten Belisarius toistuvasti menettää joukkojensa hallinnan, joskin on huomattava, että esimerkiksi Neapoliksen valtauksen yhteydessä Belisariuksen onnistuu vastaavalla lailla palauttamaan joukkojen kurin ja

285 KALDELLIS 2004b, s. 198; STEWART 2014, s. 46-47.

286 STEWART 2014, s. 52-53.

287 ”τῶν βαρβάρων οἱ δοκιμώτατοι (δραστήριος γάρ τις ἀνὴρ ἐτύγγανεν ὦν καὶ ἀγαθὸς τὰ πολέμια)” S:7.8.12-14.

288 S:7.8.15-25.

289 S:7.20.30-31. ”[...] καίπερ Γόθων ἐς κοίτην ὡς μάλιστα ἐφιεμένων αὐταῖς ξυνελθεῖν. διόπερ αὐτῶν οὐδεμιᾶ ἐς τὸ σῶμα ὑβρισθαι ξυνέβη οὔτε ἀνδρὶ ξυνοικουσίῃ οὔτε παρθένῳ ἢ χήρᾳ οὔσῃ, μέγα τε κλέος ἐπὶ σωφροσύνῃ ἐκ τούτου τοῦ ἔργου Τουτίλας ἔσχε.

säästämään naiset, lapset ja orjat häväistykseltä.²⁹⁰ Kuitenkin se, miten Prokopios nostaa esiin Totilan moraalisesti oikeaksi katsomansa toiminnan samalla kun hän soimaa bysanttilaiskomentajia näiden moraalittomasta toiminnasta,²⁹¹ osoittaa nähdäkseni Prokopioksen pitäneen tätä selittävänä tekijänä sotatilanteen muutokselle. Kiinnostavaa on myös huomata, miten Totilan kristillisyyks nousee esiin hänen puheenvuoroissaan ja teoissaan, huolimatta siitä miten juuri hänen puheenvuoroissaan nousee esiin Tykhe ja tämän mahti toistuvana teemana.

Kuninkaaksi noustessaan Totila kohtasi saman ongelman kuin Belisarius aiemmin Rooman piirityksessä: Hänen täytyi johtaa viidentuhannen miehen joukko lukumääräisesti huomattavampaa vihollista vastaan.²⁹² Conor WHATELY tulkitsee tämän kohdan siten, että Prokopios pyrkii korostamaan lukuja liioittelemalla tapahtunutta muutosta voimasuhteissa ja samalla tulee rinnastaneeksi nämä kaksi komentajaa.²⁹³

Toisin kuin Belisarius, Totila edustaa kuitenkin akilleaanista kenraalia. Hän on tämän tyyppin malliesimerkki *Sodista*-teoksessa, jopa siinä määrin, että hänen toimissaan on heijastumia Akilleun menettelystä Iliassa, kuten WHATELY on huomannut. Prokopios näyttäisikin uskoneen, että akilleaaninen lähestymistapa sotimiseen oli gooteille luontaista siinä missä odysseaaninen toiminta sopi roomalaisille. Väärä lähestymistapa toi molemmille vain epäonnea sodassa.²⁹⁴

Akilleun jäljittely ja luotto suoraan toimintaan ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että sotajuonet olisivat olleet Totilalle jotenkin vieraita. Faventia²⁹⁵ on ensimmäinen taistelu, jota hän goottien kuninkaana komentaa. Taistelu ratkeaa sillä, että Totila lähettää ennalta kolmensadan miehen osaston koukkaamaan roomalaisten selustaan.²⁹⁶ Myös viimeisessä

290 S:5.10.28-29, 34.

291 Ks. esim. S:7.1.23-24. sekä S:7.11.1-2. Ks. kuitenkin myös 7.1.28-33, jossa Prokopios selittää Belisariusta Italiassa seuranneen Aleksandroksen vanheuden johtaneen huonoon lopputulokseen ei niinkään minkään yliluonnollisen rangaistuksen vaan tavallisen kansan ärsyyntymisen vuoksi. Myös S:7.1.23-24. voidaan tulkita siten, että komentajien omaneduntavoittelu johti yhteisten päämäärien laiminlyömiseen. Katsoisin kuitenkin, että nämä luonnolliset selitystavat eivät ole ristiriidassa yliluonnollisen selitysmallin kanssa, vaan pikemminkin osa sitä. Yliluonnollista on tavallaan jo se, että väärintekijä vahingoittaa itseään tavoitellessaan omaa etuaan.

292 S:7.4.1.

293 WHATELY 2016, s. 173-176.

294 WHATELY 2016, s. 194-195.

295 Nyk.Faenza.

296 S:7.4.19-32.

taistelussaan Taginaissa²⁹⁷ hän pyrkii petkuttamaan Narsesta tässä kuitenkin onnistumatta:

Ja hän sanoi välittömästi: ”Ottakaamme yhteen kahdeksan päivän päästä.” Joten lähettiläät Narseen luo palaten ilmoittivat mitä yhdessä sovittiin, hän taas epäillen, että Totila hautoi metkuja, silloin valmistautui taistelemaan seuraavana päivänä. Ja hän tosiaan onnistui aavistamaan vihollisen ajatuksen. Sillä päivän koitettua viestitti Totila läsnäolostaan koko sotajoukollaan.²⁹⁸

Taistelu ei kuitenkaan alkanut välittömästi.²⁹⁹ Totila sai tällä välin kuulla, että hänen täydennysjoukkonsa olivat lähellä. Hän päättää tällöin ratsastaa kuninkaallisessa haarniskassaan armeijoiden väliin ja esittelee mieskuntoaan akrobaattisella ratsastusnäytöksellä voittaakseen aikaa.³⁰⁰ Kun täydennysjoukot sitten saapuvat, vie Totila armeijansa jälleen yllätyshyökkäykseen pikaisen aamupalan jälkeen, mutta Narses ennakoi tämänkin ja Totila joutuu käymään taisteluun epäedullisissa olosuhteissa.³⁰¹

Tämä koitui hänen kohtalokseen. Kuten monet muut akilleaaniset kenraalit ennen häntä, myös Totila saa surmansa taistelun seurauksena. Hän ei kuitenkaan kaadu rämäpäisyyttään, vaan oli varta vasten vaihtanut tavallisen soturin panssarin ylleen ja arponut paikkansa muodostelmassa, jotta hän ei olisi tullut maalitauluksi.³⁰² Hän saakin surmansa paetessaan, takaa-ajajan pistäessä häntä keihäällä selkään.³⁰³ Prokopiosta selvästi järkytti urhoollisen goottikuninkaan pelkurimaiseksi ja kunniattomaksi kokemansa kuolema. Hän olisi todennäköisesti halunnut saada Totilalle erityisesti ja goottikuninkaille ylipäänsä homeerisen hurmeisen lopun. Hän pyrkiikin tähän esittämällä kuulemansa vaihtoehdoisen version tapahtumista, jonka mukaan Totila oli

297 Todennäköisesti nykyisen Gualdo Tadinon kunnan alueella.

298 S:8.29.8-10. ”καὶ ὃς αὐτίκα "ὀκτὼ ἡμερῶν ζυμίζωμεν" ἔφη. οἱ μὲν οὖν πρέσβεις παρὰ τὸν Ναρσῆν ἐπανάκοντες τὰ ζυγκείμενα σοῖσιν ἐπήγγελλον, ὁ δὲ Τουτίλαν δολώσεις ὑποτοπάζων ἐπινοεῖν παρεσκευάζετο ὡς τῇ ὑστεραία μαχοῦμενος. καὶ ἔτυχέ γε τῆς τῶν πολεμίων ἐννοίας. ἡμέρα γὰρ τῇ ἐπιγενομένη αὐτάγγελος παντὶ τῷ στρατῷ παρήν ὁ Τουτίλας.”

299 S:8.31.10.

300 S:8.31.17-21.

301 S:8.32.1-7.

302 S:8.32.2, 8.32.34.

303 S:8.32.22-28.

haavoittunut nuolesta ja joutunut tämän vuoksi vetäytymään.³⁰⁴ Prokopioksella oli vaikeuksia käsitellä tapahtunutta ja hän päätyykin vain toteamaan tässä yhteydessä, että Tykhen ratkaisut eivät ole oikeudenmukaisia eivätkä ihmisten tiedettävissä, ”[m]utta aina on puhetta ja muodostetaan mielipiteitä keskenään kovin pitkään rupatteleamalla, miten kutakin miellyttää, niin että todennäköiseltä näyttävällä selityksellä sattuvat lohduttamaan tietämättömyyttään.”³⁰⁵ Tämä vaikuttaa enemmän sallimuksen toiminnalta kuin kaitselmuksen. Tämä osoittaa osaltaan Prokopioksen kyynistymistä kirjan edetessä, ja erityisen merkittävää tämä on siksi, että Prokopioksen alkuperäinen suunnitelma seitsemälle ensimmäiselle kirjalle ei päässytkään toteutumaan. Totilan äkillinen kuolema ei selvästikään ollut Prokopioksen mielestä ansaittu, joskin samalla on muistettava, että Totila on myös traaginen sankari. Katsoisin silti, että selvin syy selittämään tätä kohtausta on Prokopioksen kokema aito järkytys siitä, että hänen sankarilliseksi maalaamansa soturikuningas kuoli paetessaan. Samalla sallimus hiipii hänen selitykseensä, sillä Totilan kärsiessä kohtalon, jota hän ei ansainnut, Prokopioksen selitysmalli hyvää ja kristillistä käytöstä palkitsevasta kaitselmuksesta hajoo, eikä hän voinut enää muokata aiemmin kirjoittamiaan kirjoja.

Prokopios jäljitteli Homerosta korostamalla goottisotien ja nähdäkseni myös vandaalisotien homeerista luonnetta. Hän katsoi goottien ja vandaalien kulttuurin heijastelevan homeerista soturiurhojen maailmaa, jonka sodankäyntiä hallitsivat suurten sankarien kaksintaistelut.³⁰⁶ Siinä missä vandaalisota kaikessa lyhykäisyydessäänkin tarjosi hänelle kaksi dramaattista soturikohtaloa Gelimerin veljien Ammataan³⁰⁷ ja Tzazonin³⁰⁸ kaatumisten muodossa, ei tässä vaiheessa kahdeksantoista vuotta kestäneen goottisodan aikana ainutkaan goottikuninkaallinen ollut kohdannut loppuaan taistelun tuoksinassa.

Viimeisen tilaisuuden tällaiselle kuolemalle tarjosi Totilan seuraaja Teja. Tämä kaatuikin Mons Lactariuksen taistelussa puolisen vuotta Taginain taistelun jälkeen.³⁰⁹ Prokopios ottaa tapauksesta irti kaiken, huolimatta siitä, että taistelu oli käytännössä

304 STEWART 2014, s. 52.

305 S: 8.32.28-30. ”λέγεται δὲ αἰεὶ καὶ δοξάζεται διαψιθυριζόμενα ἐς τὸν πάντα αἰῶνα, ὡς πη ἐκάσῳ φίλον, λόγῳ τῷ εἰκότι δοκοῦντι εἶναι παρηγοροῦντι τὴν ἄγνοιαν.”

306 WHATELY 2016, s. 234.

307 S:3.8.16.

308 S:4.3.14.

309 STEWART 2014, s. 52-53.

Tässä minä puolestani olen taistelusta sekä monta ansaittua sanaa että miehestä mieskuntoisesta, joka ei yhtäkään tarinoiden sankaria – uskon – vähäisempi [ole], kirjoittava, minkä totisesti Teja tuli tässä osoittaneeksi. [...] Ja taistelu alkoi aamulla, Teja kaikille näkyvänä ollen ja kilpeä edessään pidellen, heristäen keihästään, etummaisena joidenkin harvojen kanssa seisoi falangissa. Roomalaiset hänet nähdessään, arvellen totisesti, että jos hän kaatuisi, päättyisi taistelu heidän edukseen mitä nopeimmin, liittyi taisteluun häntä vastaan niin moni kuin katsoi olevansa mieskuntoinen – monilukuisia olivat he – ja jok'ikinen heistä keihäänsä häntä kohden joko työnsivät, tai heittivät. Hän kilpensä alle suojautuen vastaanotti tähän kaikki keihäät, ja sitten hän äkisti rynnäköimällä surmasi monia. Ja heti nähtyään kilven olevan täynnä kiinnittyneitä keihäitä, jollekin kilvenkantajistaan tämän antaen otti toisen. Tällä tavoin taistellen hän jatkoi päivän kolmannekseen asti, ja tuolla hetkellä hänellä oli kaksitoista keihästä kiinnittyneinä kilvessään, niin ettei hän enää kyennyt sitä liikuttamaan sillä tavalla kuin olisi halunnut ja torjumaan hyökkääjiä. Jotakuta kilvenkantajistaan kutsui nopeasti, ei rivistöä poistuen eikä edes niinkään paljoa kuin yhtä sormen pituutta astunut taakse, tai vihollista kohti käynyt, eikä kääntynyt ympäri, eikä selkää kilvellä tukenut, eikä edes sivuttain asettunut, vaan kuin kivijalka pysyen hän yhdessä kilpensä kanssa oli ottanut asemansa, sekä tappaen oikealla kädellään että torjuen vasemmallaan ja kutsuen uudelleen ja uudelleen kilvenkantajansa nimeä. Ja niin hän tuli hänen luokseen kilven kanssa, jolloin hän tähän suoraapäätä vaihtoi keihäiden alas painaman. Tällä hetkellä sattui joku pieni piste rinnassa paljaaksi tulemaan, sattumalta heitettiin sillä hetkellä

heittokeihäs [joka] sekä osui että tappoi hänet suoraan.³¹¹

Kuten STEWART toteaa, Teja hankki tällä tavalla sen tarinoiden sankareille sopivan kuoleman, jota aiemmat goottikuninkaat eivät olleet saaneet. Kyseessä ei ollut välttämättä myöskään erityisen traaginen kuolema, vaan soturikansalle ja sen viimeiselle kuninkaalle sopiva loppu. Korostamalla Tejan erinomaisuutta Prokopios tulee samalla osoittaneeksi roomalaisten etevämmyyden mieskuntoisena kansana gootteihin nähden.³¹²

Tejan kuitenkin surmaa heittokeihäs, joka sattumalta (τύχη) osuu hetkellä, jolloin hän on juuri vaihtamassa kilpeä. Heittäjää ei mainita, joten se voisi yhtä hyvin olla itse Tykhe. Täten yksikään Prokopioksen mainitsemista roomalaisista, jotka katsoivat olevansa mieskuntoisia, ei saa lopullista kunniaa hänen surmaamisestaan. Koska kukaan yksittäinen roomalaissoturi ei näyttäyty Tejan päihittäjänä, korostaa tämä nähdäkseni eunukkikenraali Narseen sekä tätä neuvovan toisen kenraalin, Vitalianuksen veljenpojan Johanneksen, roolia goottien kukistamisessa. Samalla Tejan kuitenkin kukistaa sallimusta lähempänä oleva Tykhe, eikä niinkään kaitselmus. Tässä kohtauksessa Teja näyttelee traagiikan sankarin roolia, jolloin klassisempi käsitys sallimuksesta on myös luontevampi kuin kaitselmus.

Tejan viimeisellä taistelulla on kuitenkin yhteys myös Belisariuksen taisteluun Rooman edustalla. Teja saa vastaansa jok'ikisen roomalaiskeihään. Tämä korostaa hänen uljauttaan verrattuna Belisariukseen, joka vetää puoleensa ainoastaan ”enemmän osan”

311 S:8.35.20-29. ”Ἐνταῦθά μοι μάχη τε πολλοῦ λόγου ἀξία καὶ ἀνδρὸς ἀρετὴ οὐδὲ τῶν τινος λεγομένων ἡρώων, οἷμαι, καταδεεστέρα γεγράφεται, ἧς δὴ ὁ Τεΐας δήλωσιν ἐν τῷ παρόντι πεποιήται. [...] καὶ ἡμὲν μάχη πρωὶ ἤρξατο, Τεΐας δὲ πᾶσιν ἐνδηλὸς γεγενημένος καὶ τὴν μὲν ἀσπίδα προβεβλημένος, ἐπανατεινόμενος δὲ τὸ δόρυ, πρῶτος ξὺν ὀλίγοις τισὶ τῆς φάλαγγος ἔστη. Ῥωμαῖοι δὲ αὐτὸν ἰδόντες, οἰόμενοι τε, ἦν αὐτὸς πέση, διαλυθήσεσθαι τὴν ξυμβολὴν σφίσιν αὐτίκα δὴ μάλα, ξυνίσταντο ἐπ' αὐτὸν ὅσοι ἀρετῆς μετεποιοῦντο, παμπληθεῖς ὄντες, καὶ τὰ δόρατα ἐς αὐτὸν ἅπαντες οἱ μὲν ᾤθουν, οἰδὲ ἐσηκόντιζον. αὐτὸς δὲ ὑπὸ τῇ ἀσπίδι κεκαλυμμένος ταύτη μὲν τὰ δόρατα ἐδέχετο πάντα, ἐμπίπτων δὲ αὐτοὺς ἐκ τοῦ αἰφνιδίου πολλοὺς διερχήτο. καὶ ὀπηνίκα οἱ τὴν ἀσπίδα ἐμπλεων οὔσαν πεπηγόντων δοράτων θεῶτο, τῶν τινι ὑπασπιστῶν ταύτην παραδιδούς ἐτέραν ἤρειτο. οὕτω μαχόμενος ἐς τῆς ἡμέρας τὸ τρίτημόριον διαέγονε, καὶ τότε δὴ δώδεκα μὲν αὐτῷ δόρατα ἐμπεπηγὸτα ἢ ἀσπίς εἶχε, κινεῖν δὲ αὐτὴν ὅπη βούλοιο καὶ ἀποκρούεσθαι τοὺς ἐπιόντας οὐκέτι ἴσχυε. τῶν δὲ τινὰ ὑπασπιστῶν μετεκάλει σπουδῆ, οὐ τὴν τάξιν λιπών, οὐδὲ ὅσον ἄχρι ἐς δάκτυλον ἕνα οὐδὲ ἀναποδίσας, ἢ τοὺς πολεμίους ἐπὶ τὰ πρόσω ἐπαγαγόμενος, οὐδὲ ἐπιστραφεὶς, οὐδὲ τὰ νῶτα τῇ ἀσπίδι ἐρείσας, οὐ μὴν οὐδὲ πλάγιος γεγονῶς, ἀλλ' ὥσπερ τῷ ἐδάφει ἐρηρσιμένος αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀσπίδος εἰστήκει, κτείνων τε τῇ δεξιᾷ χειρὶ καὶ ἀποκρούμενος τῇ λαίᾳ καὶ ἀνακαλῶν τὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ ὄνομα. καὶ ὁ μὲν αὐτῷ μετὰ τῆς ἀσπίδος παρήν, ὁ δὲ ταύτην εὐθύς τῆς βαρυνομένης τοῖς δόρασιν ἀντηλλάσσετο. ἐν τούτῳ δὲ οἱ χρόνου τινὰ βραχεῖαν στιγμὴν γυμνῷ γενέσθαι τὰ στέρνα ξυνέβη, τύχη τε οἱ ξυνέπεσε τότε ἀκοντίῳ βεβληῆσθαι καὶ ἀπ' αὐτοῦ εὐθυρὸν θνήσκει.”

312 STEWART 2014, s. 52-53.

(τοὺς πλείστους) heittokeihäistä. Belisarius kuitenkin saa niskaansa myös muita heittoaseita ja ammuksia.³¹³ Tähän syynä on molempien kohdalla se, ”että jos hän kaatuisi” (ἦν αὐτὸς πέση), tuhoutuisi (διαφθαρήσεται) Belisariuksen tapauksessa tai päättyisi (διαλυθήσεται) Tejan tapauksessa heidän asiansa mitä nopeimmin (αὐτίκα δὴ μάλα).³¹⁴ Niin moni kuin katsoi olevansa mieskuntoinen (ὅσοι ἀρετῆς τι μετεποιοῦντο) käykin heidän kimppuunsa.³¹⁵ Siinä missä Teja ottaa keihäät omaan kilpeensä, suojaavat Belisariusta hänen seuralaisensa.³¹⁶ Tämä mielestäni on tulkittava siten, että Belisarius malttinsa menettäneenäkin toimii odysseaanisen kenraalin tavoin kun taas Teja goottilaisena Akilleuksena taistelee ja kaatuu muodostelman edessä. Molemmat kuitenkin taistelevat tyypillisen homeerisen sankarin tavoin ollessaan koko vihollisjoukon huomion keskipisteenä, kun he kääntyilevät iskemään näitä oikealta ja vasemmalta.³¹⁷

Anthony KALDELLIS on todennut, että Prokopioksen jokseenkin rajoittuneessa kielenkäytössä juuri sanavaraston pienuus mahdollistaa tälle tehokeinon, jolla hän sanavalinnoillaan nostaa esiin yhteyksiä jopa eri kirjoissa sattuvien tapausten välillä. Katsonkin, että yllä esitetyt kielelliset vastaavuudet osoittavat Belisariuksen toiminnan Rooman edustalla ja Tejan viimeisen taistelun olevan yhteydessä toisiinsa. Mutta mitä Prokopios ajoi takaa tällä rinnastuksella?

Teja kaatuu aivan *Sodista*-teoksen kahdeksannen ja viimeisen kirjan lopussa. Kirja loppuu vain kahdeksan virkettä myöhemmin Narseen solmimaan rauhansopimukseen ja itä-roomalaisten lopulliseen voittoon. Voitto ei kuitenkaan näyttäydy erityisen hienona tai ylipäänsä vakaana, sillä tuhatkunta goottia lähtee pois kesken neuvottelujen ja marssii pohjoiseen ilmeisenä aikeenaan jatkaa vastarintaa. Narseen rauhansolmimisesta saamaa kunniaa heikentää myös se, että hän päätyy noudattamaan kanssakenraalinsa Vitalianuksen veljenpojan Johanneksen sinänsä viisaana esittäytyvää neuvoa rauhanehtojen suhteen.³¹⁸ Nähdäkseni kirjan lopun tarkoituksena onkin heikentää Narseen teon suuruutta ja muistuttaa Belisariuksen aiemmasta roolista sodassa, vaikka

313 S:5.18.6.

314 S:5.18.7.

315 S:5.18.10.

316 S:5.18.13.

317 STEWART 2014, s. 37.

318 S:8.35.33-38.

onkin syytä pitää mielessä, että Prokopios arvosti suuresti myös Johannesta.³¹⁹ Tämä voi mielestäni heijastella myös sitä, että Narseen rooli ylipäällikkönä oli pikemminkin diplomaattinen kuin sotilaallinen, kuten Philip RANCE on ehdottanut.³²⁰

Rinnastamalla Tejan, joka kuoli, ja Belisariuksen, joka vastaavassa tilanteessa säilyi hengissä, Prokopios tulee samalla antaneeksi käsityksen siitä, että Belisarius oli Tejaa mahtavampi soturi. Hän saa näin nostettua esiin Belisariuksen, joka on aikaisempaan roolinsa nähden kiusallisen poissaoleva kahdeksannessa kirjassa. Samalla teoksen lopetus osoittaa myös sen, että Prokopioksen usko ja mahdollinen ystävyys Belisariuksen kanssa olivat palanneet *Salaisen historian* ja *Sodista*-teoksen kahdeksannen kirjan kirjoittamisen välillä. Tällä rinnastuksella Prokopioksen aiheena on saattanut olla myös toisenlaisen tragedian rakentaminen: Maailma menetti jotain, kun kaksi niinkin suurta ja samankaltaista kenraalia kuin Teja ja Belisarius olivat, eivät koskaan kohdanneet. Samalla katsoisin, että Prokopios luopuu lopetuksessaan vaivihkaa mallistaan, jossa hyveet voivat vaikuttaa kaitselmuksen toimintaan. Sen sijaan Tejan surmaa sallimus ja samoin sallimus estää Belisariuksen pääsyn Italian lopulliseksi voittajaksi.

Sota ei kuitenkaan päättynyt Narseen solmimaan rauhaan, vaan hänen täytyi kukistaa vielä joukko varuskuntia. Averil CAMERONin mukaan Prokopios olisi kahdeksannessa kirjassaan hyväksynyt sen, että Belisarius ei tulisi saavuttamaan lopullista voittoa Italiassa, vaikkakaan Narses ei olisi ollut hänen valintansa tehtävään.³²¹ Katsonkin, että hän ei tehnyt näin, vaan pyrki palauttamaan kirjansa tarkoituksellisen heikolla lopulla lukijoiden mieliin sen, miten paljon paremmin Belisarius oli sotaa johtanut.

Warren TREADGOLDin mielestä goottisotien teemana on onnen vaihtelu.³²² Tykhen vaikutus Tejan kuolemassa linkittyy myös Totilan puheissaan usein esittämään ajatukseen kohtalosta, joka säätelee ostrogoottien onnea. Tejan kuolemaan päättyikin ostrogoottien itsenäisyys. Vaikka nämä jatkavatkin vielä taistelua seuraavanakin päivänä, tekevät he Prokopioksen mukaan näin ainoastaan sen synkän tiedon valossa, että tämä on oleva heidän viimeinen taistelunsa. Lopulta he kuitenkin antautuvat ja

319 Ks. esim. Prokopioksen hahmotelma Johanneksen luonteesta 6.10.9-10.

320 RANCE 2005, s. 469-470.

321 CAMERON 1985, s. 190, 201.

322 TREADGOLD 2007, s. 204.

lupaavat poistua Italiasta kokonaan.³²³

3.3. Eunukkikenraali Narses

Warren TREADGOLD sanoo Narseen nousevan Prokopioksen kahdeksannen kirjan sankariksi huolimatta siitä, että hän aiemmissa kirjoissa esiintyy Belisariuksen vastustajana.³²⁴ Kun kerran kyseenalaistan Narseen roolin *Sodista*-teoksen loppuhuipennuksessa, lienee syytä tarkastella miten hän esiintyy muualla teoksessa. Vertailukohtaa häneen tarjoaa toinen eunukkikenraali, Solomoon, jonka kanssa Prokopios pakeni sotilaskapinaa Karthagosta ja jota hän selvästi arvosti.³²⁵ *Sodista*-teoksessa esiintyy myös kolmas eunukkikenraali, Skholastikos, mutta tätä ei kuvata sen tarkemmin eikä hänen armeijansa toimia aseteta hänen syykseen tai ansiokseen.³²⁶ Skholastikoksen hahmoa on täten mahdoton tutkia.

Eunukkien olemassaolo ahdisti myöhäisantiikin roomalaisia miehiä, koska he eivät olleet varsinaisesti miehiä mutteivät myöskään naisia. Kastratio olikin kielletty useaan otteeseen Rooman keisarikunnassa, mutta on vähintäänkin epäselvää, kuinka hyvin lakeja noudatettiin ja tarve säätää sama laki yhä uudestaan viittaa jo itsessään siihen, ettei sitä keisarien mielestä noudatettu tarpeeksi hyvin. Oli asia niin tai näin, joka tapauksessa eunukkiorjien tuontia ulkomailta ei ollut kielletty. Eunuukeilla oli kuitenkin pitkät perinteet itäisellä Välimerellä ja he osoittautuivat monin tavoin hyödyllisiksi työkaluiksi Rooman eliitille. Narseen ja Solomoonin sotilas- ja kuvernöörinurien suhteen tärkein ominaisuus lienee ollut eunukkien kykenemättömyys tuottaa jälkikasvua. Heillä ei ollut täten dynastiaa, jota kohottaa keisarin oman suvun tilalle, vaan sen sijaan he olivat yleensä orjataustaisia tai ulkomaalaisia ja täten vailla aristokraattien suhdeverkostoja. Sen sijaan he olivat nousseet asemiinsa palvelemalla herraansa pitkään ja uskollisesti. Näin ollen he olivat varsin turvallisia valintoja komentamaan sekä armeijoita että provinsseja aikana, jona sotilasvallankaappaukset olivat tavallisia.³²⁷

Eunukit kilpailivat täten perinteisen aristokratian kanssa, ja se näkikin heidät uhkana

323 S:8.35.32-38.

324 TREADGOLD 2007, s. 204.

325 CAMERON 1985, s. 135-136.

326 S:7.40.35-45.

327 KUEFLER 2001, s. 31-36, 62-67; STEWART 2015, s. 7-9.

itselleen. Yksi huonon keisarin tunnusmerkeistä kreikankielisessä historiankirjoituksessa oli itsensä ympäröiminen eunukeilla.³²⁸ Eunukit esiintyvät myöhäisantiikin kirjallisuudessa yleensä pahoina: Heitä pidettiin pehmeinä sekä epämiehekkäinä ja täten sotilastehtäviin kykenemättöminä. Heidät nähtiin myös ylimielisinä, ahneina ja julmina.³²⁹ Kuitenkin juuri Prokopioksen ja hänen jäljittelijänsä Agathiaan Narseelle antamia kehuja pidetään merkinä siitä, että kulttuuri oli 400-luvulta lähtien muuttunut, eikä eunukkeja enää nähty yhtä negatiivisessa valossa.³³⁰ Itse kiinnittäisin huomion myös siihen, että eunukeista kirjoittaneet Claudianus ja Sidonius Apollinaris olivat molemmat keisarikunnan länsiosista, kun taas Prokopios ja Agathias olivat sen itäosista. Eunukit olivat olleet suosittuja nimenomaan itäisellä Välimerellä ja Lähi-idässä ja tapa oli levinnyt sieltä länteen.³³¹ Kulttuurierot valtakunnan eri osien välillä voivat siis olla myöskin selittävä tekijä näille näkemyseroille, etenkin kun huomioidaan, että Claudianuksen ivan kohteena ollut Eutropius oli – paitsi Claudianuksen mesenaatin Stilichon kilpailija – päässyt aivan vallan huipulle nimenomaan valtakunnan itäosassa.

Oli syy mikä tahansa, Prokopios poikkeaa selkeästi aiemmista kirjoittajista, sillä hänen mukaansa: ”Tämä Narses oli yhtäältä eunukki ja keisarillisen omaisuuden hoitaja, toisaalta muutoin terävä ja paljon aktiivisempi kuin eunukit yleensä.”³³² Tosin tämä sitaatti itsessään sisältää arvotuksen siitä, että eunukit olivat yleisesti ottaen vähemmän toimeliaita kuin Narses. Tällöin Narseen asema oli jokseenkin erikoinen, kuten Michael Edward STEWART huomauttaa,³³³ vaikka Philip RANCE onkin sitä mieltä, että toteamuksellaan Prokopios tuomitsee Narseen heikolla ylistyksellä.³³⁴ Hän katsookin Narseen edustavan luokalleen epätyypillisen henkilön stereotyyppiä, joka esiintyy Prokopioksen teoksissa muuallakin,³³⁵ kuten esimerkiksi goottikuningatar Amalasintha, joka on miehekäs nainen tai tämän kanssahallitsija ja seuraaja Theodahad, joka on naisellinen mies.³³⁶ Näen tässä kuitenkin ongelman sikäli, että Prokopioksella ei esiinny stereotyyppisiä eunukkeja lainkaan. Päinvastoin molemmat muut eunukit, jotka hän

328 BÖRM 2015, s. 321.

329 KUEFLER 2001, s. 65-69.

330 STEWART 2015, s. 2-3.

331 KUEFLER 2001, s. 62.

332 S:6.13.16. ”ὁ δὲ Ναρσῆς οὗτος εὐνοῦχος μὲν ἦν καὶ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ταμίαις, ἄλλως δὲ ὄξυς καὶ μᾶλλον ἢ κατ' εὐνοῦχον δραστήριος.”

333 STEWART 2015, s. 6.

334 RANCE 2005, s. 409-410.

335 STEWART 2015, s. 6.

336 STEWART 2014, s. 30-35.

mainitsee, kuvataan päteviksi.

Huolimatta siitä, että Narses ja Belisarius riitautuivat sen suhteen, miten sota Italiassa kuuluisi hoitaa, TREADGOLDin mukaan Prokopios säilytti aina tietyn arvostuksen Narsesta kohtaan,³³⁷ kun taas Averil CAMERON katsoo Prokopioksen joutuneen myöntämään Narseen kyvyt pitkin hampain.³³⁸ STEWART huomioikin, että on hyvin mielenkiintoista, ettei Narses esiinny lainkaan *Salaisessa historiassa*, vaikka juuri tässä teoksessa Prokopioksen kritiikki on erittäin sukupuolittunutta ja eunukki olisi siten tarjonnut helpon maalitaulun.³³⁹ Itsestänikin näyttää siltä, että Prokopios arvosti Narsesta aidosti.

Prokopios tosin esittää Narseen rikkovan armeijan yhtenäisyyttä ensimmäisellä Italian sotaretkellä, sillä hän antaa ystäviensä suostutella itsensä uskomaan, että hän on Belisariusta parempi ja kelvollisempi ylipäällikkö. Tälle alkuponnen antaa kiista siitä, pitäisikö Ariminumiin³⁴⁰ piirrettyä Vitalianuksen veljenpoikaa Johannesta auttaa. Narseelle ”Johannes oli rakkain kaikista ihmisistä”, minkä vuoksi hän ryhtyy vastustamaan enemmistön mielipidettä jättää Johannes oman onnensa nojaan, koska hän oli itse aiheuttanut oman tilanteensa olemalla liian rämäpäinen ja ahne. Narses valitsee Prokopioksen hänelle antamassaan puheessa sanansa tarkasti ja tulkitsisin Prokopioksen tarkoittaneen puheen sijoittelulla, että Narses nokkelalla sanankäytöllään suostutteli Belisariuksen avustamaan Johannesta. Tämä kuitenkin kiittää pelastumisestaan Narsesta eikä Belisariusta, mikä katkeroitaa miesten välejä. Sekä Narses että Vitalianuksen veljenpoika Johannes näyttäytyvät kunniankipeinä Prokopioksen kerronnassa.³⁴¹ Kuitenkin Narseen omapäisyys saa aikaiseksi sen, että käytännössä hänen suunnitelmansa toteutuu ja se sujuu suhteellisen hyvin. Sen sijaan puhe ystäväistä, jotka suostuttelevat hänet haastamaan Belisariuksen, ei varsinaisesti ohjaa vikaa pois Narseesta, vaan osoittaa hänen olevan perso imartelijoille samaan tapaan kuin Belisarius on taipuvainen kuuntelemaan Antoninaa.

Mediolanumin³⁴² kaatuminen, joka oli bysanttilaisarmeijan pahin takaisku ja johti

337 TREADGOLD 2007, s. 183.

338 CAMERON 1985, s. 201.

339 STEWART 2015, s. 16-17.

340 Nyk. Rimini.

341 S6.17.1-17; S6.18.3-11; 7.18.20. ”οι φίλτατος ἦν Ἰωάννης ἀνθρώπων ἀπαντων”

342 Nyk. Milano.

Narseen kutsumiseen takaisin Konstantinopoliin, juontuu Vitalianuksen veljenpoika Johanneksen sekä erään toisen kenraalin, Justinuksen, haluttomuudesta totella Belisariukselta tullutta käskyä mennä avustamaan kaupunkia. He vaativat saada käskynsä Narseelta, joka suostuikin oitis Belisariuksen suunnitelmaan. Viestinviejien risteillessä edestakaisin aikaa kuitenkin tuhraantui, ja Mediolanum ehti kaatua ennen kuin täydennysjoukot pääsevät perille. Samassa yhteydessä Belisarius myös haukkuu kaksi omista upseereistaan, Martinuksen ja Uliariksen, näiden kyvyttömyydestä auttaa Mediolaniumia, minkä lisäksi Prokopios toteaa, ettei Uliaris enää tämän jälkeen saanut häneltä vastuullisia tehtäviä.³⁴³ Martinuksen ja etenkin Uliariksen nuhtelut vihjaisivat mielestäni hyvin vahvasti siihen, että koko tapaukseen liittyi muutakin kuin vain Johanneksen ja Justinuksen tottelemattomuus, jonka korostaminen on saattanut palvella omalta osaltaan Belisariuksen ja tämän upseereiden maineen pitämistä puhtoisena. Prokopios ei kuitenkaan jätä sen suurempia jälkiä lukijan seurattavaksi, vaan ilmeinen oletus on, että Narseen ja hänelle uskollisten upseerien toiminta oli suurin ongelma. Narses näyttäytyy silti yhteistyökykyisenä, mutta pohjimmiltaan hän on syypää siihen, että armeijan yhtenäisyys on heikentynyt.

Kertomuksensa jatkuessa Prokopios myös sanoo suoraan, että Johanneksen arvio Urbinuksen³⁴⁴ kaupungin valloittamattomuudesta osui oikeaan, mikä antaisi ymmärtää, että Narseen ja Johanneksen päätös luopua piirityksestä on oikea. Heidän lähdettyään Belisariuksen onnistuu kuitenkin kukistaa kaupunki ennätysnopeasti sen lähteen yllättäen kuivuttua ja varuskunnan nääntyessä janoon. Belisariuksen menestys on täten täysin riippuvainen onnenkantamoisesta, kun taas Narses ja Johannes näyttäytyvät nähdäkseni parempina sotilaina.³⁴⁵ Toisaalta on syytä pohtia oliko Prokopioksen mielestä kaivon äkillinen kuivuminen merkki Belisariuksen nauttimasta jumalaisesta suosioista. Joka tapauksessa on mielestäni ilmeistä, että Prokopios arvosti sekä Narsesta että Johannesta ja sikäli kun tämän arvostuksen ilmaisemiseen liittyy jotakin katkeruutta, johtuu se pikemminkin siitä, että se vähentää *Sodista*-teoksen tarkoitetun sankarin, Belisariuksen, saamaa kunniaa.

343 S:6.21.12-22.5.

344 Nyk. Urbino.

345 S:7.19.8.-17.

3.4. Hyveiden vaikutus historiaan

Belisarius esiintyy homeerisena sotasankarina, joka mieskunnollaan kykenee yksinäänkin vaikuttamaan historian kulkuun. Tällaisena hahmona Belisarius saa suorastaan yliluonnollisia piirteitä. Hänessä ilmenee myös kristittyjä piirteitä, kuten nöyryys ja anteliaisuus. Kuitenkin Belisarius lipsui ihanteellisesta käytöksestään, tai ainakin Prokopios pistää sen syyksi sotaonnen kääntymisen. Hänen rakkautensa vaimoan Antoninaa kohtaan on haitallista ja saa hänet hylkäämään valtion asiat sekä nöyryyttämään itseään. Myös Narseen rakkaus Vitalianuksen veljenpoikaan Johannekseen ajaa hänet törmäyskurssille Belisariuksen kanssa, mikä osaltaan johtaa Mediolanumin tuhoon. Rakkaus on siis tuhoisa voima Prokopioksella, ei niinkään kristillinen hyve. Paheena se kuitenkin voi vaikuttaa dramaattisestikin muutoin hyveellisten ihmisten toimintaan ja täten myös historian kulkuun.

Totila kykenee hyveellisyydellään saamaan kaitselmuksen suosion ainakin hetkeksi. Kuitenkin sota on pohjimmiltaan epätasainen ja Narseen saapuessa sekä Totila että Teja kaatuvat taistellessaan valtakuntansa kohtaloa vastaan. Prokopios esittää goottikuninkaat homeerisina sankareina, jotka asettuvat vastustamaan sallimusta turhaan. Goottikuninkaiden hyveellisyydestä huolimatta he kaatuvat, eikä heitä ole kukistamassa Belisarius, joka hyveidensä puolesta olisi tehtävään ainoa sopiva henkilö.

Myös Narses sekä Vitalianuksen veljenpoika Johannes osoittautuvat sodan aiemmassa vaiheessa suorastaan Belisariusta pätevämmiksi komentajiksi Urbinuksen piirityksen yhteydessä. Belisarius menestyy silti heitä paremmin, juurikin koska onni on hänen puolellaan, kun kaupungin kaivo kuivuu. Tykhe osoittautuu siis ratkaisevaksi tekijäksi, mutta toisaalta tässä vaiheessa Belisarius kuvataan vielä hyveellisenä sankarina, eikä Antonina ole vielä ehtinyt alistaa häntä täysin. Hän on täten myös ansainnut saamansa hyvän onnen. Sen sijaan Narseen taipumus kuunnella imartelijoita tarkoittaa, ettei Tykhe tue häntä, vaan keisari kutsuu hänet lopulta takaisin.

Kuitenkaan Tykhe ei ole aina voittoisa. Rooman piiritys 537-538 on esimerkki siitä, miten Belisarius sankarillisella johtamisellaan saa uhmattua kohtaloa ja estää kaupungin valtauksen. Belisarius esiintyykin *Sodista*-teoksessa suorastaan hyvän keisarin mallina. Katsoisinkin Prokopioksen olleen loppujen lopuksi varsin myötämielinen

Belisariukselle, vaikka hän *Salaisessa historiassa* tätä nälviikin. Suurin osa kritiikistä kohdistuu kuitenkin naisten nauttimaan valtaan Bysantissa ja tämän myötä Belisariuksen vaimoon Antoninaan. Sen sijaan goottikuningas Totila osoittaa toistuvasti olevansa paitsi itsensä ja kansansa myös naisten herra. Tällä tavoin hänen onnistuu saada ainakin väliaikaisesti Tykhe puolelleen.

Vaikka sekä Belisarius että Totila käyttäytyvät kristillisesti, eivät he edusta varsinaisesti kristillisiä hyveitä. Sen sijaan klassilliset hyveet olivat selkeästi Prokopiokselle tärkeimpiä. Näistä miehuullisuus oli selvästi Prokopioksen ajattelussa tärkein. Sotilashyveet laajemminkin olivat selvästi Prokopiokselle tärkeitä, ja monet hänen esiin nostamistaan hahmoista osoittivat rohkeuttaan jollakin lailla, tapahtui tämä sitten taistelukenttäsaavutusten tai kristillisen soturin nöyrytymisen avulla. Esimerkiksi kenraali Konstantinoksen teloituksen tuomitseminen osoittaa nähdäkseni, että Prokopios saattoi antaa paljonkin anteeksi rohkeille miehille, vaikka on aina muistettava, että Prokopios silminnäkijänä tunsu monet kuvaamistaan henkilöistä ja täten henkilökohtaiset tunnesiteet varmasti vaikuttivat hänen kuvauksiinsa.

4. Historiaa ajavat voimat

Tässä tutkimuksessa on jaettu Prokopioksen historiallista kausaatiota koskevat näkemykset kahteen osaan. Tämä heijastaa käsitystäni siitä, miten Prokopios hahmotti historiaan vaikuttavia voimia: Toisaalta Prokopioksen omat uskonnolliset ja ideologiset käsitykset vaikuttivat taustalla ja määräisivät jonkinlaisen kaitselmuksen johdattelevan historian etenemistä, mutta myös yksittäisillä ihmisillä oli kyky vaikuttaa historian kulkuun omalla toiminnallaan. Käytännössä sekä Anthony KALDELLIS että Dariusz BRODKA ovat molemmat edustaneet tätä näkemystä, erona lähinnä se, oliko Prokopios heidän mielestään kristitty vai pakana. Kuitenkin myöhäisantiikissa kristilliset ja vanhat kreikkalais-roomalaiset aatteet olivat sotkeutuneet toisiinsa, ja nähdäkseni Prokopios edusti tällaista sekakulttuuria.

Vaikka katsonkin Prokopioksen olleen kristitty, tärkeämpää kuin se, mitä uskontoa hän aktiivisesti tunnusti, vaikuttaisikin olleen se aatteiden ja vaikutteiden valtaisa määrä, joka muodosti myöhäisantiikin miljöön. En katso, että Prokopioksen halu käyttää klassillisoivaa *Tykhe*-käsitettä oli tyhjää kaavamaisuutta ja genren vaatimusta, vaan

ylipäänsä jo hänen päätöksensä kirjoittaa klassisia esikuvia jäljittelevä historiateos oli arvovalinta. Kuitenkin *Tykhen* käsitteeseen kietoutui hänen mielessään vahvasti kristillinen käsitys Jumalasta. Klassillisen mallin mukaisen termin käyttäminen kaitselmuksesta saattoi itsessään olla tarkkaan harkittu valinta, joka itse asiassa mahdollisti laajemman aiheen käsittelyn kuin vain kristillisessä termistössä pitäytyminen, sillä mikäänhän ei varsinaisesti estänyt Prokopiosta sotkemasta kristillisiä ja pakanallisia käsitteitä keskenään, vaan tätä varmasti tapahtui joka puolella hänen ympärillään.

Toisaalta Prokopiosta elähdytti perihomeerinen ajatus sotasankareista. Sotilasasiat olivatkin hänen sydäntään lähellä ja sotilaalliset ansiot suorastaan tärkein edellytys hyvälle keisarille. Tämän osion selvittelyssä Anthony KALDELLIS sekä etenkin Conor WHATELY ovat osuneet mielestäni lähimmäs. Kohtalon ja ihmisen puutteellisilla tiedoillaan tekemien toimien välinen jännite on vahvasti läsnä, kuten Dariusz BRODKA on hyvin huomannut. Yksi puutteellinen osa Prokopios-tutkimusta on tämänkin pro gradun ongelma, eli liiallinen keskittyminen *Sodista*-teoksen ja *Salaisen historian* päähenkilöihin. Esimerkiksi diakoni Pelagiuksen, kenraali Bessaksen ja kuningas Totilan hahmojen vuorovaikutus osoittaa, että monilla Prokopioksen sivuhenkilöistäkin oli tärkeä rooli historioitsijan sanoman esittämisessä. Näitä sivuhenkilöitä on tutkittu aivan liian vähän ja lisäpaneutumista tähän aiheeseen kaivattaisiinkin.

Belisarius on silti Prokopioksen pääteoksen päähenkilö ja hänen hahmonsaa on pääasiassa homeerinen sotasankari, mutta hänessä ilmenee myös kristittyjä hyveitä. Kuitenkin Belisarius lipsui ihanteellisesta käytöksestään, tai ainakin Prokopios pistää sen syyksi sotaonnan kääntymisen. Sen sijaan goottikuningas Totila alkaa menestymään ja onkin huomattavaa, että Prokopios korostaa hänen kristillistä käytöstään. Samaten on merkittävää, miten hänen toimintansa eroaa Persian kuningas Khosroeesta. Kristillinen usko vaikuttaa hallitsijoiden menestykseen. Toisaalta Totilan kukistuminen itsessään argumentoi tätä vastaan, eikä Prokopios vaikuta kyllänsä selittämään tätä itselleen muuten kuin sallimuksen kautta. Se, että historia ei edennytkään hänen mallinsa mukaisella tavalla, saattoi itsessään johtaa siihen, että hän tavallaan luovutti, ja *Sodista*-teoksen lopetukset niin Afrikan kuin Italiankin osalta päättyvät kylmän ja julman sallimuksen voittoon, vaikka samalla roomalaiset voittavatkin sotansa. Erot kaitselmukseltaisen *Tykhen* ja sallimusmaisen *Tykhen* välillä selittyvätkin sillä, että

Prokopioksen mieli muuttui hänen teoksensa ollessa jo kirjoitettu pitkälle. Etenkin kahdeksannessa kirjassa Totilan kaatumista hänen oli mahdoton selittää aiemmin tarjoamallaan mallilla ja hänen oli silloin yhä vaikeampaa ohittaa sitä, miten sodat olivat tuoneet sankaruuden ohella kärsimystä siviiliväestölle.

Myös kohtuullisuus, oikeudenmukaisuus ja viisautta esiintyvät tuon tuosta, mutta selvästi harvemmin kuin miehuullisuus, joka Prokopioksella on pääasiallisesti se hyve, jota osoittavat ihmiset voivat muuttaa historian kulkua. Osin tämä varmasti johtuu *Sodista*-teoksen luonteesta. Sen sijaan kristillinen lähimmäisenrakkaus on heti mutkikkaampi. Vaikka Prokopios itse kantaa huolta esimerkiksi siviiliväestöstä ja uskonnonvapaudesta, monetkaan hänen hahmoistaan eivät tee näin. Lisäksi rakkaus itsessään aiheuttaa ongelmia, kun esimerkiksi Belisarius alistuu vaimolleen, ja naisten valta Bysantissa onkin selvästi *Salaisen historian* hyökkäyksen keskiössä, kun taas Totila kontrastina hallitsee niitäkin naisia, jotka vastustivat häntä. Toisaalta myös Vitalianuksen veljenpojan Johanneksen ja Narseen rakkaus johtaa omalta osaltaan Italian armeijan riitelyyn. Prokopios vaikuttaisikin tässä suhteessa olleen lähempänä stoalaisia, jotka kammoksuivat rakkauden valtaa ihmismieliin. Kuitenkin Prokopioksen huoli siviiliväestön kohtelusta ja henkensä uhalla seurakuntiansa puolesta armoa anovat piispat osoittavat hänen asettaneen arvons yleiselle lähimmäisenrakkaudelle. Sen sijaan rakkaus johonkukin tiettyyn ihmiseen aiheuttaa ongelmia ja saa ihmiset käyttäytymään epäoikeudenmukaisesti.

Prokopios korostaa myös kristillisen uskon voimaa. Edessalaisten usko Jumalan lupaukseen saa valheellisen ennustuksen tulemaan toteen. En näekään syytä epäillä hänen kristillisyyttään. Hän ei kuitenkaan ollut ”ajalleen tyypillinen kristitty”, kuten Averil CAMERON väittää, vaan hänen näkemyksensä uskonvapaudesta sekä todennäköinen osallistumisensa Januksen temppelin ovien avaamiseen Roomassa osoittavat hänen uskonnollisten mielipiteidensä olleen luonteeltaan varsin mukautuvaisia, eikä hän todellakaan ollut henkilö, joka olisi hirttäytynyt doktriiniin. Hänen näkemyksiään määrittikin ennemmin hänen perinteinen klassillinen kasvatuksensa, joka ei missään muodossa ollut ristiriidassa hänen kristillisen uskonsa kanssa.

Prokopioksen ajattelussa miehuullisuus ja kristillinen usko, joka ilmeni omanlaisenaan

miehuullisuutena sekin, olivat siis kaksi tärkeintä hyvettä, jotka kykenivät ohjaamaan ja jopa uhmaamaan kaitsemuksen määräyksiä. Yleisemmin hyveellinen elämä oli kuitenkin tärkeää kaitsemuksen suosion saavuttamiseksi ja ilman kaitsemuksen suosiota menestyminen oli lopulta mahdotonta. Kuitenkin Prokopioksella esiintyy myös kohtauksia, joissa voitaisiin puhua pikemminkin sallimuksesta kuin kaitsemuksesta. Tämä heijastaa hänen katkeroitumistaan maailman tapahtumiin ja on osaltaan merkinä siitä, ettei hän ehkä loppujen lopuksi kokenutkaan mallinsa selittävän tyhjentävästi historian kulkua.

Loppuviimeksi on kuitenkin pidettävä mielessä myös se, että vaikka Prokopios kirjoitti kaunokirjallista proosaa, oli hänen ohjelmajulistuksensa, että historioitsijat erottuvat runoilijoista ja reetoreista kertomalla totuuden. Niinpä hän julistaa kertovansa ikävätkin asiat myös omista ystävistään.³⁴⁶ Tämä itsessään on ollut hyvä syy kirjoittaa *Salainen historia*. Yrityksissä löytää ja analysoida kirjallisia piirteitä historiankirjoituksesta on aina riski siitä, että historioitsijan alkuperäinen syy oli se, että näin todella tapahtui.

5. Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Prokopios Kesarealainen. *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, toim. Jakob Haury, uud. Gerhard Wirth. 4 osaa. B.G. Teubner, Leipzig, Itä-Saksa, 1963-1964.

Stoa Consortium: Suda On Line. Viitattu 13.5.2018. <http://www.stoa.org/sol/pi/2479>

Sanakirjat

Liddell, Henry George & Scott, Robert. *A Greek-English Lexicon*. Uudistanut ja täydentänyt Sir Henry Stuart Jones, Roderick McKenzién avustaessa. Oxford, Clarendon Press, 1940.

Internet-lähteet

Mikeaztec: Bessas and other sixth century Byzantine commanders not named Belisarius

346 S:1.1.4-5.

or Narses. Blogi, 3.4.2014. Viitattu 13.5.2018.
<https://mikeaztec.wordpress.com/2014/04/03/bessas-and-other-sixth-century-byzantine-commanders-not-named-belisarius-or-narses/>

Tutkimuskirjallisuus

AMORY, Patrick: *People and identity in Ostrogothic Italy, 489-554*. Cambridge University Press, Iso-Britannia, 1997.

BELL, Peter N: *Social Conflict in the Age of Justinian. Its Nature, Management, and Mediation*. Oxford University Press, Iso-Brtannia, 2013.

BJORNLIE, M. Shane: *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople. A Study of Cassiodorus and the *Variae*, 527-554*. Cambridge University Press, Iso-Britannia, 2013.

BOWERSOCK, Glen Warren: *Hellenism in Late Antiquity: Thomas Spencer Jerome Lectures*. Cambridge University Press, USA, 1990.

BRODKA, Dariusz: *Die Geschichtsphilosophie in der spätantiken Historiographie. Studien zu Prokopios von Kaisareia, Agathias von Myrina und Theophylaktos Simokattes*. Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main, Saksa, 2004.

BRODKA, Dariusz: Prokopios von Kaisareia und die Abgarlegende. *Eos* 100, (2013), s. 349-360.

BÖRM, Henning: *Procopius, his Predecessors, and the Genesis of the Anecdota: Antimonarchic discourse in Late Antique Historiography*. Teoksessa *Antimonarchic Discourse in Antiquity*. Toim. Börm, Henning, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, Saksa, 2015.

BÖRM, Henning: *Prokop und die Perser: Untersuchungen zu den römisch-sasanidischen Kontakten in der ausgehenden Spätantike*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart, Saksa, 2007.

CAMERON, Alan; LONG, Jacqueline; SHERRY, Lee: *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*. University of California Press, 1993.

CAMERON, Averil: *Agathias*. Oxford University Press, Iso-Britannia, 1970.

CAMERON, Averil: *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse*. University of California Press, Yhdysvallat, 1991.

CAMERON, Averil: *Procopius and the sixth century*. Duckworth, Iso-Britannia, 1985.

- CAMERON, Averil: The "Scepticism" of Procopius. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 15.4. (1966), s. 466-482.
- CASTRÉN, Paavo & PIETILÄ-CASTRÉN, Leena: Antiikin käsikirja. Otava, Keuruu, 2000.
- DAHAN, Felix: Prokopius von Cäsarea. Ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung und des sinkenden Römertums. E.S. Rittler und Sohn, Berliini, Saksa, 1865.
- DOWNEY, Glanville: The Pagan Virtue of Megalopsychia in Byzantine Syria. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 76 (1945), s. 279-286.
- FISCHER, Moshe: Marble, Urbanism and Ideology in Roman Palestine: The Caesarea Example. Teoksessa *Caesarea Maritima: A Retrospective After Two Millenia*. Toim. Raban, Avner ja Holum, Kenneth, G.E.J. Brill, Alankomaat, 1996.
- GRSHT, Rivka: Representations of Deities and Cults of Caesarea. Teoksessa *Caesarea Maritima: A Retrospective After Two Millenia*. Toim. Raban, Avner ja Holum, Kenneth G. E.J. Brill, Alankomaat, 1996.
- GREATREX, Geoffrey: Justin I and the Arians. Teoksessa *Studia Patristica. Vol XXXIV – Historica, Biblica, Theologica et Philosophica*. Toim. Wiles, M.F. ja Yarnold E.J. Peeters Publishers, Leuven, 2001a.
- GREATREX, Geoffrey: Lawyers and Historians in Late Antiquity. Teoksessa *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*. Toim. Mathisen, R.W. Oxford University Press, 2001b.
- GREATREX, Geoffrey: Perceptions of Procopius in Recent Scholarship. *Histos* 8 (2014), s.76-121.
- GREATREX, Geoffrey: The Composition of Procopius' Persian Wars and John the Cappadocian. *Prudentia* Vol. XXVII, No. 1 (1995), s. 1-13.
- KALDELLIS, Anthony: The Byzantine Republic. People and Power in New Rome. Harvard University Press, USA, 2015.
- KALDELLIS, Anthony: The Date and Structure of Prokopios' *Secret History* and His Projected Work on Church History. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 49 (2009), s. 585–616.
- KALDELLIS, Anthony: Epilogue. Teoksessa *Procopius of Caesarea: Literary and Historical Interpretations*. Toim. Lillington-Martin, Christopher ja Turqios, Elodie. Routledge 2017a, s. 261-270.

- KALDELLIS, Anthony: 'How Perilous Was It to Write Political History in Late Antiquity?' *Studies in Late Antiquity* 1 (2017b), s. 38-64.
- KALDELLIS, Anthony: Identifying Dissident Circles in Sixth-Century Byzantium: The Friendship of Prokopios and Ioannes Lydos. *Florilegium* 21 (2004a), s. 1-17.
- KALDELLIS, Anthony: Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity. University of Pennsylvania Press, 2004b.
- KALDELLIS, Anthony: Procopius's *Vandal War* – Thematic Trajectories and Hidden Transcripts. Teoksessa *North Africa under Byzantium and Early Islam*. Toim. Stevens, Susan T., ja Conant, Jonathan P., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, USA, 2016.
- KALDELLIS, Anthony: Prokopios' Persian War: A Thematic and Literary Analysis. Teoksessa *History as Literature in Byzantium. Papers from the Fortieth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, April 2007*. Toim. Macrides, Ruth. Ashgate, Aldershot, Iso-Britannia, 2010, s. 253-273.
- KUEFLER, Mathew: The Manly Eunuch. Masculinity, Gender Ambiguity, and Christian Ideology in Late Antiquity. The University of Chicago Press, USA, 2001.
- LILLINGTON-MARTIN, Christopher & TURQUOIS, Elodie: Procopius of Caesarea: Literary and Historical Interpretations. Routledge, 2017.
- MAAS, Michael: John Lydus and the Roman Past. Antiquarianism and politics in the age of Justinian. Routledge, Padstow, Iso-Britannia, 1992.
- MIGDAŁ, Justyna: Magic, Demons and Apocalypse in the Composition of *Historia Arcana* by Procopius of Caesarea. *Źródła Humanistyki Europejskiej* 5 (2012), s. 127-146.
- MONTINARO, Federico: Power, Taste and the Outsider: Procopius' the *Buildings* Revisited. Teoksessa *Shifting Genres in Late Antiquity*. Toim. Greatrex, Geoffrey ja Elton, Hugh, McMahon, Lucas avustaessa. Routledge, 2015.
- RANCE, Philip: Narses and the Battle of Taginae (552 AD): Procopius and Sixth-Century Warfare. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 40.4. (2005), s. 424-472.
- RUBIN, Berthold: Prokopios von Kaisareia. Teoksessa *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, Saksa, 1957, s. 273-599.
- STEWART, Michael Edward: Contests of *Andreia* in Procopius' *Gothic Wars*. *Parekbolai* 4 (2014), s. 21-54.
- STEWART, Michael Edward: The *Andreios* of Eunuch-Commander Narses: Sign of a

- Decoupling of Martial Virtues and Masculinity in the Early Byzantine Empire? *Ceræ: An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies* 2 (2015), s. 1-25.
- TREADGOLD, Warren: *The Early Byzantine Historians*. Palgrave MacMillan; Iso-Britannia, 2007.
- WALLACE-HADRILL, Andrew: The Emperor and His Virtues. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 30.3. (1981), s. 298-323.
- WHATELY, Conor: *Battles and Generals: Combat, Culture and Didacticism in Procopius' Wars*. Brill, Leiden; Boston, 2016.
- ZALI, Vasiliki: Fate, Divine *Phthonos*, and the Wheel of Fortune: The Reception of Herodotean Theology in Early and Middle Byzantine Historiography. *Histos Supplement* 4 (2015), s. 85-126.